

ΗΛΙΑΣ ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ

Προς μια ολοκληρωμένη οικιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα του 21ου αιώνα

Η οικιστική ανάπτυξη στη Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα πέρασε από πολλές και διάφορες φάσεις που σηματοδότησαν σημαντικές αλλαγές «πλευσής» σε επίπεδο στρατηγικής και πρακτικής. Θα μπορούσε κανείς να διακρίνει τρεις μεγάλες περιόδους που χονδρικά συμπίπτουν με μεγάλες πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις στη ζωή της χώρας μας.

Η πρώτη είναι εκείνη του **μεσοπολέμου**, με τις (καινοτομικές για την εποχή τους) ρυθμίσεις του Βενιζέλου το 1923 και το 1929 που έθεσαν τις βάσεις για μια ενιαία αντιμετώπιση του πολεοδομικού σχεδιασμού.

Η δεύτερη είναι η **μεταπολεμική** περίοδος 1949-1974 της “άγριας” ανάπτυξης της χώρας, κατά την οποία αναπτύχθηκαν και εδραιώθηκαν πολεοδομικές λογικές και πρακτικές που είχαν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον στις αμέσως επόμενες δεκαετίες.

Τέλος, η τρίτη ταυτίζεται με τη **μεταπολιτευτική** περίοδο από το 1974 έως στις μέρες μας, κατά τη διάρκεια της οποίας εντάθηκαν οι θεσμικές τομές και μεταρρυθμίσεις με στόχο την διευθέτηση ορισμένων οικιστικών, πολεοδομικών, και χωροταξικών ζητημάτων (Σύνταγμα 1975, και θεσμικοί νόμοι που ακολούθησαν).

Ατενίζοντας προς τον 21 αιώνα, είναι εξαιρετικά χρήσιμο να δούμε την εμπειρία του παρελθόντος, σαν ένα εργαλείο με το οποίο μπορούμε να οικοδομήσουμε ένα καλύτερο μέλλον και, με δεδομένη την εμπειρία αυτή, να διερωτηθούμε ποιες πρέπει να είναι οι αναγκαίες προϋποθέσεις και κινήσεις για τη διαμόρφωση ενός νέου **οικιστικού προτύπου** με στόχο την παραγωγή ενός δομημένου περιβάλλοντος υψηλής ποιοτικής στάθμης.

Όποιος έζησε τις εξελίξεις των τελευταίων τριών δεκαετιών αναγνωρίζει τη μεγάλη θεσμική τομή για την επίλυση του προβλήματος της εξεύρεσης των κοινόχρηστων και κοινωφελών χώρων (χωρίς δημόσια δαπάνη) σε νέες οικιστικές επεκτάσεις. Αν και χρειάζονται προσαρμογές για να φθάσουμε στα επιθυμητά επίπεδα σύμφωνα με τα παραδεκτά σταθερότυπα (standards) εντούτοις υπάρχει ένας θετικός απολογισμός. Βέβαια, η Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (ΕΠΑ) απέτυχε ίσως ως προς τις προσδοκίες και τις ελπίδες μας για γρήγορα αποτελέσματα, αλλά επέτυχε ως προς τη σύγκριση των αποτελεσμάτων αυτών με τα αντίστοιχα των

προηγούμενων δεκαετιών (περίοδος 1949-74) και κυρίως επέτυχε ως προς την ευαισθητοποίηση για το δομημένο περιβάλλον και ως προς την “παιδαγωγική” και “παιδευτική” της επίδραση για τη δημιουργία μιας νέας “κουλτούρας” στους “φυσικούς” φορείς του σχεδιασμού (Διοίκηση, Αυτοδιοίκηση) αλλά και στους ειδικούς επιστήμονες και στο ευρύτερο κοινό.

Παρά τις θετικές αυτές εξελίξεις, ορισμένες παρωχημένες αντιλήψεις (διάβαζε αγκυλώσεις) παρέμειναν αλώβητες. Έτσι στη χώρα μας το πρότυπο του “εποικισμού” παρέμεινε στενά συνδεδεμένο με τις πασιγνωστες έννοιες “εντός” και “εκτός σχεδίου” οι οποίες σημειολογικά δίνουν το στίγμα της κυρίαρχης αντίληψης και ιδεολογίας του ελληνικού συστήματος σχεδιασμού. Η καλύτερα μιας “διαστροφής” του συστήματος που κυριάρχησε από τις αρχές του 20ου αιώνα και αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στην περίοδο 1949-74. Δεν είναι τυχαίο ότι ακόμη και σήμερα χρησιμοποιούμε τους όρους “σχέδιο πόλεως”, “ένταξη στο σχέδιο πόλεως” αντί των όρων **οικιστική ανάπτυξη, αστική ανάπτυξη (urban development), εδαφική ανάπτυξη (land development)** και άλλων που χρησιμοποιούνται σε άλλες χώρες. Αναφερόμαστε στον όρο “σχέδιο” όχι φυσικά ως απεικόνιση στο χαρτί μιας μορφής ή ενός γεωμετρικού σχήματος αλλά ως θεσμική ρύθμιση που επιβάλλει ένα εδαφικό καθεστώς ως προς την ιδιοκτησία, την χρήση ή τους όρους ανάπτυξης της γης. Προσφάτως χρησιμοποιούμε ατυχώς και τον όρο “πολεοδόμηση” ο οποίος είναι και αδόκιμος αλλά και παραπλανητικός.

Η σημειολογία αποκαλύπτει ότι το τελικό ζητούμενο του σχεδιασμού είναι απλώς η “**θεσμοθετημένη**” γη και όχι η “**ανεπτυγμένη**” οικιστικά γη όπως συμβαίνει παντού στον κόσμο ή τουλάχιστον η “**διευθετημένη**” γη από πλευράς υποδομών. Νομίζουμε δηλαδή ότι το έργο μας τελειώνει με τη θεσμοθέτηση του εδάφους. Ακόμα και η λεγόμενη “**πράξη εφαρμογής**” του σχεδίου ούτε “πράξη” ούτε “εφαρμογή” είναι. Απλώς αποτελεί το τελευταίο στάδιο επιβολής του θεσμικού καθεστώτος στο έδαφος. Αλλά επειδή και αυτό ακόμα το στάδιο θεσμοθέτησης, λόγω της διοικητικής και τεχνικής γραφειοκρατίας είναι δύσκολο να περατωθεί, φθάνουμε στο σημείο να γίνεται προσπάθεια ετών για την **εφαρμογή της “πράξης εφαρμογής”!** δηλαδή της επισημοποίησης του νέου εδαφικού καθεστώτος.

Η υφιστάμενη σήμερα κατάσταση έχει δύο όψεις: Η λιγότερο συχνή είναι να υπάρχει “σχέδιο”, δηλαδή εδαφικό καθεστώς χωρίς καμία πρόβλεψη σωστής και οργανωμένης (στο χώρο και το χρόνο) υλοποίησής του με όλα τα κακά που αυτό συνεπάγεται για το περιβάλλον. Η περισσότερο συχνή είναι να έχει ήδη διαμορφωθεί μια περιοχή με νόμιμες ή παράνομες κατασκευές (άναρχη δόμηση) και ύστερα να ακολουθεί η “θεσμοθέτησή” της. Δημιουργείται δηλαδή κατά πρωθύστερο τρόπο πρώτα η πραγματοποίηση και μετά η σχεδιαστική ‘νομιμοποίησή’ Πρώτα οι οικοδομές και μετά οι υποδομές! Ο σχεδιασμός ακολουθεί την πραγματικότητα αντί να τη διαμορφώνει! Πάντως και στις δύο περιπτώσεις, βρισκόμαστε μπροστά σε μια

πολεοδομία του “ανολοκλήρωτου”, του “ημιτελούς” ή του “ατελείωτου”, που δημιουργεί χώρους υποβαθμισμένους λειτουργικά, αισθητικά και περιβαλλοντικά, κάτι ανάλογο δηλαδή με αυτό που συμβαίνει χρόνια τώρα στην κατασκευή οικοδομών στην Ελλάδα. (Εδώ ταιριάζει ο όρος “Urbanisme d’îhachevé” κατ’ αντιστοιχία του όρου “Architecture d’îhachevé”).

* * * *

Η πραγματοποίηση όμως της οικιστικής ανάπτυξης έστω σε αυτή την υπάρχουσα “θεσμοθετημένη” γη (τάξεως εκατοντάδων χιλιάδων στρεμμάτων) έχει δημόσιο κόστος που υπερβαίνει τις σχετικές πιστώσεις του 3^{ου} Κ.Π.Σ για το περιβάλλον 2000-2006 (πάνω από ένα τρισεκατομμύριο). Με δεδομένο την οικονομική αλλά και την οργανωτική αδυναμία του κράτους να λύσει το πρόβλημα αυτό, πρέπει να αναζητηθεί ο κατάλληλος κάθε φορά φορέας (develover) που είναι ο χρηματοδότης και εκτελεστής των έργων σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση οικιστικής ανάπτυξης στις διάφορες περιοχές της χώρας.

Είναι προφανές ότι με τα παλιά πρότυπα είναι αδύνατο να βρεθούν λύσεις. Η νέα πολιτική στην παραγωγή του δομημένου περιβάλλοντος πρέπει να ξεκινήσει από τη ριζική αλλαγή αντιλήψεων σε όλα τα στάδια σχεδιασμού και υλοποίησης. Όπως σε όλα τα άλλα έργα, έτσι και εδώ πρέπει να γνωρίζουμε ποιο είναι το **τελικό ζητούμενο** της οικιστικής ανάπτυξης και να αντιμετωπίζουμε με ολοκληρωμένο και ορθολογικό τρόπο την διαδικασία υλοποίησης όχι μόνο ως προς το περιεχόμενο αλλά και ως προς τα μέσα (θεσμικά, οικονομικά κλπ.) και κυρίως σύμφωνα με ένα επιχειρησιακό πρόγραμμα που περιλαμβάνει **χρονοδιάγραμμα** και **χρηματοδοτικό σχέδιο**. Ζητείται δηλαδή να εφαρμοστούν και εδώ οι αυτονόητες αρχές και τα μέσα προγραμματισμού (πόροι, φορείς, πρόγραμμα) που εφαρμόζονται σε κάθε άλλη περίπτωση. Και βέβαια αν εδώ δεν εφαρμόζονται τα αυτονόητα, είναι διότι απλούστατα η οικιστική ανάπτυξη (και όχι η “ένταξη στο σχέδιο πόλης”) δεν αντιμετωπίζεται ως ένα έργο (project) αλλά ως μια ατελής διαδικασία θεσμοθέτησης της γης, που βέβαια **δεν είναι το τελικό ζητούμενο** και δεν αποτελεί παρά μια μόνο από τις αναγκαίες συνθήκες της ανάπτυξης αυτής. Σήμερα όλοι ζητούν να μπουν στο σχέδιο και να αποκτήσουν δικαιώματα δόμησης χωρίς να έχει λυθεί το ζήτημα των δαπανών για τις υποδομές. Η οικιστική πολιτική θεωρείται ότι τελειώνει στη θεσμοθέτηση του “σχεδίου” ενώ τα υπόλοιπα αφήνονται στην τύχη τους. Δε γίνεται καμία τεχνικό-οικονομική μελέτη για την βιωσιμότητα του εγχειρήματος. Έτσι εκτός από ελάχιστες, περιπτώσεις οργανωμένης δόμησης (κυρίως για αμιγή κατοικία) που έγιναν με κρατική παρέμβαση, η συνολική αστική ανάπτυξη (δηλαδή η δημιουργία δομημένου περιβάλλοντος) ακυρώνεται και εκφυλίζεται στο πλαίσιο του “ελλειμματικού” συστήματος σχεδιασμού που προαναφέρθηκε.

Αλλά το κράτος δεν είναι ούτε ο μόνος ούτε ο καλύτερος “developer”. Ο ρόλος του είναι να δημιουργήσει το γενικό θεσμικό πλαίσιο. Στη συνέχεια όμως το λόγο μπορεί να έχουν η **τοπική αυτοδιοίκηση** και οι **δημοτικές επιχειρήσεις** ή οι **φορείς του κοινωνικού ή ιδιωτικού τομέα** όπως συμβαίνει σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Οι πόροι επομένως υπάρχουν εφόσον δεχθούμε την αρχή της αυτοχρηματοδότησης στις υποδομές και στις ανωδομές. Έτσι και αλλιώς η συμβολή των χρηστών και των κάθε φορά ωφελούμενων είναι δεδομένη από παλιά αλλά γίνεται με τρόπο ανεπαρκή, αποσπασματικό και ανοργάνωτο.

Τέλος ως προς το νομικό, τεχνικό, και διοικητικό μέρος θα πρέπει να γίνουν μερικές γενναίες κινήσεις. Δεν αρκεί μόνο η θέσπιση της εισφοράς σε γη και χρήμα του ιδιοκτήτη. Οι **πολύπλοκες** και **χρονοβόρες** διοικητικές και τεχνικές διαδικασίες που **ακυρώνουν** την υλοποίηση της ανάπτυξης πρέπει να απλουστευθούν. Σήμερα ο πολεοδομικός σχεδιασμός γίνεται στη λογική του “κόψε – ράψε”, ακροβατώντας πάνω σε χαοτικά διαμορφωμένες οικιστικά καταστάσεις, με στόχο να εξασφαλίσουμε την εισφορά γης στα σημεία που χρειάζεται, μεταφέροντας εδώ κι εκεί ελλείμματα και πλεονάσματα γης. Πρόκειται για μια **πολεοδομική “μοδιστρική”** που καταλήγει συχνά σε αδιέξοδα και κυρίως σε σημαντική απώλεια χρόνου και χρήματος.

Όμως η εποχή μας χρειάζεται άλλους ρυθμούς υλοποίησης τέτοιων έργων και δράσεων. Ορισμένα υπάρχοντα αλλά αδρανοποιημένα θεσμικά “εργαλεία” πρέπει να ενεργοποιηθούν. Για παράδειγμα ο “**αστικός αναδασμός**” σε συνδυασμό με τον φορέα ανάπτυξης και τον “**κοινωνικό συντελεστή**” θα μπορούσε να δώσει λύσεις πολύ πιο γρήγορες και αποτελεσματικές σε πολλές περιπτώσεις περιοχών που δεν έχουν ακόμα δομηθεί ανοργάνωτα και οι οποίες ακριβώς δομούνται έτσι γιατί δεν υπάρχει **νόμιμος τρόπος έγκαιρης οικιστικής ανάπτυξης** (φαύλος κύκλος). Με τον τρόπο αυτό τόσο οι ιδιωτικές δαπάνες όσο και οι δημόσιες θα αξιοποιηθούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Διαφορετικά θα “**επιμένουμε ελληνικά**” και θα παραμένουμε “**εντός σχεδίου**” αλλά θα είμαστε “**εκτός**” βιώσιμης οικιστικής ανάπτυξης και φυσικά πολύ μακριά από ένα αναβαθμισμένο δομημένο περιβάλλον.

Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

- Αραβαντινός Α. (1997) *Πολεοδομικός Σχεδιασμός, Συμμετρία*, Αθήνα.
- Αραβαντινός Α. (2003) *The dynamic, flexible and self-sustained city: its capability for 'offense' and 'defense' in order to ensure its future*, in Beriatos E.- Colman J (ed) 'The Pulsar Effect in Urban Planning' University of Thessaly Press, Volos.
- Beriatos E. (2002) (ed) *Planning in Greece*, ISoCaRP, Athens.
- Bjorn Roe (1984) *Urban Reconstruction Operation in Attiki*, Athens.
- Εταιρεία Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας –ΤΜΧΠΠΑ (2000) *Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος.
- European Commission (1996) *European Sustainable Cities*, Report of the Expert Group on the Urban Environment, Brussels.
- European Commission (1997) *The EU Compendium of spatial planning systems and policies*, Official Publications of EC, Luxembourg
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (1997) *Medium-Sized Cities in Europe*, Dublin.
- Μέλισσας, Δ. (2002) *Θεμελιώδη ζητήματα του δικαίου χωροταξίας*, εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα –Κομοτηνή.
- ΟΕΚ-Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας (1998) *Η κοινωνική κατοικία στην Ελλάδα και οι προοπτικές της*, Αθήνα.
- OECD (2000) *Urban Renaissance. Belfast's Lessons for Policy and, Territorial Development*, Paris.
- ΟΗΕ-Παγκόσμια Διάσκεψη για τις πόλεις και την κατοικία - ΗΑΒΙΤΑΤ II (1996) *Εθνική έκθεση της Ελλάδος*, Αθήνα.
- Οικονόμου Δ. (2000) "Σύστημα χωρικού σχεδιασμού. Η ελληνική πραγματικότητα και η διεθνής εμπειρία". *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 101-102, Α'-Β' 2000, σσ. 3-58.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Η πολεοδομική πολιτική στην Ελλάδα: Δομικά χαρακτηριστικά και γημερινές τάξεις

Το μεταπολεμικό μοντέλο πολεοδομικής πολιτικής

Στο σύνολο της μεταπολεμικής περιόδου επικράτησε στην Ελλάδα μια ενιαία, κατ' ουσίαν, πολεοδομική πολιτική. Η πολιτική αυτή έχει τις ρίζες της στην προπολεμική περίοδο, παγιώθηκε στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, κατ' αρχάς στην Αθήνα με μεταγενέστερη διάχυση στην επαρχία, και, όσον αφορά τα κύρια δομικά χαρακτηριστικά της, εξακολουθεί να ισχύει και στη σημερινή περίοδο, παρά την ύπαρξη ορισμένων νέων δεδομένων. Τα βασικά χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής πολεοδομικής πολιτικής σε όλη αυτή την περίοδο ήταν τα εξής:

- Η σταθερή υποστήριξη της μικρής έγγειας ιδιοκτησίας
- Ο ρόλος του κυκλώματος της αυθαίρετης δόμησης ως βασικού μηχανισμού πολεοδόμησης
- Οι υψηλοί ΣΔ και οι μικρές αρτιότητες στον αστικό χώρο
- Οι ευρείες δυνατότητες νόμιμης εκτός σχεδίου-περιαστικής δόμησης.
- Η κατανάλωση περιβαλλοντικού κεφαλαίου χωρίς πληρωμή του αντίστοιχου κόστους
- Η ελαχιστοποίηση του δημοσιονομικού κόστους της οργάνωσης του χώρου
- Ο πολλαπλός ρόλος οικοδομικής δραστηριότητας
- Η υπαγωγή της πολεοδομικής πολιτικής σε προτεραιότητες άλλων πολιτικών
- Η ισχνότητα του σχεδιασμού και η διάσταση μεταξύ πολεοδομικής θεωρίας-νομοθεσίας αφενός και πρακτικής αφετέρου.

Τα χαρακτηριστικά αυτά διαφοροποιούν, από πολλές απόψεις, τις πολεοδομικές πολιτικές των δυτικο-ευρωπαϊκών αλλά και πολλών άλλων χωρών από την ελληνική. Η κατανόηση των ιδιομορφιών της τελευταίας είναι αδύνατη αν δεν ληφθεί υπόψη, κατ' αρχάς, η δομή της έγγειας ιδιοκτησίας και ιδίως (α) ο πολύ μεγάλος κατακερματισμός της αστικής γης,¹ και (β) ο είναι η ευρεία κοινωνική διασπορά της ακίνητης περιουσίας.² Τα χαρακτη-

ριστικά αυτά, που υπήρξαν αποτέλεσμα μακροχρόνιων πολιτικών επιλογών (ήδη από το 19^ο αιώνα), στη μεταπολεμική περίοδο οδήγησαν, μέσω των εκλογικών διαδικασιών και της πελατειακής-λαϊκιστικής δόμησης του ελληνικού πολιτικού συστήματος, στο κεντρικότερο ίσως δομικό στοιχείο της πολεοδομικής πολιτικής, τη συνεχή και σταθερή υποστήριξη της μικρής έγγειας ιδιοκτησίας. Η τελευταία με τη σειρά της λειτούργησε αναδραστικά παγιώνοντας τη μικροϊδιοκτησία και ενισχύοντας ακόμα περισσότερο το κοινωνικο-πολιτικό της βάρος.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, η υποστήριξη αυτή εκφράστηκε με τον καθορισμό πολύ μικρών αρτιοτήτων, ενίοτε κάτω και των 100 μ², και με τη συνεχή σχεδόν, στην περίοδο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80, αύξηση των ΣΔ (Αραβαντινός 1998). Οι δύο αυτές επιλογές επέτρεψαν, τεχνικά και οικονομικά, την αξιοποίηση σχεδόν του συνόλου των μικρών αστικών οικοπέδων, συνήθως μέσω της κατεδάφισης του προπολεμικού κτίσματος-όπου υπήρχε-και της οικοδόμησης νέου πολύ μεγαλύτερου. Η καταστροφή των ιστορικών κέντρων των πόλεων, σε βαθμό πρωτοφανή για τα ευρωπαϊκά δεδομένα, συνδέεται άμεσα με την παραπάνω διαδικασία. Παράλληλα, υπήρξε συστηματική αποφυγή της σύλληψης από το Κράτος, μέσω π.χ. της φορολογίας, της δημιουργούμενης από την έντονη αστικοποίηση και οικοδόμηση γαιοπροσόδου (ενδεικτικό της οποίας είναι ότι οι τιμές της γης αυξήθηκαν μεταπολεμικά με ρυθμό πολλαπλάσιο των τιμών καταναλωτή). Επικουρικό ρόλο, τέλος, έπαιξε και η συνειδητή, από την πλευρά του κράτους, αποθάρρυνση της συγκέντρωσης του κεφαλαίου στον κατασκευαστικό τομέα, μέσω τόσο των αυστηρών πιστωτικών περιορισμών της οικοδομής όσο και άλλων μέτρων. Το μικρό οικοδομικό κεφάλαιο λειτούργησε με συμβιωτικό τρόπο προς τη μικρή έγγεια ιδιοκτησία, και συνέβαλλε στη διατήρηση ενός ισορροπημένου συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ τους. Το ιδιότυπο καθεστώς της αντιπαροχής, ένα είδος άτυπης και αφορολόγητης εταιρικής σχέσης ιδιοκτητών γης και κατασκευαστών, μέσω του οποίου συγκροτήθηκε μια ειδική αγορά αξιοποίησης των μικρών κεφαλαίων, και ταυτόχρονα (αν)οικοδομήθηκε το μεγαλύτερο ποσοστό των ελληνικών πόλεων μεταπολεμικά, αποτελεί την χαρακτηριστικότερη αποκρυστάλλωση αυτής της ισορροπίας.

Το δεύτερο δομικό χαρακτηριστικό της πολεοδομικής πολιτικής είναι ο κεντρικός ρόλος της αυθαίρετης δόμησης. Η αυθαίρετη δόμηση δεν είναι, αναμφιβόλως, ένα ειδικό ελληνικό φαινόμενο.³ Ωστόσο, η εμβέλεια της στην Ελλάδα είναι μεγαλύτερη από ότι σε οποιαδήποτε άλλη νοτιο-ευρωπαϊκή χώρα, τόσο από ποσοτική άποψη όσο και επειδή υπήρξε και παραμένει μια ζωτική συνιστώσα της διαδικασίας αστικοποίησης και πολεοδόμησης. Το μερίδιο των αυθαίρετων κατασκευών στη συνολική παραγωγή κατοικίας κινήθηκε μεταπολεμικά, και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '90, περι-

το 25-35%, και όπως έχει δειχθεί επανειλημμένα το κράτος όχι μόνο ανέχθηκε αλλά και ενθάρρυνε το φαινόμενο, με τις συνεχείς “νομιμοποιήσεις” των αυθαιρέτων και, επιπλέον, με την αναγωγή της ενσωμάτωσης στα σχέδια πόλης των ήδη δομημένων εκτός σχεδίου περιοχών στο κύριο κριτήριο πολεοδομικής επέκτασης (ΥΠΕΧΩΔΕ 1995: 12). Συνδυασμένοι οι δύο αυτοί παράγοντες είχαν ως συνέπεια την αναγωγή του κυκλώματος “αυθαίρετη δόμηση” εκ των υστέρων νομιμοποίηση και ένταξη στο σχέδιο πόλης”, στο βασικό μηχανισμό παραγωγής χώρου και οικιστικής ανάπτυξης.

Το χαρακτηριστικό αυτό, όπως και το προηγούμενο, είχε βαθύτερες κοινωνικο-οικονομικές αιτίες. Κατ’ αρχάς, λειτούργησε και αυτό ως μηχανισμός προνομιακής μεταχείριση της μικρής ιδιοκτησίας, στην περίπτωση αυτή στις περιοχές εκτός των πόλεων. Αν και η νομοθεσία περί εκτός σχεδίου δόμησης ήδη επέτρεπε την οικοδόμηση σε μεγάλο μέρος των εκτός σχεδίου περιοχών και οικοπέδων (σε βαθμό επίσης πρωτοφανής για τα διεθνή δεδομένα), ο κατακερματισμός της γης σήμαινε ότι υπήρχαν ακόμα και έτσι οικόπεδα που δεν μπορούσαν να κτισθούν νομίμως. Η ανοχή της αυθαίρετης δόμησης “έλυσε” το πρόβλημα. Έτσι, περίπου τα $\frac{1}{2}$ των εκτός σχεδίου κτισμάτων στην Ελλάδα ανήκουν σε διάφορες κατηγορίες αυθαίρετης δόμησης (Οικονόμου-Πετράκος 1999). Παράλληλα, το κύκλωμα της αυθαίρετης δόμησης μείωσε το κόστος της γης (ως άμεσου εδάφους και ως υποδομών) τόσο για την κατοικία (πρώτη και παραθεριστική) όσο και για δραστηριότητες όπως η βιομηχανία και ο τουρισμός. Δεδομένου ότι η εκτός σχεδίου δόμηση (αυθαίρετη αλλά και νόμιμη) έχει εξαιρετικά αρνητικές περιβαλλοντικές συνέπειες (καταστροφή τοπίων, ρύπανση λόγω της μη σύνδεσης με περιβαλλοντικές υποδομές...), το μοντέλο ανάπτυξης αυτών των δραστηριοτήτων βασίστηκε στη μη πληρωμή του εξωτερικού περιβαλλοντικού κόστους του. Η πρακτική αυτή επί μεγάλο χρονικό διάστημα αποδείχθηκε αποτελεσματική επιλογή από στενά οικονομική άποψη. Σημειώτέον ότι από τις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας άρχισε να εξαντλεί τη δυναμική της και να οδηγεί σε εσωτερικές αντιφάσεις, αλλά σε μεγάλο βαθμό παραμένει και σήμερα η κυρίαρχη επιλογή της πολιτικής χωροθέτησης.

Το προηγούμενο σημείο συνδέεται με ένα γενικότερο χαρακτηριστικό των χωρικών (και όχι μόνο της πολεοδομικής) πολιτικών στην Ελλάδα: την υπαγωγή τους σε προτεραιότητες άλλων πολιτικών. Η βασική αυτή επιλογή είχε διάφορες εκφράσεις. Αφενός, η οικοδομική δραστηριότητα, που υπήρξε επί δεκαετίες ο δυναμικότερος παραγωγικός κλάδος στην Ελλάδα, λειτούργησε ως πηγή πολλαπλασιαστικών επιπτώσεων για τη βιομηχανία, και παράλληλα ως μηχανισμός άσκησης αντικυκλικής πολιτικής (Οικονόμου 2002). Αφετέρου, η εκτεταμένη αυθαίρετη δόμηση επέτρεψε την αποφυγή άσκησης κλασικού τύπου στεγαστικής πολιτικής, βασισμένης στη δημό-

σια χρηματοδότηση (το ποσοστό της δημόσιας παραγωγής κατοικίας δεν ξεπέρασε στην περίοδο αυτή το 1-3% του συνόλου, ενώ και η στεγαστική πίστη ήταν εξαιρετικά χαμηλή. Τέτοιες επιλογές στο διεθνή χώρο οδηγούν κατά κανόνα σε οξυμένα στεγαστικά προβλήματα. Στην Ελλάδα αυτό όχι μόνο αποφεύχθηκε αλλά, αντίθετα, οι στεγαστικές συνθήκες στη μεταπολεμική περίοδο παρουσίασαν σαφή βελτίωση και ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '60 βρίσκονται σε επίπεδα όχι χειρότερα και ενίοτε καλύτερα από αυτά που αντιστοιχούν γενικά στο επίπεδο ανάπτυξης της χώρας. Το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται στο ρόλο που έπαιξε η εκτεταμένη και οικονομικά αποδοτική έγγεια μικροϊδιοκτησία με τις προεκτάσεις που αναφέραμε παραπάνω, που επέτρεψαν στα νοικοκυριά να αντιμετωπίσουν αυτοτελώς τις στεγαστικές τους ανάγκες. Γενικότερα, η μικροϊδιοκτησία στη γη, τόσο ως πηγή εσόδων όσο και ως πάγιο περιουσιακό στοιχείο, λειτούργησε γενικότερα στην Ελλάδα ως *μηχανισμός υποκατάστασης του κλασικού κράτους πρόνοιας* των δυτικο-ευρωπαϊκών χωρών (Οικονόμου 1989). Η στέγαση αποτελεί μόνο μια από τις πτυχές αυτού του ιδιόμορφου ρόλου, που συμπεριλαμβάνει, πχ., τη λειτουργία της ακίνητης περιουσίας ως παράγοντα ασφάλισης ή ως πόρος για τη χρηματοδότηση αναγκών εκπαίδευσης ή υγείας-πεδίων που χαρακτηρίστηκαν σταθερά στην Ελλάδα από την απουσία ή τη μειωμένη απουσία του Κράτους.

Εξίσου "φθηνές" από δημοσιονομική άποψη υπήρξαν η αστικοποίηση και οικιστική ανάπτυξη. Οι διαδικασίες αυτές βασίστηκαν αφενός στην εντατικοποίηση της χρήσης του υφιστάμενου πολεοδομικού χώρου (μέσω της αύξησης των ΣΔ και της αντικατάστασης/μεγέθυνσης του παλαιού κτηριακού αποθέματος) και αφετέρου σε εκτεταμένες διαδοχικές επεκτάσεις των πόλεων προς τις περιοχές αυθαίρετης δόμησης. Κοινός παρονομαστής και των δύο πρακτικών ήταν η ελαχιστοποίηση των δημόσιων επενδύσεων σε τεχνική και κοινωνική υποδομή. Οι επιπτώσεις στην ποιότητα του πολεοδομικού χώρου ήταν βέβαια αρνητικές, αλλά αυτό έγινε αισθητό σταδιακά και συσσωρευτικά. Κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες είχε δοθεί η εντύπωση ότι η πολιτική αυτή είναι δυνατόν να συνεχιστεί επ' άπειρον χωρίς προβλήματα, και μόνο από τις αρχές της δεκαετίας του '70 άρχισε να επεκτείνεται η κριτική αυτού του μοντέλου.

Το τελευταίο μείζον χαρακτηριστικό της μεταπολεμικής πολεοδομικής πολιτικής ήταν η εξαιρετική ισχνότητα, στην πράξη, του πολεοδομικού σχεδιασμού (Αραβαντινός 1977). Επισήμως προβλέπεται ένας μεγάλος αριθμός πολεοδομικών σχεδίων που θεωρητικά καλύπτουν κάθε δυνατή κατάσταση-συνθήκες με πολλαπλές επικαλύψεις-, και το όλο σύστημα σχεδιασμού περιλαμβάνει μέχρι και διπλάσια σχέδια από ότι συμβαίνει στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Οικονόμου 2000α). Η αποτελεσματικότητα αυτού του πολύπλοκου, χρονοβόρου, και υπερσυγκεντρωτικού συστήματος είναι

ωστόσο εξαιρετικά περιορισμένη. Το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (και τα αντίστοιχου επιπέδου άλλα σχέδια) αντιπροσωπεύει ένα παρωχημένο τύπο ολιστικού σχεδιασμού που στην πράξη έχει μικρή επίδραση στην πολεοδομική πραγματικότητα, εξαιρουμένου του καθορισμού των ορίων των πολεοδομικών επεκτάσεων, ενώ οι κανονιστικές Πολεοδομικές Μελέτες εξαντλούνται ουσιαστικά στη ρυμοτόμηση των επεκτάσεων. Η ισχύτητα του σχεδιασμού των χρήσεων γης, της πολιτικής γης, και των πολεοδομικών υποδομών σημαίνουν ότι ο σχεδιασμός εξυπηρετεί ουσιαστικά δύο αλληλένδετους ρόλους, τη μεγιστοποίηση των κερδών της έγγειας μικροϊδιοκτησίας και τη νομιμοποίηση των αυθαιρέτων κτισμάτων.

Στα παραπάνω, που αφορούν τη με τη στενή έννοια πολεοδομική πολιτική, πρέπει τέλος να προστεθεί η ολοκληρωτική απουσία μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90, χωροταξικής πολιτικής, δηλ. χωρικής πολιτικής στρατηγικού χαρακτήρα στις μεγάλες γεωγραφικές κλίμακες, όπως πχ. το γαλλικό *aménagement du territoire*, το γερμανικό *Raumordnung*, ή το αναδυόμενο κατά τα τελευταία χρόνια *spatial development/planning* στην ΕΕ. Η έλλειψη οποιασδήποτε τέτοιου τύπου πολιτικής⁴ συνέβαλλε στην επιδείνωση προπολεμικών ή εμφάνιση νέων χωρικών ανισορροπιών στην Ελλάδα, με πιο εμφανές παράδειγμα την υπερδιόγκωση της Αθήνας αλλά επίσης και άλλες πλευρές (μεγάλη αδυναμία των χαμηλότερων βαθμίδων του οικιστικού δικτύου, προβλήματα χωροθέτησης των παραγωγικών κλάδων κλπ.). Η θεσμοθέτηση για πρώτη φορά χωροταξικών σχεδίων⁵ το φθινόπωρο του 2003 είναι ακόμα πολύ πρόσφατη και δεν έχει οδηγήσει σε ουσιαστικές χωρικές επιπτώσεις.

Ολοκληρώνοντας την ανασκόπηση της μεταπολεμικής πολεοδομικής πολιτικής μέχρι τη δεκαετία του '90, πρέπει να σημειώσουμε ότι η μόνη σοβαρή προσπάθεια μεταρρύθμισης της πολιτικής αυτής σημειώθηκε γύρω στο 1980. Με αφετηρία τις σχετικές προβλέψεις του νέου Συντάγματος του 1975, οι προσπάθειες αυτές εστιάστηκαν σε συγκροτησιακά-θεσμικά ζητήματα, με τη δημιουργία νομοθετικών πλαισίων για την πολεοδομία (του προαναφερθέντος Ν. 1337/83 και του "προδρόμου" του Ν. 947/79) αλλά και για τη χωροταξία και το περιβάλλον, και φορέων πολιτικής και σχεδιασμού (ΥΠΕΧΩΔΕ, ΔΕΠΟΣ). Τελικά, ωστόσο, οι προσπάθειες αυτές δεν κλόνισαν το μοντέλο χωρικής ανάπτυξης, ενώ ακόμα και ορισμένα μέτρα που αντικειμενικά το αμφισβητούσαν, όπως η κατάργηση της μαζικής αύξησης των ΣΔ που είχε γίνει κατά την προηγούμενη περίοδο και η εισαγωγή του θεσμού της εισφοράς σε γη για τη δημιουργία κοινοχρήστων χώρων στις πολεοδομικές επεκτάσεις, είτε ακυρώθηκαν είτε αποδυναμώθηκαν. Από τα μέσα της δεκαετίας του '80 η αποτυχία της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας έγινε εμφανής, και η κύρια επίδρασή της κατέληξε να είναι η επιβάρυνση του συστήματος σχεδιασμού με περισσότερα ανούσια στάδια και διαδικασίες.

Η πολεοδομική πολιτική σήμερα

Συνολικά, τα βασικά χαρακτηριστικά της πολεοδομικής πολιτικής που περιγράψαμε, όπως η υποστήριξη της μικρής έγγειας ιδιοκτησίας, ο κεντρικός ρόλος της αυθαίρετης δόμησης και η αδυναμία του σχεδιασμού, παραμένουν και σήμερα σε ισχύ. Κατά τα τελευταία 10-15 χρόνια δεν υπήρξαν εμφανείς προσπάθειες τομής στο μοντέλο χωρικής ανάπτυξης και πολιτικής, ανάλογες με τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της προηγούμενης περιόδου που προαναφέραμε (οι οποίες, ανεξαρτήτως του τελικού αποτελέσματος, είχαν συνοδευτεί από ισχυρή νομική και ιδεολογική πλαισίωση). Υπήρξαν ωστόσο, στα χρόνια αυτά, ορισμένα νέα στοιχεία, που χωρίς να ανατρέπουν το μεταπολεμικό μοντέλο αστικής πολιτικής έχουν σημασία, επειδή είτε τροποποίησαν ορισμένες πτυχές του είτε ενέχουν προοπτικές για το μέλλον. Πρόκειται για τα εξής:

1. Υπήρξε αισθητή αύξηση των δημόσιων δαπανών για αστικές υποδομές. Η αύξηση αυτή συνδέεται άμεσα με τους πόρους από την ΕΕ, άρχισε να γίνεται αισθητή κατά την προγραμματική περίοδο 1989-93 (Α' ΚΠΣ), πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις στη κατά την προγραμματική περίοδο 1994-99 (Β' ΚΠΣ) και συνεχίζεται κατά την τρέχουσα προγραμματική περίοδο 2000-2006 (Γ' ΚΠΣ). Ενδεικτικά, εκτιμάται ότι οι δαπάνες αυτές σε σχέση με προηγούμενες δεκαετίες περίπου τριπλασιάστηκαν σε απόλυτες τιμές, ενώ ως ποσοστό των δημοσίων επενδύσεων αυξήθηκαν κατά περίπου 50%) (Οικονόμου-Πετράκος 1999).. Η εξέλιξη αυτή έχει σημασία, αφού η μέχρι την περίοδο αυτή πολεοδομική πολιτική ήταν κατ' εξοχήν "χαμηλού κόστους" και προσανατολισμένη κυρίως σε θεσμικά μέτρα (επεκτάσεις, κανονιστικές διατάξεις). Ωστόσο, η αλλαγή αυτή είναι εξωγενής και συνδέεται κυρίως με τα κονδύλια των ευρωπαϊκών διαρθρωτικών Ταμείων. Επιπρόσθετα, από τα τέλη της δεκαετίας του '90 ένας δεύτερος παράγοντας που έδωσε επίσης ώθηση στις αστικές δημόσιες επενδύσεις είναι η ανάληψη της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 από την Αθήνα. Οι τεράστιες ελλείψεις αστικών υποδομών επέβαλλαν, πέρα από τα καθαρά αθλητικά έργα, την προώθηση ενός ευρύτερου προγράμματος αστικών υποδομών, αρχικά στην Αθήνα αλλά σε κάποιο βαθμό, για λόγους πολιτικών ισορροπιών, και σε ορισμένες πόλεις της περιφέρειας (UF-LURP 2002). Τα παραπάνω σημαίνουν ότι τόσο η χρηματοδότηση όσο και η πρωτοβουλία για την αύξηση των αστικών δημόσιων δαπανών ήταν εξωγενής. Δεν συνιστά, συνεπώς, κατ' ανάγκην και μια μόνιμη αλλαγή των παλαιότερων προσανατολισμών, και το τι θα γίνει μετά το 2006, όταν οι ευρωπαϊκοί πόροι θα μειωθούν και οι ΟΑ θα έχουν ολοκληρωθεί, παραμένει ανοικτό ζήτημα.
2. Στο παραπάνω πλαίσιο, οι δημόσιες αστικές επενδύσεις στράφηκαν σε πέντε πεδία.

- Το πρώτο πεδίο περιλαμβάνει τις αστικές μεταφορές, με το μεγαλύτερο ποσοστό των επενδύσεων να αφορά μεγάλα έργα στο οδικό δίκτυο (πάγια μεταπολεμική επιλογή) αλλά ένα σημαντικό τμήμα τους να στρέφεται στα ΜΜΜ, ιδίως στην Αθήνα (πχ. η κατασκευή του Μετρό και δικτύου τραμ). Η στροφή αυτή αφορά βέβαια ένα πεδίο επί δεκαετίες παραμελημένο και υποβαθμιζόμενο, αλλά έχει ως αποτέλεσμα μια ανακοπή της επιδείνωσης των (εξαιρετικά έντονων) σχετικών προβλημάτων.
- Το δεύτερο πεδίο περιλαμβάνει τις περιβαλλοντικές υποδομές (ΕΕΛ, ΧΥΤΑ, αντιμετώπιση της αέριας ρύπανσης, αντιπλημμυρικά έργα). Πρόκειται για πεδίο που, ακόμα περισσότερο από τις μεταφορές, χαρακτηρίστηκε από δεκαετίες εξαιρετικά χαμηλών δημόσιων επενδύσεων, καθώς και από ένα μοντέλο πολεοδόμησης που δημιουργούσε εγγενώς αντίστοιχα προβλήματα. Οι σχετικές επενδύσεις κατά την τελευταία δεκαετία έχουν οδηγήσει, ανάλογα με το ειδικότερο πρόβλημα, σε κάποια βελτίωση (ιδίως όσον αφορά την αντιμετώπιση της ρύπανσης του αέρα και των νερών).
- Το τρίτο πεδίο περιλαμβάνει παρεμβάσεις χωρικά εντοπισμένες σε τμήματα των πόλεων (και κυρίως των κεντρικών περιοχών τους) που αποκαλούνται “αναπλάσεις” και εστιάζονται κυρίως σε πεζοδρομήσεις και σε αισθητικές παρεμβάσεις στο δημόσιο χώρο, με πιο γνωστή περίπτωση την Ενοποίηση των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας. Πρόκειται για παρεμβάσεις περιορισμένου φάσματος,⁶ με ενίοτε συζητήσιμα αισθητικά αποτελέσματα, μόνιμα προβλήματα διαχείρισης (πχ. αδυναμία ελέγχου των πεζοδρομημένων περιοχών από τη μαζική παράνομη κυκλοφορία και στάθμευση) και κατά περίπτωση παρενέργειες (ανεξέλεγκτες αλλαγές χρήσεων γης, κυρίως αναψυχής, απομάκρυνση παλαιών κατοίκων, κυκλοφοριακά προβλήματα κ.λπ.). Έχουν ωστόσο σημασία, τόσο από ποσοτική άποψη (έχουν διαδοθεί σε μεγάλο αριθμό πόλεων όλων των βαθμίδων) όσο και γιατί συνιστούν αλλαγή για ένα πολεοδομικό σχεδιασμό που ήταν επί δεκαετίες καθαρά θεσμικός και παθητικός.
- Ένα άλλο νέο πεδίο αστικών παρεμβάσεων είναι η κατασκευή μεγάλων κτηρίων πολιτιστικής υποδομής. Παραδείγματα αυτής της περίπτωσης είναι το Νέο Μουσείο της Ακρόπολης και τα δύο Μέγαρα Μουσικής (χώροι συναυλιών) στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, ενώ μικρότερης κλίμακας τέτοια έργα έχουν υπάρξει και σε ορισμένες άλλες πόλεις. Πρόκειται για την ελληνική εκδήλωση ενός διεθνούς φαινομένου, που συνδέεται τόσο με την αυξανόμενη σημασία της αναψυχής και του ελεύθερου χρόνου όσο και με στρατηγικές city marketing.
- Το τελευταίο νέο πεδίο είναι η έναρξη της δημιουργίας εθνικού κτηματολογίου, αλλά με εξαιρετικά αργούς ρυθμούς και έντονα τεχνικά προβλήματα (που, ειρήσθω εν παρόδω, συνδέονται ευθέως στις ιδιομορφίες της έγχειας ιδιοκτησίας).

τίες της στροφής αυτής είναι πολλαπλές, και κυμαίνονται από την πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, μέχρι την ύπαρξη μεγάλων ευκαιριών έγγειων υπεραξιών συνδεδεμένων με τα προαναφερθέντα μεγάλα έργα και την σε εξέλιξη αλλαγή της κρατικής στάσης. Ωστόσο, και πάλι πρόκειται περισσότερο για διερευνητικές προσπάθειες και τα πραγματικά αποτελέσματα παραμένουν περιορισμένα.

5. Η τελευταία κατηγορία αλλαγών της πολεοδομικής πολιτικής αφορά το θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο. Αφενός, υπήρξε κατά την περίοδο αυτή σημαντικό νομοθετικό έργο, τόσο στην πολεοδομία καθαυτή (με αιχμή το νέο γενικού φάσματος πολεοδομικό νόμο, το Ν. 2508/97 αλλά και μεγάλο αριθμό άλλων επιμέρους νομοθετημάτων) όσο και στο χωρικό σχεδιασμό γενικότερα. Τα νέα νομοθετήματα συχνά αναπαράγουν τις παλαιότερες αντιλήψεις περί σχεδιασμού και οδήγησαν μεταξύ άλλων στον περαιτέρω πολλαπλασιασμό των κλασικών σχεδίων, με την εισαγωγή ενός ακόμα επιπέδου (τέταρτου) στο προϋφιστάμενο σύστημα τριών επιπέδου πού έχουμε αναφέρει παραπάνω... Υπάρχουν ωστόσο και νέα στοιχεία, με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα τις οργανωμένες αναπτύξεις και τις "ολοκληρωμένες" αναπλάσεις. Ωστόσο, τα νέα στοιχεία δεν ακόμα αξιοποιηθεί: όπως προαναφέρθηκε οι οργανωμένες αναπτύξεις παραμένουν ελάχιστες, ενώ οι πραγματοποιούμενες αναπλάσεις, αν και πολλές σε αριθμό, δεν βασίζονται στο νέο θεσμικό πλαίσιο αλλά σε άτυπες διαδικασίες. Το δεύτερο πεδίο θεσμικών αλλαγών είναι η αποκέντρωση πολεοδομικών αρμοδιοτήτων προς την αυτοδιοίκηση. Οι σχετικές προσπάθειες δεν έχουν οδηγήσει ωστόσο, μέχρι σήμερα, σε θετικά αποτελέσματα, για δύο λόγους τελειώς διαφορετικής τάξεως. Αφενός, στις περισσότερες περιπτώσεις η μεταφορά αρμοδιοτήτων στην τοπική αυτοδιοίκηση ακυρώθηκε από το ΣτΕ λόγω αντισυνταγματικότητας. Αφετέρου, όπου και για όσο ασκήθηκαν οι αρμοδιότητες από την τοπική αυτοδιοίκηση, οι επιδόσεις της τελευταίας ήταν συνήθως αρνητικές από άποψη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, με κύριες αιτίες τις τεχνικές ανεπάρκειες και, πολύ περισσότερο, την ακραία υποταγή της τοπικής αυτοδιοίκησης στα τοπικά έγγραφα συμφέροντα. Επομένως, και στο ζήτημα αυτό ο απολογισμός παραμένει προβληματικός.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, είναι σαφές ότι το κυρίαρχο μοντέλο πολεοδομικής πολιτικής δεν έχει ανατραπεί, κατά την τρέχουσα περίοδο, επειδή σχεδόν όλα τα δομικά χαρακτηριστικά του παραμένουν ανέπαφα. Με δεδομένη αυτή τη διαπίστωση, είναι επίσης γεγονός ότι κατά τα τελευταία χρόνια υπάρχουν μια σειρά από νέα δεδομένα. Ωστόσο, συχνά τα νέα δεδομένα είναι είτε επισφαλή όσον αφορά τη μακροβιότητά τους, είτε ανολοκλήρωτα. Συνολικά, ακόμα και όταν η εμβέλειά τους είναι σημαντική, τα νέα δεδομένα δεν ανατρέπουν το παραδοσιακό μοντέλο αλλά προστίθενται σε αυτό, δημιουργώντας ένα υβρίδιο στο οποίο συνυπάρχουν παραδοσιακά και νέα χαρακτηριστικά, με κυριαρχία όμως των πρώτων.

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1 Το μέσο μέγεθος οικοπέδων ήταν-και δεν έχει αλλάξει αισθητά-της τάξης των 180 τμ. στην Αθήνα, και ακόμα μικρότερο στις άλλες πόλεις (Αντωνοπούλου 1994).
- 2 Ενδεικτικά: το 80% των νοικοκυριών διαθέτει οικοδομικά αξιοποιήσιμη έγγεια ιδιοκτησία, ενώ τα ποσοστά ιδιοκατοίκησης στις πόλεις (διεσπαρμένης στο σύνολο του ταξικού φάσματος) είναι της τάξης του 60% (Οικονόμου-Πετράκος 1999, Μαλούτας 1990).
- 3 Πέρα από τις γνωστές τριτοκοσμικές περιπτώσεις, είναι παρούσα και σε πολλές μεσογειακές περιοχές: *bairros clandestinos* στην Πορτογαλία, *viviendas marginales* στην Ισπανία, *borghetti και borgatti* στην Ιταλία, *bidonvilles* στην Αλγερία, *gececeoudou* στην Τουρκία κ.ά. (Leontidou 1994).
- 4 Πλην της καθαρά οικονομικού χαρακτήρα πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης, Βασισμένης κυρίως στα κίνητρα προς τις επιχειρήσεις και χωρίς χωροταξική διάσταση.
- 5 12 Περιφερειακών Πλαισίων και 2 Ειδικών Πλαισίων Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης του Ν. 2742/99.
- 6 Καλύπτουν μόνο ένα περιορισμένο υποσύνολο του φάσματος των αντικειμένων που καλύπτει η έννοια της "αστικής αναγέννησης", (βλ. σχετικά Roberts and Sykes, 2000).

Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

- Αντωνοπούλου Σ.** 1994. "Οι συνέπειες της οικοδομικής παραγωγής και του καθεστώτος γαιοκτησίας στη μεταπολεμική Ελλάδα", στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο*: 583-592.
- Αραβαντινός Α.** (1977) "Ανάγκη για συσχέτιση των όρων δομήσεως με τις χρήσεις και την εκμετάλλευση του αστικού χώρου", *Τεχνικά Χρονικά-Επιστημονική Έκδοση Πολ. Μηχ., Αρχ., Αγρο.-Τοπ. Μηχ.*, 4: 83-91.
- Αραβαντινός Α.** (1998), *Πολεοδομικός Σχεδιασμός για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα.
- Γιαννακούρου Τζ.** (1999) "Το θεσμικό πλαίσιο σχεδιασμού των πόλεων στην Ελλάδα", στο Οικονόμου Δ. και Πετράκος Γ. (επ.), *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων: Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής* (Βόλος/Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας/Gutenberg): 457-480.
- Οικονόμου Δ.** (1993) New forms of geographical inequalities and spatial problems in Greece, *Society and Space. (Environment and Planning D)*, 11, 5, pp. 583-598.
- Οικονόμου Δ.** (1997) "The Planning system and Rural Land Use Control in Greece. A European Perspective ". *European Planning Studies*, Vol. 5, No. 4 : 461-476.

- Economou D., Getimis P.** (1993) Urban Restructuring and Urban Policies in the new Europe, in P. Getimis, G. Kafkalas (Eds), *Urban and Regional Development in the New Europe*, pp. 281-302. Athens, URDP-TOPOS.
- Leontidou L.** (1994) Mediterranean Cities: Divergent Trends in a United Europe, in M. Blacksell & A. M. William's *The European Challenge. Geography and Development in the European Community*, :127-148. Oxford: Oxford University Press.
- Μαλούτας Θ.** (1990), *Αθήνα, Κατοικία, Οικογένεια*, Αθήνα, ΕΚΚΕ-Εξάντας.
- Οικονόμου Δ.** (1989) "Σύστημα γης και κατοικίας στη μεταπολεμική Ελλάδα", στο: Μαλούτας Θ., Οικονόμου Δ. (επιμ.), *Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Χωρικές και τομεακές προσεγγίσεις*, Εξάντας, Αθήνα, :57-114.
- Οικονόμου Δ.** (2000α). "Σύστημα χωρικού σχεδιασμού. Η ελληνική πραγματικότητα και η διεθνής εμπειρία". *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 101-102, Α'-Β' 2000 : 3-58.
- Οικονόμου Δ.** (2000β) "Η περιβαλλοντική διάσταση της πολεοδομικής πολιτικής στη μεταπολεμική Ελλάδα", στο: Μοδινός Μ. (επιμ.). *Βιώσιμες Πόλεις*. Θερινό Οικολογικό Πανεπιστήμιο 2000, ΔΙΠΕ: 47-70.
- Οικονόμου Δ.** (2002) "Η εξέλιξη της πολεοδομικής και της χωροταξικής πολιτικής κατά τον 20^ο αιώνα. Σχέδιο ερμηνείας", στο: Πρακτικά 10ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΣΑΔΑΣ.
- Οικονόμου Δ., Γιαννακούρου Τζ.** 1993. "Η οικιστική πολιτική μετά τους νόμους 2145/1993, 2052/1992 και 1947/1991", Θεσμική Επικαιρότητα: Πολεοδομία, Χωροταξία, Περιβάλλον. ΤΟΠΟΣ Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών, τεύχ. 6, 173-190.
- Οικονόμου Δ., Πετράκος Γ.** (1999α). "Πολιτικές αστικής ανάπτυξης και πολεοδομικής οργάνωσης στην Ελλάδα", στο: Οικονόμου Δ., Πετράκος Γ. Η ανάπτυξη των Ελληνικών πόλεων. *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας-Εκδόσεις Gutenberg, Βόλος: 413-447.
- Οικονόμου Δ., Πετράκος Γ.** (επ.) (1999), *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων: Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής* (Βόλος/ Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας/ Gutenberg).
- Roberts, P. and Sykes, H.** (2000) *Urban Regeneration*. Sage Publication, London.
- UF-LURP [University of Thessaly, Laboratory of Urban and Regional Planning]**, 2002, Athens Metropolitan Regional Review, Volos, July 2002
- ΥΠΕΧΩΔΕ** (1995) HABITAT II. Εθνική Εκθεση για την Ελλάδα, Αθήνα, ΔΕΠΟΣ-ΥΠΕΧΩΔΕ.



ΕΛΙΖΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ

Εκπαίδευση - έρευνα
πόλη - πολεοδομία

I. Το ζήτημα

Το παρακάτω κείμενο επιχειρεί να οριοθετήσει το ζήτημα “πόλη - πολεοδομία, έρευνα - εκπαίδευση” στο ευρύτερο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής συγκυρίας και της δυναμικής της συνεπακόλουθης τριλογίας, επιστήμη, τεχνολογία, κοινωνία. Ερωτήματα, που αφορούν το ευρύτερο αυτό πλαίσιο είναι καθοριστικά για την “πόλη - πολεοδομία στην Ελλάδα” και τις προοπτικές στον 21^ο αιώνα.

Υπάρχει πράγματι μία ιδιαίτερη πρόκληση που διαγράφεται στην εποχή μας; Θα υποστηρίξουμε εδώ ότι παρά το γεγονός ότι τα προβλήματα είναι παλιά¹ η συμβολή της επιστήμης και της τεχνολογίας στη σύγχρονη οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη έχει θέσει ένα νέο, σημαντικό δίκτυο ζητημάτων, νέους προσδιορισμούς και αξιολογήσεις.² Αυτό που είναι ουσιαστικά καινούργιο είναι η συσσώρευση εμπειρίας από τις εξελίξεις, σε παγκόσμιο επίπεδο, στις οποίες η συμβολή της επιστήμης και της τεχνολογίας είναι χωρίς ιστορικό προηγούμενο. Είναι επίσης η αναγκαιότητα διαχείρισης αυτής της γνώσης και ιδιαίτερα στο πλαίσιο σχεδιασμού της “πόλης”³ ως θεάτρου των εξελίξεων της σύγχρονης κοινωνίας, ως καταλύτη των μεταλλαγών της. Αυτός είναι άλλωστε και ιστορικά ο ρόλος της πόλης, αυτός αναδεικνύει τα ζητήματα του αστικού σχεδιασμού, της πολεοδομίας, ως κρίσιμες συνιστώσες της “βιώσιμης ανάπτυξης”.⁴ Το ερώτημα δεν είναι λοιπόν αν πρόκειται για παλιά ή νέα ζητήματα, αλλά με ποιους όρους τα συζητάμε σήμερα.⁵ Με ποιούς όρους κατανοούμε τους μετασχηματισμούς που πραγματοποιούνται στην ελληνική κοινωνία δυνάμει της συμμετοχής της στις ραγδαίες διεθνείς εξελίξεις στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στην κοινωνία της πληροφορίας η δυνατότητα “δημοσιοποίησης” της επιστήμης, η ανάπτυξη επιστημονικής και τεχνολογικής κουλτούρας, η διαφάνεια στον τρόπο άντλησης και επεξεργασίας της πληροφορίας, η διασφάλιση δημοκρατικών διαδικασιών, η σχέση κοινού, ειδικών, πολιτικών και όλων όσων εμπλέκονται στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, αποτελούν

αναπόσπαστες συνιστώσες της συμβολής της σημερινής Ευρωπαϊκής επιστήμης και τεχνολογίας στην οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη, και κατ'επέκταση, στους τρόπους που "διαβάζουμε" τις εξελίξεις στην "πόλη".⁶ Στην Ευρωπαϊκή συγκυρία τα ζητήματα αυτά αποκτούν ιδιαίτερη σημασία. Χωρίς ελεύθερη πληροφόρηση και διακίνηση απόψεων, χωρίς θεσμούς οι οποίοι καθιστούν τη διακίνηση αυτήν πολιτικά αποτελεσματική, το Ευρωπαϊκό περίβλημα δεν παρέχει παρά μία εξωραϊστική εικόνα του συσχετισμού δυνάμεων. Κινδυνεύει επίσης να συμβαδίσει με τον περιορισμό της δυνατότητας των ασθενέστερων κοινωνιών να προτείνουν δικά τους παραδείγματα σε μία καλειδοσκοπική προσέγγιση του πολιτισμικού γίγνεσθαι. Είναι η πολιτισμική πολυμορφία του ευρωπαϊκού χώρου που διακυβεύεται σε μια τέτοια προοπτική και, σε ό,τι μας αφορά, οι πολλαπλές διαστάσεις της αστικής κουλτούρας, αυτό που έχει να μας διδάξει, ως προς την κοινωνική μας προοπτική, η εμπειρία από τις πόλεις που ζούμε, το όραμα από τις πόλεις που προσδοκούμε.

Αν μιλώντας για τις προοπτικές του αστικού σχεδιασμού στη χώρα μας εστιάζουμε στα διαρθρωτικά προβλήματα θεσμοθέτησης της έρευνας, παραγωγής και διάχυσης της γνώσης, είναι ακριβώς γιατί η συνάρτηση αυτή θάπρεπε να αποτελεί την ουσιώδη υποδομή κατανόησης και σχεδιασμού του αστικού χώρου. Είναι αυτά τα ζητήματα που συνιστούν τις νέες προκλήσεις για το σχεδιασμό της "πόλης". Στα μείζονα αυτά θέματα η ανταπόκρισή μας είναι συχνά "επιφανειακή". Δίνουμε έμφαση στο αποτέλεσμα, στο προϊόν, στο "παραδοτέο". Μελετάμε "προσθετικά" και "παράλληλα" τα στοιχεία που συγκροτούν το πλέγμα δραστηριοτήτων, το οποίο στηρίζει το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό γίγνεσθαι, πιστεύοντας ότι το πλήθος των στοιχείων διασφαλίζει την αξιοπιστία των σχεδιαστικών επιλογών. Αντιλαμβανόμαστε εκ των υστέρων ότι οι "διαδικασίες", που υποτιμήσαμε ανασκευάζουν τις υποθέσεις όσο και τις προτάσεις μας. Μας εκπλήσσει ότι η πραγματικότητα, διαχρονικά και πεισματικά, αναδεικνύει σχέσεις και ιεραρχήσεις αυτών των ίδιων των στοιχείων κάθε άλλο παρά γραμμικές.⁷

Δρομολογούμε διαδικασία υιοθέτησης της νέας τεχνολογίας. Συχνά όμως φαίνεται να μας διαφεύγει η νέα γνώση.⁸ Δε θα μπορούσαμε να υποθέσουμε με ασφάλεια - βασισμένοι στην εμπειρική παρατήρηση - ότι η διάχυση της γνώσης και των τεχνολογικών αλλαγών, η επιχειρηματική δράση, οι καινοτόμες δραστηριότητες,⁹ η έρευνα και η τεχνολογία είναι και κοινωνικές δραστηριότητες; Οτι εντάσσονται δηλαδή σε ένα ευρύ πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων, αντιλήψεων, δράσεων, θεσμών και πολιτικών, είναι, επομένως, άμεσα εξαρτημένες από τη γενικότερη κοινωνική μετεξέλιξη; Πόσο η επιστημονική έρευνα έχει ασχοληθεί με τις μεταβολές στις κοινωνικές σχέσεις, στις αντιλήψεις, στις δράσεις και στους θεσμούς, οι οποίοι συναρτώνται με τις εξελίξεις της τεχνολογίας; Πόσο έχει ασχοληθεί με τις χωρικές συνιστώσες και εκφράσεις αυτών των μεταβολών και στον ελληνικό χώρο;

Δε θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι αντιφάσεις της διεθνοποίησης διευρύνουν το ενδιαφέρον για τις διαδικασίες αυτές;¹⁰ Οτι αναδεικνύουν νέες μορφές ανισοτήτων και νέες μορφές φτώχειας –με διακριτή χωρικά διάσταση–;¹¹ Οτι επιβεβαιώνουν ότι η διάχυση γνώσεων είναι σημαντικότερη από τη μεταφορά τεχνολογίας, ότι οι ανάγκες πρέπει να προσδιορίζονται και από τα χαμηλότερα προς τα υψηλότερα επίπεδα, το ίδιο και η επιλογή των θεμάτων-κλειδιών, που αφορούν στο στρατηγικό σχεδιασμό, σε κοινωνικο-χωρικό, επιστημονικό και τεχνολογικό επίπεδο; Δε θάπρεπε τα στοιχεία αυτά να αποτελούν επί τέλους αναπόσπαστη διάσταση της κατανόησης και του σχεδιασμού της ανάπτυξης των πόλεων; Ποια είναι η ικανότητα των επί μέρους κοινωνικών χώρων να ανταποκριθούν στις τεχνολογικές εξελίξεις με κατάλληλους και ιδιαίτερους τρόπους διαχείρισης των διαθεσίμων τους, τα οποία και διαχρονικά αξιοποιούν;

Στην καρδιά του γενικότερου προβλήματος, υποστηρίζουμε, βρίσκεται η αναγκαιότητα διαμόρφωσης ερευνητικής, επιστημονικής και τεχνολογικής κουλτούρας και πολιτικής. Πολιτικής, η οποία να αντιμετωπίζει την καινοτομία ως ανθρώπινη δραστηριότητα, ως καθοριστικό στοιχείο της βιώσιμης ανάπτυξης. Πολιτικής καινοτομικής όχι κατ' ανάγκη στο επίπεδο της τεχνολογίας αλλά και στο επίπεδο της προσέγγισης της κοινωνικής και χωρικής πραγματικότητας. Πολιτικής, η οποία ενισχύει τη διερεύνηση νέων συνθηκών συνοχής των αστικών κοινωνιών μέσα από τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και εργασίας, η οποία στηρίζει τις υποδομές παραγωγής και κατανόησης του χώρου μέσα από τον εκσυγχρονισμό του συστήματος εκπαίδευσης. Μια ερευνητική πολιτική που θα αντιμετώπιζε την καινοτομία ως κοινωνική δραστηριότητα, θα μπορούσε να την αναδείξει ως καθοριστικό στοιχείο της “βιώσιμης ανάπτυξης”, ως καθοριστικό στοιχείο της “βιώσιμης πόλης”.¹² Θα ήταν η ίδια καταλύτης αυτής της ανάπτυξης.

Στη νέα εποχή και στην προοπτική μιας νέας καινοτομικής ερευνητικής πολιτικής, χρειαζόμαστε ένα ευέλικτο εννοιολογικά, επιχειρησιακό πλαίσιο για το σχεδιασμό της έρευνας και της τεχνολογίας, στο οποίο οι κοινωνικές συνιστώσες θα αποτελούν εγγενές στοιχείο. Ένα πλαίσιο, το οποίο θα προβλέπει τον προσδιορισμό της φυσιογνωμίας και των αναγκών μας. Θα ενισχύει τους μηχανισμούς οι οποίοι συνδέουν τις στρατηγικές αποφάσεις, τη μακροοικονομία και τις διαδικασίες στα διάφορα “χωρο-κοινωνικά” επίπεδα. Θα αφήνει να αναπνεύσουν οι εξαιρετικά πολύπλοκοι μηχανισμοί που διέπουν τις συνεχώς μεταβαλλόμενες κοινωνικές δομές και σχέσεις. Θα υιοθετεί νέες έννοιες και θα διαμορφώνει νέα επιχειρησιακά εργαλεία, τα οποία συμβάλλουν στην αποτύπωση των γενικών τάσεων που απορρέουν τόσο από την ένταξή μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και από την κατανόηση των πολλαπλών εθνικών διαφοροποιήσεων.¹³

Εχουμε εντάξει τα θέματα της πόλης σε κανονιστικές απόψεις και λύσεις. Στις περισσότερες περιπτώσεις δίνουμε έμφαση σε μια προκαθορισμένη

λειτουργική διάρθρωση των σχεδιαστικών βημάτων, στη διαμόρφωση ενιαίου πλαισίου το οποίο επιτρέπει κοινή διατύπωση θέσεων ως προς τα κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα. Θεωρούμε έτσι ότι καθιστούμε δυνατή τη διαμόρφωση βάσης για κάθε είδους πολιτικές και ιδεολογικές επιλογές. Στην πραγματικότητα στερούμε από τις ανάγκες της “πόλης”, της “περιοχής”, της “γειτονιάς” εκείνη την ιδιαίτερη κοινωνική, χωρική και χρονική διάσταση που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη περιοχή, στερούμε με άλλα λόγια από το σχεδιασμό τα στοιχεία εκείνα με τα οποία μπορεί να έρθει σε επαφή με τη δυναμική του αληθινού προβλήματος. Και πάλι, είναι η άντληση και η επεξεργασία τέτοιων δεδομένων πρόβλημα μόνο της στατιστικής ή της πολιτικής; Πόσο οι πρωταγωνιστές των κοινωνικών εξελίξεων (οι πολίτες, οι φορείς, η πολιτεία) έχουν ουσιαστική ή επαρκή πληροφόρηση για τα ζητήματα του χώρου που τους αφορούν; Πόσο έχουν τη δυνατότητα να συγκροτήσουν, να εκφράσουν και, εν τέλει, να διαπραγματευθούν απόψεις, αιτήματα, προτάσεις;¹⁴

Έχουμε και παλαιότερα προβάλει την ανάγκη αναθεώρησης του εννοιολογικού οπλοστασίου του σχεδιασμού, με βάση αποαθροιστική προσέγγιση του χώρου,¹⁵ στηριζόμενοι σε ερευνητική δραστηριότητα που θέλει ν’ αναδείξει την πολλαπλότητα των χωρικών παραδειγμάτων, το πολυδιάστατο της αστικής δυναμικής. Έχουμε, παράλληλα, επισημάνει την ανάγκη συνεισφοράς αυτού του είδους της έρευνας στην ανάπτυξη θεσμών αυτοδιαχείρισης στα επί μέρους επίπεδα συγκρότησης του χώρου. Οι προτάσεις αυτές δικαιώνονται από την έμφαση που δίνεται, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, στην επεξεργασία νέων τεχνολογιών ως αιχμή του δόρατος της ανάπτυξης, υποβαθμίζοντας ακριβώς την πολλαπλότητα των εισροών και των διαστάσεων της ανάπτυξης, το κοινωνικό υπόβαθρο και τις κοινωνικές επιπτώσεις και εν τέλει την κοινωνική φύση της τεχνολογίας.

Ο συντονισμός των αστικών πολιτικών σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχει ν’ αντιμετωπίσει τη μακρόχρονη και άνιση ανάπτυξη μιας κληρονομιάς που είναι εξίσου οικιστική, οικονομική, πολιτισμική και πολιτική. Πρέπει επομένως να την κατανοήσει. Πώς θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια ευρωπαϊκή “αστική δυναμική” χωρίς να συνυπολογίσουμε τις αντιφάσεις, τις ασυμμετρίες, την πολλαπλότητα των συνιστωσών, των πρωταγωνιστών, των μορφών και των μηχανισμών έκφρασης της πολιτικής βούλησης που ενέχονται σε μια τέτοια δυναμική; Βρίσκεται ο επιστημονικός χώρος σε ετοιμότητα ν’ αξιολογήσει και ν’ αντιμετωπίσει αυτήν την πολλαπλότητα;

Χρειαζόμαστε, ουσιαστικά, ένα πλαίσιο ανάπτυξης της επιστημονικής έρευνας που θα προωθεί, με ευαισθησία και προσοχή, την περιγραφή και την κατανόηση των αναγκών μας, αν θέλουμε η έρευνα και οι καινοτομίες να μην είναι σημειακού χαρακτήρα, αν θέλουμε πραγματικά να δρουν πολλαπλασιαστικά για ολόκληρο τον κοινωνικό ιστό. Μέσα στο πλαίσιο αυτό θα ήταν εφικτός ο επαναπροσδιορισμός της πολεοδομίας, η ανανέωση των εργαλείων και των

στόχων της, η διεπιστημονική προσέγγιση του αντικειμένου της, ο συντονισμός και η συνέχεια των επί μέρους ερευνητικών πρωτοβουλιών. Χωρίς αμφιβολία, αυτό προϋποθέτει συντονισμό φορέων και συνεπή δημόσια χρηματοδότηση. Ποιο είναι όμως το σημερινό πλαίσιο χρηματοδότησης της έρευνας;

II. Ο ευρωπαϊκός χώρος έρευνας. Οι πιθανές δεσμεύσεις

Καινοτομία και εκπαίδευση αποτελούν, σε προγραμματικό επίπεδο, πυλώνες του Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας, βασική υποδομή για μια Ευρώπη με ηγετικό διεθνή ρόλο στην έρευνα. Το ερευνητικό σύστημα αναμένεται να οργανωθεί έτσι ώστε να διασφαλίζονται η πνευματική ανεξαρτησία, η “καινοτομία” και η επινόηση “εργαλείων” για την ανάπτυξη τεχνολογιών οι οποίες ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της κοινωνίας της γνώσης. Τόσο η έρευνα όσο και η καινοτομία θεωρούνται ότι εξαρτώνται άμεσα από ένα ισχυρό σύστημα εκπαίδευσης, υποστηρικτικό του Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας. Σ’ αυτό το πλαίσιο, ευρωπαϊκές και εθνικές προσπάθειες αναμένεται να διασφαλίζουν συνθετικό αποτέλεσμα και να αποφεύγουν τις επικαλύψεις με στόχο υψηλής ποιότητας πολυεπίπεδη έρευνα, “σημαντικότερη” και “πέρα” από αυτήν που η εθνική προσπάθεια μπορεί μόνη της να επιτύχει. Είναι όμως πράγματι ενιαία τα ζητήματα; Μπορούμε να ενταχθούμε “αυστηρητά” σε ένα τέτοιο πλαίσιο; Πώς μπορούν χώρες όπως η Ελλάδα να ανταποκριθούν σε ένα τέτοιο πρόγραμμα; Ας δούμε τρία κρίσιμα ζητήματα τα οποία αφορούν τον Ευρωπαϊκό Χώρο Έρευνας και τις νέες δομές διαχείρισης, ιδιαίτερα το FP6.

Το πρώτο ζήτημα αφορά στην κλίμακα της χρηματοδότησης, αν δηλαδή η κοινοτική χρηματοδότηση πρέπει να είναι κυρίως μεγάλης κλίμακας, θέμα που μπορεί να συνεπάγεται μείωση ή ακόμη και σταδιακή κατάργηση της χρηματοδότησης μικρής κλίμακας ερευνητικών προγραμμάτων.¹⁶ Αν δει λοιπόν κανείς το ζήτημα αυτό υπό το πρίσμα της κατανόησης της έννοιας της “βιώσιμης ανάπτυξης” στην ελληνική πραγματικότητα, της δόμησης διαδικασιών και δικτύων καινοτομίας, της ανάπτυξης συγκεκριμένων χωρο-κοινωνικών ανισοτήτων και “ιδιαιτέρων” μορφών κοινωνικού αποκλεισμού, συσχετισμού εκπαίδευσης και παραγωγής, θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι χρειαζόμαστε μικρής κλίμακας πολυεπίπεδη χρηματοδότηση. Θα μπορούσε ακόμη να υποστηρίξει ότι είναι απαραίτητη η διερεύνηση των επί μέρους διαδικασιών μεταλλαγής της ελληνικής κοινωνίας, πριν στραφούμε στην καθολικότητα των ζητημάτων και ειδικότερα των ζητημάτων εκείνων τα οποία αφορούν τη βιώσιμη ανάπτυξη στην πόλη.

Η μέχρι σήμερα εμπειρία έχει δείξει ότι η χρηματοδότηση μεγάλης κλίμακας έργων δε φαίνεται να είναι αποτελεσματική. Ζητήματα που αφορούν

την εκπαίδευση, την αγορά εργασίας, την προσαρμογή της παραγωγής σε νέες τεχνολογίες και δομές, τις κοινωνικές σχέσεις και το μετασχηματισμό τους, με άλλα λόγια, ζητήματα που κατεξοχήν αφορούν τον αστικό χώρο, απαιτούν εξειδικευμένες προδιαγραφές και ειδικές μεθόδους διερεύνησης, σχεδιασμού και εφαρμογής όχι μόνο κατά χώρα αλλά και κατά τομέα ή τοπικό σχηματισμό, πριν τουλάχιστον επιχειρηθεί η αναγωγή της εμπειρίας από τη διερεύνηση των επί μέρους ζητημάτων σε μια συνολική “σύνθεση”. Μια ερευνητική πολιτική που θέλει να είναι “καθολική”, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις ειδικές για κάθε χώρα εξελίξεις, προοπτικές και ανάγκες, όπως επισημαίνει και η Ειδική Επιτροπή του European Science Foundation (ESF),¹⁷ αναμένεται να έχει αρνητικές επιπτώσεις.

Μια τέτοια πολιτική κινδυνεύει να προκαταλαμβάνει εθνικής κλίμακας ερευνητικές πρωτοβουλίες με απόψεις, μεθόδους, ακόμα και πολιτικές θέσεις στο πλαίσιο μιας πραγματικότητας που αφορά κυρίως χώρες και κοινωνικούς σχηματισμούς που διαθέτουν “προνομιακή” θέση στον ευρωπαϊκό συσχετισμό δυνάμεων. Σημαίνει όμως ακόμα ότι, μέσω της χρηματοδότησης, θα είναι δυνατό να υποβαθμίζονται, ή και να αποκλείονται πρακτικά από την έρευνα, φαινόμενα και ζητήματα που εξελίσσονται σε χώρους με λιγότερο αναπτυγμένους ερευνητικούς/εκπαιδευτικούς μηχανισμούς, φαινόμενα ωστόσο κρίσιμα όχι μόνο για την ανάπτυξη και την ενσωμάτωσή τους στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα, αλλά και τα οποία, ενδεχομένως, αφορούν ερμηνείες ή νέες διαστάσεις των ίδιων των προβλημάτων που απασχολούν συνολικά τον ευρωπαϊκό χώρο.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο συντονισμός της χρηματοδότησης θα ενισχύσει την Ευρωπαϊκή προστιθέμενη αξία: ο συντονισμός των Κοινοτικών και Εθνικών προσπαθειών θα πρέπει να εξεταστεί και υπό το πρίσμα του σημερινού καταμερισμού εργασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο και των πιθανών επιπτώσεων στις λιγότερο ισχυρές χώρες. Με αυτή τη λογική η ευρωπαϊκή χρηματοδότηση δεν είναι σκόπιμο να διατίθεται σε άμεση συνάρτηση με τον εθνικό προγραμματισμό χρηματοδότησης στα κράτη-μέλη.¹⁸ Οι εθνικοί φορείς πρέπει να μπορούν να διατυπώνουν τις προτεραιότητές τους, κατάλληλες για τις επιστημονικές και κοινωνικές ανάγκες και για τη χάραξη πολιτικής σε κάθε χώρα. Είναι επομένως ευπρόσδεκτος ο συντονισμός ευρωπαϊκών και εθνικών πρωτοβουλιών αλλά όχι κατ’ανάγκη και ο κεντρικός – σε ευρωπαϊκό επίπεδο – σχεδιασμός χρηματοδότησης προγραμμάτων. Χρειάζεται εθνική πολιτική, εθνική πολιτική για την έρευνα, την πόλη. Χρειάζεται μια “ευέλικτα μεταβαλλόμενη γεωμετρία χρηματοδότησης”, η οποία να προβλέπει μικρής κλίμακας έργα, ανάλογα με τις ανάγκες των επί μέρους χωρών, χωρίς να αποκλείει το συνδυασμό και με τη δραστηριότητα μεγαλύτερων προσπαθειών.¹⁹ Δεν υπάρχουν όμως πειστικές ενδείξεις ότι η ευρωπαϊκή πολιτική θα επιλέξει αυτήν την κατεύθυνση.

Η ευρωπαϊκή εμπειρία μας έχει δείξει τη δυνατότητα προσέγγισης και συνεργασίας όχι μόνο μεταξύ κρατών, αλλά και μεταξύ χώρων με ποικίλους κοινωνικούς και τοπικούς προσδιορισμούς. Η δυνατότητα ανάπτυξης και λειτουργίας δικτύων που υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα θα μπορούσε να δώσει το στίγμα του εκδημοκρατισμού των ευρωπαϊκών θεσμών και, στο επίπεδο της επιστημονικής έρευνας, τη δυνατότητα αναθεώρησης του ισχύοντος συσχετισμού δυνάμεων. Όσο χρειαζόμαστε εθνική πολιτική για την έρευνα, για την πόλη, άλλο τόσο χρειαζόμαστε την τροφοδοσία αυτής της πολιτικής από δίκτυα διαλόγου που θα διεκδικούν χώρο για τις μειοψηφικές ή εναλλακτικές απόψεις, για τα επί μέρους ζητήματα, για τον πειραματισμό. Αυτό θα μπορούσε πραγματικά να εξασφαλίσει συνθετικό αποτέλεσμα και να διευρύνει τους ορίζοντες των εθνικών προσπαθειών, συνεισφέροντας στην επεξεργασία ευρωπαϊκής στρατηγικής σχεδιασμού.

Το δεύτερο ζήτημα αφορά στην σχετικά μικρή σημασία που αποδίδει το FP6 στη “βασική” έρευνα και στη σύνδεση των πορισμάτων της με τα ζητήματα χάραξης πολιτικής.²⁰ Επιπλέον, και σε συνάρτηση με τα παραπάνω, δεν προβλέπεται ιδιαίτερη ενίσχυση της διεπιστημονικότητας, δηλαδή της συνεργασίας σε τομείς όπως ο αστικός και αγροτικός χώρος, η υγεία, η πρόνοια, η εκπαίδευση, η απασχόληση, ο κοινωνικός αποκλεισμός, το περιβάλλον, ο τουρισμός, οι πολιτικοί θεσμοί, κ.λπ. Αλλαγή πορείας υπό αυτό το πρίσμα, δεν μπορεί παρά να έχει πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα στον αναπτυξιακό σχεδιασμό, στην αναδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης και των υπηρεσιών, στην ανάπτυξη της τεχνολογικής πρωτοπορίας, στο σχεδιασμό της πόλης και στην εν γένει εκσυγχρονιστική διαδικασία.

Τρίτο κείμενο ζήτημα αποτελεί το θέμα των επιστημονικών “συμμαχιών”, των δικτύων αριστείας. Δεν έχουμε ενδείξεις, σήμερα, ότι τα “Δίκτυα Αριστείας” συνδέουν πρόγματι “μικρούς” και “μεγάλους” τόπους έρευνας συμβάλλοντας αποτελεσματικά στην τεχνολογική ανάπτυξη και στην ερευνητική δραστηριότητα σε ευρωπαϊκό αλλά και σε περιφερειακό/εθνικό επίπεδο. Σε μια πραγματικά ενοποιημένη Ευρώπη οι χώρες του Νότου θάπρεπε να διαγράψουν τις δικές τους συμμαχίες. Η συσσωρευμένη εμπειρία, οι διεπιστημονικές συνεργασίες, η διάχυση της γνώσης στην επιμόρφωση ερευνητών, ο προσδιορισμός θεμάτων-κλειδιών κοινού ενδιαφέροντος μπορεί να οδηγήσει όχι μόνο στην κατανόηση των ζητημάτων που αφορούν την ειδική θέση ορισμένων χώρων στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής πραγματικότητας, αλλά και σε διεξόδους και πολιτικές προτάσεις αντιμετώπισης των προβλημάτων. Και εδώ ακριβώς είναι καταλυτικός ο ρόλος του Πανεπιστημίου. Ισχυροί, ανεξάρτητοι, εκπαιδευτικοί θεσμοί μπορούν να εγγυηθούν την ανάπτυξη ελεύθερης και δημιουργικής “βασικής” έρευνας. Μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά και με ευαισθησία στην ανάδειξη των επί μέρους αναγκών και στην αποκωδικοποίηση των τρόπων ένταξής τους σε “γενικότερα” φαινόμενα και τάσεις. Με τις λιγότερο ισχυ-

ρές χώρες της Ευρώπης - παλιές και νέες - να βρίσκονται μπροστά σε νέο φάσμα οικονομικών, τομειακών και χωρικών ανακατατάξεων, κάθε διακήρυξη για την εξασφάλιση βιώσιμης ανάπτυξης στο σύνολο του ευρωπαϊκού χώρου βρίσκεται σε διάσταση με τη δυναμική της πραγματικότητας.

Η στοιχειοθέτηση ερευνητικών προτεραιοτήτων έχει γίνει σήμερα κοινή πρακτική στα Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια. Επιδιώκοντας την "αριστεία" στην έρευνα και υπό το πρίσμα της ανταγωνιστικότητας, τα πανεπιστήμια επιλέγουν εταίρους και διαρθρώνουν διεθνή δίκτυα ενσωματώνοντας φορείς του ιδιωτικού και δημόσιου φορέα σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Οι πρακτικές αυτές παρουσιάζουν σαφή γεωγραφική ανισότητα, τόσο ως προς την ένταση όσο και ως προς την ποιότητα της ερευνητικής δραστηριότητας ή την επιλογή των θεμάτων προς διερεύνηση. Σύμφωνα με την ανάλυση της συμμετοχής στις δραστηριότητες του 5ου Κοινοτικού Πλαισίου, είναι εμφανής η συγκέντρωση στο βορειο-δυτικό τμήμα της Ευρώπης, με τα μεγάλα πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα στην πρωτοπορία. Παρά την ύπαρξη "αναπτυγμένων θυλάκων" στην Ισπανία, την Ιταλία και το Σκανδιναβικό χώρο, την κυριαρχία διατηρούν η Γερμανία, η Γαλλία, η Βρετανία και η Ολλανδία, χώρες με μακρόχρονη παράδοση στην έρευνα και στη θεσμοθέτηση των σχέσεων έρευνας και πολιτικής. Με στοιχεία που επιβεβαιώνονται από κείμενα της Commission και από στατιστικές επεξεργασίες της Eurostat, παραμένει ανοικτό θέμα η αξιολόγηση των επιπτώσεων σε περιφερειακό ευρωπαϊκό επίπεδο, και ειδικότερα σε χώρες όπως η Ελλάδα, από την πολιτική "δικτύων αριστείας" που συγκροτούνται με κριτήρια βασισμένα στην επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη των ισχυρών της Ευρώπης.²¹

Τα μικρά πανεπιστήμια, ή πανεπιστήμια από λιγότερο ισχυρές χώρες, εκ των πραγμάτων έχουν μειωμένες δυνατότητες παρέμβασης στον ορισμό ερευνητικών προτεραιοτήτων σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο, ενώ τα δίκτυα αριστείας στα οποία συμμετέχουν είναι συχνά μικρής εμβέλειας. Πρέπει λοιπόν σύντομα να επεξεργασθούμε απαντήσεις σε ερωτήματα όπως:

- Μέσα από ποιές δράσεις μπορούν τα πανεπιστήμια να γίνουν φορείς καινοτομιών και διάχυσης της τεχνολογίας με τη συνεπή εκμετάλλευση της εμπειρίας τους σε βασική έρευνα;
- Πώς μπορούμε να τα καταστήσουμε μοχλούς ανάπτυξης αξιοποιώντας την πολυεπίπεδη ερευνητική τους δραστηριότητα για την εξισορρόπηση των τεχνολογικών, εκπαιδευτικών, οικονομικών και, εν τέλει, χωρικών ανισοτήτων;
- Ποιοί θα ήταν οι πραγματικοί εταίροι ώστε να επιτευχθεί αυτός ο στόχος στην προοπτική του Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας;
- Πώς θα μπορέσουν τα ελληνικά πανεπιστήμια να ενισχύσουν το ρόλο τους προς αυτή την κατεύθυνση;

Στο κείμενο αυτό υποστηρίζουμε ότι ιδιαίτερη σημασία για την οργάνωση του χώρου της πόλης στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού γίγνεσθαι, αποκτά η αναγνώριση και η ερμηνεία των νέων συνθηκών ανάπτυξης. Προϋπόθεση η διερεύνηση των οικονομικών, τεχνολογικών και κοινωνικών παραμέτρων που διέπουν τους μετασχηματισμούς των επί μέρους “χώρων” οι οποίοι συνθέτουν την ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Αν συμφωνήσουμε σ’ αυτό, τότε το ερώτημα που πρέπει να μας απασχολήσει είναι:

- Πώς θα μπορέσουν οι Σχολές, τα Τμήματα και οι Τομείς Πολεοδομίας-Χωροταξίας να παίξουν σημαντικό ρόλο σε μια προσπάθεια αναθεώρησης της ερευνητικής πολιτικής σε εθνικό επίπεδο. Σε μια προσπάθεια εμπλουτισμού και διεύρυνσης της ευρωπαϊκής εμπειρίας με την κατανόηση των όρων μετασχηματισμού του χώρου στο ελληνικό παράδειγμα;

III. Η δική μας συμβολή: Έρευνα για την πόλη. Εκπαίδευση για νέα γενιά πολεοδόμων

Εχουμε συσσωρεύσει εμπειρία. Εχουμε διδαχθεί από το παρελθόν, από προσπάθειες επιτυχημένες, αλλά και από λάθη. Εχουμε οδηγηθεί σε σχεδιαστικές λύσεις συχνά αναποτελεσματικές, αποστασιωμένες από ουσιώδη αναγνώριση των ζητημάτων μιας περιοχής, συχνά σε διάσταση από τη συγκεκριμένη συγκυρία που την αφορά. Πριν οδηγηθούμε σε νέες διατάξεις και ρυθμίσεις, χρειαζόμαστε ένα ευέλικτο εθνικό σχέδιο για την πόλη, μια διαχρονικά στηριγμένη μελέτη της δυναμικής του αστικού χώρου. Μια μελέτη, η οποία αξιολογώντας τη μέχρι σήμερα συσσωρευμένη εμπειρία σχεδιασμού στη χώρα μας, θα σχηματίσει ένα σκαρίφημα τομέων-κλειδιών για την ανάπτυξη των επί μέρους αστικών εννοτήτων, θα διερευνήσει τα στοιχεία που συγκροτούν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία των θυλάκων ανάπτυξης και των θυλάκων υποβάθμισης. Θα επιμείνει στις πρακτικές και στις ανάγκες των χρηστών, στις απορρέουσες πρακτικές οικειοποίησης του αστικού χώρου, ανιχνεύοντας προτάσεις για το σχεδιασμό, όπως αυτές διαμορφώνονται έμπρακτα στο πλαίσιο των αλλαγών της ελληνικής κοινωνίας. Σε μια τέτοια μελέτη θα έπρεπε ν’ αναζητήσουμε τα “ευρήματα” που θα μας επιτρέψουν νέες μορφές και διαδικασίες αστικού σχεδιασμού. Συζητάμε με άλλα λόγια για μια πολεοδομία με ανθρώπινο πρόσωπο, στηριγμένη σε σχεδιασμένη, καινοτόμο, κοινωνικά ευαίσθητη έρευνα. Απαραίτητη προϋπόθεση η πολιτική βούληση, ο εθνικός σχεδιασμός, η διαμόρφωση ερευνητικής πολιτικής, η υλοποίηση εμπειρικών ερευνών, η ανάδειξη του ρόλου του Πανεπιστημίου, η συνεργασία των αρμοδίων φορέων και η συνεχής κρατική χρηματοδότηση.

Στη χώρα μας δεν υπάρχουν “αμιγή” κέντρα αριστείας έρευνας και εκπαίδευσης. Υπάρχουν όμως “θύλακες” αριστείας διαμορφωμένοι ή εν δυνά-

μει, η συνέργεια των οποίων πρέπει να επιτευχθεί. Ο σχεδιασμός μιας νέας ερευνητικής και εκπαιδευτικής πολιτικής μπορεί να δράσει καταλυτικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Υπάρχει όμως ένα επαρκώς συντονισμένο και ολοκληρωμένο Εθνικό Σχέδιο για την έρευνα και την εκπαίδευση;

Για να το επιτύχουμε χρειαζόμαστε θεσμικές ρυθμίσεις, αλλά και την καλλιέργεια μιας νέας επιστημονικής και τεχνολογικής κουλτούρας, η οποία θα κάνει δυνατή την υπέρβαση αντιθέσεων ανάμεσα στα ΑΕΙ, τα ερευνητικά κέντρα και τους φορείς διαμόρφωσης πολιτικής με αίτημα την “ενοποιημένη” τους πορεία, την κινητοποίηση όλων των δυνάμεων οι οποίες μπορούν να αρθρώσουν αναπτυξιακό λόγο. Στην Ευρωπαϊκή συγκυρία δεν έχουμε την πολυτέλεια να αγνοήσουμε καμιά συνεισφορά στην κατανόηση της φυσιογνωμίας της ελληνικής κοινωνίας και του ρόλου που αυτή μπορεί και θέλει να έχει στον κόσμο που την περιβάλλει.²²

Για να είναι ουσιαστικά καινοτόμο ένα Εθνικό Σχέδιο για την Έρευνα και την Εκπαίδευση είναι απαραίτητα:

- Ο σχεδιασμός της έρευνας και της εκπαίδευσης σε προπτυχιακό και, κυρίως, σε μεταπτυχιακό επίπεδο να εξελίσσεται διαχρονικά γύρω από στρατηγικά επλεγμένους τομείς.
- Η “δικτύωση” με ευρωπαϊκά πανεπιστήμια και κέντρα έρευνας να είναι σχεδιασμένη με κατάλληλο τρόπο ώστε να αποφευχθεί η περαιτέρω ενίσχυση των ανισοτήτων σε περιφερειακό και δια-κρατικό επίπεδο.
- Το πλαίσιο στρατηγικών κατευθύνσεων για την έρευνα και την εκπαίδευση να έχει την απαραίτητη ευελιξία ώστε να μην απαγορεύει και να μην ακυρώνει προσπάθειες που διεκδικούν τον επαναπροσδιορισμό ή τον εμπλουτισμό των προτεραιοτήτων.
- Ο συντονισμός χρηματοδότησης μεταξύ εμπλεκομένων φορέων.

Αν θέλουμε νάμαστε παρόντες στη νέα εποχή, πρέπει να συμβάλουμε στη διατήρηση του μοναδικού χαρακτήρα της Ευρωπαϊκής έρευνας, της πρωτοπορείας της σ’όλο το φάσμα των κοινωνικών επιστημών, στην ενίσχυση του ρόλου της, στον ιστορικά διαμορφωμένο κοινωνικό προσανατολισμό της, στη μοναδική συμβολή της, στην οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη, στην ενίσχυση της βιώσιμης πόλης. Είναι όμως καιρός να διευρύνουμε τη θεματική και τους πολιτικούς της ορίζοντες με την εμπειρία, την προβληματική, τις προσδοκίες και τις δυνατότητες δράσης που διαμορφώνονται στους επί μέρους χώρους οι οποίοι καλούνται να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση της νέας ευρωπαϊκής πραγματικότητας. Είμαστε εμείς οι δάσκαλοι και ερευνητές που πρέπει να κατανοήσουμε, να συζητήσουμε και να επαναπροσδιορίσουμε τα δικά μας παραδείγματα οργάνωσης της πόλης. Να δώσουμε τη δυνατότητα στις νέες γενιές πολεοδόμων να παρέμβουν στη διαμόρφωση του αστικού χώρου μέσα από τον εκουχρονισμό του πλέγματος σχέσεων που τον συ-

γκροτεί, να αρθρώσουν δηλαδή καθοριστικό, επιστημονικό και αναπτυξιακό λόγο. Πρέπει να συμβάλουμε στην κινητοποίηση, ενίσχυση και αποδέσμευση των κοινωνικών, επιστημονικών και ερευνητικών δυνάμεων για να παίξουν σημαντικό και σύγχρονο ρόλο και να συμβάλουν στο εξελισσόμενο πλέγμα εθνικών και ευρωπαϊκών θεσμών, πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών. Η συγκυρία καθιστά τη δρομολόγηση των αλλαγών αυτών περισσότερο απαραίτητη από ποτέ. Η ευθύνη μας σαν δάσκαλοι και ερευνητές, τεράστια.

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1 Για μια αναδρομή στην εξέλιξη του επιστημονικού διαλόγου γύρω από το “αστικό φαινόμενο”, σε συνδυασμό με τις τάσεις αστικοποίησης που εκδηλώνονται στον Ευρωπαϊκό χώρο και τις ΗΠΑ στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, βλ. στα άρθρα των Robic Marie-Claire, “La Ville, Objet ou Problème? La Géographie Urbaine en France (1890-1960)” και Reine Catherine, “L’Ecologie Humaine, Discipline - Chimère”, στο Sociétés Contemporaines No 49-50 2003, σελ. αντίστοιχα 107-138 και 167-190.
- 2 Sassen, S. (2001), “Impacts of Information Technologies on Urban Economic and Politics”, *International Journal of Urban and Regional Research*, June 2001, vol. 25, no. 2, pp. 411-418(8), Blackwell Publishers Ltd, Oxford, UK and Boston, USA και Kaika, M; Swyngedouw, E. (2000), “Fetishizing the Modern City: The Phantasmagoria of Urban Technological Networks”, *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 24, No. 1, pp. 120-138 (19).
- 3 Σχετικά με την προβληματική για τη σχέση τεχνολογίας και σχεδιασμού βλ. Castells, M. (1989), “The Informational City: Information Technology”, *Economic Restructuring and the Urban - Regional Process*, Cambridge, Mass.: Basil Blackwell.
- 4 Για μια καταρχήν τοποθέτηση του ζητήματος της “βιώσιμης ανάπτυξης” στην ιστορία της αστικής κοινωνιολογίας βλ. σχετικά με τη συγκρότηση της “οικολογικής σχολής” και ενδεικτικά McKenzie, R. D. (1928), “L’Evolution Economique du Monde”, Paris, Fondation Albert Kahn - Imprimerie d’Etudes Sociales et Politiques.
- 5 Βλ. σχετικά: Guy, S.; Marvin, S. (1999), “Understanding Sustainable Cities: Competing Urban Futures”, *European Urban and Regional Studies*, July 1999, vol. 6, no. 3, Sage Publications Inc. και Tsenkova, S. (1999), “Sustainable Urban Development in Europe: Myth or Reality?”, *International Journal of Urban and Regional Research*, June 1999, vol. 23, no. 2, pp. 361-364(4), Blackwell Publishers Ltd, Oxford, UK and Boston, USA.
- 6 Βλ. Sassen, S. op. cit.
- 7 Hudson, R. (2003), “European Integration and New Forms of Uneven Development: But Not the End of Territorially Distinctive Capitalisms in

- Europe", *European Urban and Regional Studies*, 1 January 2003, vol. 10, no. 1, pp. 49-67(19), Sage Publications. Επίσης βλ. Σαγιάς, Ι. (2000), Κοινωνικός και Χωρικός Καταμερισμός Εργασίας στον Αστικό Χώρο. Το Παράδειγμα των Βιομηχανικών και Βιοτεχνικών Δραστηριοτήτων στο Νομό Αττικής, 1978-1988", ΕΜΠ, Διδακτορική Διατριβή.
- 8 Βλ. Παναγιωτάτου, Ε. (2000), Με ένα Νέο Ερευνητικό και Αναπτυξιακό Λόγο, Επενδυτής, ειδική έκδοση, 30-31 Δεκεμβρίου 2000.
 - 9 Το ζήτημα συζητείται ήδη σε σχέση με τη διαμόρφωση του προβληματισμού ανάπτυξης "νέων" οικονομιών. Ενδεικτικά βλ. Aydalot, P., Keeble, D. (επιμ.), (1988), *Hight Technology, Industry and Innovative Environments: The European Experience*, London: Routledge.
 - 10 Για τη παγκοσμιοποίηση και τις νέες γεωγραφικές ανισότητες βλ. Amin, A., Thrift, N. (επιμ.), (1994), *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford: Oxford University Press.
 - 11 Βλ. Bulpett, C. (2002), "Regimes of Exclusion", *European Urban and Regional Studies*, 1 April 2002, vol. 9, no. 2, pp. 137-149(13), Sage Publications.
 - 12 Η πρόταση προϋποθέτει κατανόηση του χωρο-κοινωνικού γίνεσθαι με στόχο την ενίσχυση των "συμμετοχικών διαδικασιών" στο σχεδιασμό. Σχετικά βλ. Harvey, D. (1996), *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Cambridge Mass. And Oxford: Blackwell Publishers.
 - 13 Βλ. Επενδυτής, op. cit.
 - 14 Βλ. Amin, A. (1999), "An Institutional Perspective on Regional Economic Development", *International Journal of Urban and Regional Research*, June 1999, vol. 23, no. 2, pp. 365-378(14), Blackwell Publishers Ltd, Oxford, UK and Boston, USA και Lovering, J. (1999), "Theory Led by Policy: The Inadequacies of the 'New Regionalism' (Illustrated from the Case of Wales)", *Journal of Urban and Regional Research*, June 1999, vol. 23, no. 2, pp. 379-395(17), Blackwell Publishers Ltd, Oxford, UK and Boston, USA. Επίσης βλέπε σχετική ανάλυση του θέματος στο Μάρκου, Μ. (2000), "Μορφές και Διαδικασίες και Οικειοποίησης του Χώρου στο Δυτικό Τμήμα του Λεκανοπεδίου Αττικής. Η Περίπτωση του Δήμου Μοσχάτου", ΕΜΠ, Διδακτορική Διατριβή και Μάρκου, Μ. (2003), "Πρακτικές και Αναπαραστάσεις του Χώρου. Μία Εμπειρική Προσέγγιση", *Γεωγραφίες*, 4, σ. 100-105.
 - 15 Βλ. Παναγιωτάτου, Ε., 1988, Συμβολή σε μια Ενιαία Θεώρηση του Χώρου και σε μια άλλη Σχεδιαστική Πρακτική, Αθήνα, ΕΜΠ. και ερευνητικά έργα Εργαστηρίου Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης του Χώρου, Τομέας Πολεοδομίας - Χωροταξίας, ΕΜΠ και ειδικότερα Παραγωγική Αναδιάρθρωση της Βιοτεχνίας, Χωρικές και Κοινωνικο-Οικονομικές Επιπτώσεις, 1996 (Γ.Κοσμετάτος, Χ.Καψάλης, Μ.Σουρδαλάκης, Θ.Μαλούτας, Ι.Σαγιάς, Μ.Μάρκου) και Αναβάθμιση Περιοχής Δήμου Μοσχάτου, 1998 (Θ.Πάντζαρης, Μ.Μάρκου, Ι.Σαγιάς), Gortsos, K., Kamoutsis, P., Sayas, I., Panayotatos, E. 2000, "Second Home and Settlement Space Growth: the Greek Experience" στο *Rivista Geografica Italiana*, Annata CVII-Fasc.3/4-Settembre-Dicembre, σ. 17-56, Deffner, A., Sayas, J. P. and Panayotatos, E., 2002, "Socio-Spatial Differentiations and Second Home Settlement Development: The Case of the Evoikos Coastal Area in Greece", ει-

σήγηση στο 38th *International Planning Congress*, 21-26 Σεπτεμβρίου 2002, Διοργάνωση: International Society of City and Regional Planners (ISOCARP), Σαγιάς, Ι. Π., 2002, "Κοινωνικός και Χωρικός Καταμερισμός Εργασίας στον Αστικό Χώρο. Το Παράδειγμα των Βιομηχανικών και Βιοτεχνικών Δραστηριοτήτων στο Νομό Αττικής, 1978-1988", ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ, 3, 2002, σ. 108-114 και Sayas, J. P., "Investigating Intraurban Location Patterns of Economic Activity: An Exploration of the Social and Spatial Division of Labour in Urban Space" υπό δημοσίευση στην Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών.

- 16 Για τα ζητήματα αυτά βλ. Social Science in the European Research Area, Contribution to the ESF Proposals for FP6 from the ESF Standing Committee for the Social Sciences, 2000.
- 17-19 *ibid.*
- 20 The Communication from the European Commission "Making a Reality of the European Research Area: Guidelines for EU Research Activities (2002-2006)", Confederation Statement, 2000.
- 21 Για το ζήτημα αυτό βλ. Structure Issues Affecting Universities' Research Capacity and Potential, EUA, Research, Working Group, 2003.
- 22 Βλ. Επενδυτής, *op. cit.*

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΝΤΑΖΗΣ

Τα «μετέωρα βήματα»
των ολοκληρωμένων προγραμμάτων
ανάπλασης στους ελληνικούς οικισμούς¹

1. Εισαγωγή

Είναι γνωστόν ότι προσπάθειες για συνολικές αναπλάσεις χωρικών ενοτήτων των πόλεων και οικισμών αυτής της χώρας έχουν ξεκινήσει μόλις την τελευταία 30ετία, ταυτόχρονα με τις παράλληλες προσπάθειες για κατοχύρωση του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού. Ωστόσο, στα οικιστικά μας πράγματα, κυρίαρχο ζήτημα για τους κρατούντες (σε κεντρικό ή τοπικό επίπεδο) και βεβαίως για τους ιδιοκτήτες οικοπέδων/αγροτεμαχίων στις παρυφές των οικισμών μας, αλλά και για πλήθος επαγγελματιών που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την οικοδομή και την οικοπεδοποίηση, ήταν και εξακολουθεί να είναι και σήμερα, οι επεκτάσεις των σχεδίων πόλεως, δηλαδή η προσφορά “πολεοδομημένης γης”, παρά οι κάθε είδους αναπλάσεις. Η έντονη εμπορευματοποίηση της γης κατ’ εξακολούθηση συναρτάται με την άμεση και “ανέξοδη” υπεραξία που παράγεται από τις σχεδιασμένες ή άναρχες οικιστικές επεκτάσεις και την πολλαπλάσια δόμηση που αυτές συνεπάγονται. Έτσι, το “έδαφος” για ποιοτικές αναδείξεις και αναπλάσεις κεντρικών πυρήνων ή παλιών υποβαθμισμένων περιοχών παραμένει “άγονο” μιας και για να αποδώσει αντίστοιχη υπεραξία απαιτεί “συστηματική καλλιέργεια”, νέες αντιλήψεις, εξειδικευμένη διαχείριση, δηλαδή επίπονες και μακροχρόνιες δράσεις με οικονομικό αποτέλεσμα που αν και εφ’ όσον γίνει “κερδοφόρο” προαπαιτεί ειδικές οικονομικοτεχνικές προσεγγίσεις, πρωτοπόρες πρωτοβουλίες, ευρείες συναινέσεις και αποτελεσματικό συντονισμό.

Τις τελευταίες 10ετίες είναι εμφανής και σ’ αυτή τη χώρα μια κάποια κινητικότητα προς την κατεύθυνση του “καλωπισμού” ή της ανάδειξης ιστορικών κέντρων, γειτονιών και οικισμών με έμφαση στην αισθητική και λειτουργικότητα του δημόσιου χώρου και πολύ λιγότερο στη συνολική ανάπλαση και ανασυγκρότηση περιοχών υποβαθμισμένων με ιδιαίτερα παράλληλα προβλήματα ανεργίας ή χαμηλής εισοδηματικής σύνθεσης.

Σ’ αυτή την κινητικότητα έχουν επιδράσει μεταξύ άλλων:

- οι θεωρίες για την αειφόρο ανάπτυξη που τονίζουν την ανάγκη για ποιοτική αναβάθμιση των οικισμών, για πολιτιστική τους ανασυγκρότηση, διατήρηση

της κληρονομιάς και ένταξη νέων βιώσιμων δραστηριοτήτων φιλικών στο περιβάλλον.

- Τα συμπτώματα αστικής παρακμής ή συμφόρησης που χαρακτηρίζουν ευρείες περιοχές και διευρύνουν τις οικονομικές δυσλειτουργίες και αδιέξοδα σε προβληματικούς χωρικούς τομείς ιδιαίτερα των μεγάλων πόλεων.
- Οι κοινωνικό - πολιτικές συνέπειες της εντεινόμενης κρίσης σε εστίες αστικής παρακμής, όπως η αυξανόμενη εγκληματικότητα και βία, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η διευρυνόμενη αποξένωση κ.ά.

2. Περιεχόμενο ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπλασης - Παραδείγματα

Οι αρχικές αντιλήψεις για τις αναπλάσεις είχαν αποκλειστικώς ως επίκεντρο το κτισμένο περιβάλλον (τα κτίρια και τον ελεύθερο χώρο δημόσιο ή ιδιωτικό), επιδιώκοντας την αισθητική και λειτουργική του αναβάθμιση.

Σε μια δεύτερη περίοδο η αντιμετώπιση και προβλημάτων που χαρακτηρίζουν κοινωνικές ομάδες στις υπό ανάπλαση περιοχές αποτέλεσαν νέες προκλήσεις για τα προγράμματα ανάπλασης.

Για να καταλήξουμε στις πλέον σύγχρονες αντιλήψεις που εκφράζονται με τις λεγόμενες "ολιστιτές" αντιμετώπισεις, όπου με το ολοκληρωμένο πρόγραμμα ανάπλασης επιχειρείται να δοθούν απαντήσεις στα κρίσιμα κοινωνικά, οικονομικά, αναπτυξιακά, πολεοδομικά, αρχιτεκτονικά και στεγαστικά ζητήματα σαν και αυτά που αναφέρθηκαν προηγούμενα, μέσα από ένα συνολικό σχέδιο/πρόγραμμα.

Αυτό το σύγχρονο περιεχόμενο των ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπλασης αποτελεί ένα ιδιαίτερα σύνθετο, επίπονο, εκτεταμένο σε διάρκεια χρόνου εγχείρημα που απαιτεί ειδικές προσεγγίσεις και μελέτες, αποτελεσματικό συντονισμό και διαχείριση στις επιμέρους δράσεις. Είναι αυτό που μπορούμε να ισχυρισθούμε με βεβαιότητα ότι λείπει ως προτεραιότητα στα οικιστικά πράγματα αυτής της χώρας παρά τις κάποιες λιγοστές προσπάθειες που προβάλλουν τα τελευταία χρόνια.

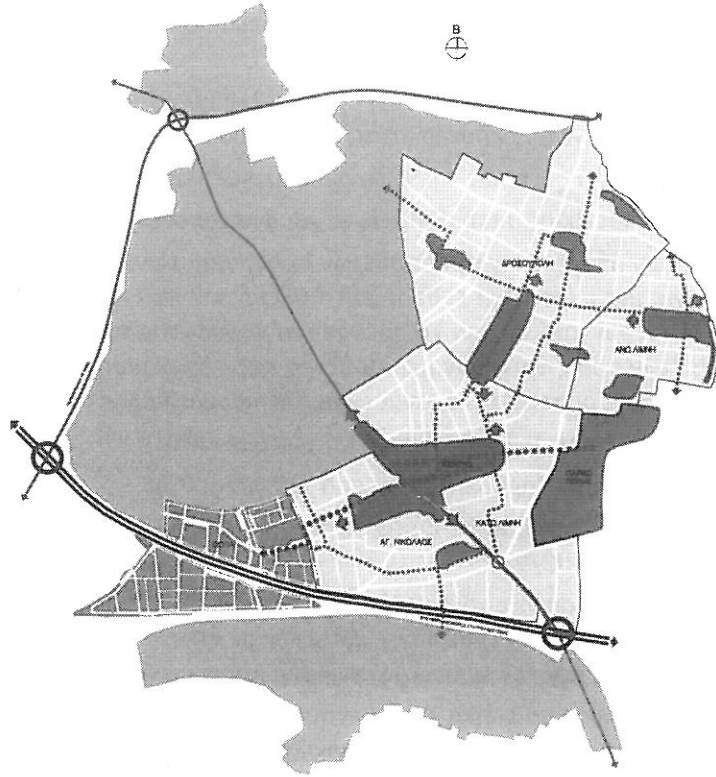
Πεδία για παρόμοια προγράμματα αποτελούν πληθώρα από περιοχές, ιδίως:

- Περιοχές κατοικίας με ιδιαίτερα υψηλές κτιριακές πυκνότητες και προβλήματα συμφόρησης.
- Υποβαθμισμένες ή προβληματικές γειτονίες χαμηλών εισοδημάτων ("παλιές" περιοχές ή περιοχές πρώην αυθαιρέτων).
- Περιοχές προγραμμάτων οργανωμένης δόμησης (προσφυγικά, εργατικές κατοικίες) με ιδιαίτερα προβληματικές συνθήκες στέγασης.

- Υποβαθμισμένα ή συμφορημένα ιστορικά κέντρα πόλεων ή ιστορικοί πυρήνες οικισμών.
- Άναρχα δομημένες, παρηνκμασμένες ή εγκαταλελειμμένες περιοχές κυρίως βιοτεχνικών, βιομηχανικών δραστηριοτήτων ή ασύμβατων μεταξύ τους χρήσεων.
- Οικισμοί ή σύνολα οικισμών της ελληνικής περιφέρειας σε παρακμή.
- Περιοχές Β΄ κατοικίας υποβαθμισμένες και άναρχα δομημένες.
 Ως δείγματα πρόσφατων προσπαθειών προγραμμάτων ανάπλασης επιλέχθηκαν για μια συνοπτική έκθεση της πορείας και των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν κατ' αρχήν: το πρόγραμμα ανάπλασης των γειτονιών των Άνω Λιοσίων που επλήγησαν περισσότερο από τον σεισμό της 7/9/99 και το πρόγραμμα προστασίας και ανάδειξης της παλιάς πόλης του Ηρακλείου.
 Κριτήρια για την επιλογή των δύο περιπτώσεων είναι:
 - Η άμεση γνώση των παραδειγμάτων από τον γράφοντα.
 - Η πρόωθηση και των δύο με βάση το σχετικά πρόσφατο θεσμικό πλαίσιο (Β΄ κεφ. του ν. 2508/97).
 - Η κάλυψη των δύο σημαντικότερων κατηγοριών περιοχών που ζητούν ανάπλαση στις ελληνικές πόλεις: i) περιοχές κατοικίας με έντονο στεγαστικό πρόβλημα (με την ευρεία έννοια του όρου) και ii) υποβαθμισμένα ιστορικά κέντρα.
 - Η διαχείριση τους από ειδικά οριζόμενους για τον σκοπό αυτό φορείς ανάπλασης: την Δημοτική Επιχείρηση Τεχνικών Έργων Άνω Λιοσίων (ΔΕΤΕΑΛΑ) και το Γραφείο Παλιάς Πόλης Ηρακλείου. Υφίσταται δηλαδή η πρώτη προϋπόθεση (ο φορέας ανάπλασης) για το ξεκίνημα ενός ολοκληρωμένου προγράμματος ανάπλασης.
 - Η συνθετότητα και των δύο παραδειγμάτων που αφήνει ελεύθερα τα πεδία για χρήσιμους προβληματισμούς, παρατηρήσεις και σχόλια.
 Ακόμη, σε "δεύτερο βαθμό ανάλυσης" γίνεται αναφορά στο πρόγραμμα/μελέτη προστασίας και ανάδειξης του Τετραχωρίου Σουλίου ως περίπτωση των ιδιαίτερων προβλημάτων που παρουσιάζονται σε ιστορικούς οικισμούς της ορεινής ενδοχώρας που ερημώνονται.

3.1 Ανάπλαση των γειτονιών των Άνω Λιοσίων που επλήγησαν περισσότερο από τον σεισμό της 7/9/1999

Η μελέτη αφορά τέσσερις γειτονιές του Δήμου που κυρίως επλήγησαν από τον σεισμό,² στις οποίες καταγράφηκαν πάνω από 1.100 κτίσματα που απαιτούσαν ολοκληρωτική ανακατασκευή με νέα ειδική θεμελίωση και περίπου άλλα 1.400 για τα οποία καταγράφηκαν ζημιές (αλλά επανορθώσιμες) και στον φέροντα οργανισμό.



Εικ. 1. Περιοχή μελέτης – γενικό διάγραμμα χρήσεων γης

Με το ευρύτερο πρόβλημα στέγης είναι αλληλένδετα και προβλήματα που προϋπήρχαν του σεισμού και έπρεπε η ανάπλαση να αντιμετωπίσει, όπως οι μίζερες συνθήκες κατοικίας (“τυφλά” οικόπεδα, χώροι χωρίς σωστό πλυσμό και αερισμό, έλλειψη ηχοπροστασίας και προστασίας ιδιωτικότητας του χώρου κ.α.), μεγάλες ελλείψεις ως προς την ποιότητα των κατασκευών (πολλές πρώην αυθαίρετες κατασκευές) και ως προς την μορφολογία και αισθητική τους, έλλειψη ταυτότητας του οικιστικού ιστού αλλά και οργάνωσης του οδικού δικτύου, έλλειψη πρόνοιας για τον πεζό κ.ά.

Τον κύριο στόχο της μελέτης αποτέλεσε η δημιουργία βιώσιμου οικιστικού περιβάλλοντος, με ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής κατοίκων και εργαζομένων μέσα από την ενεργή συμμετοχή τους στην κτιριολογική διάταξη των κτισμάτων των ιδιοκτησιών τους, αλλά και στην ένταξη τους στο Ο.Τ.

Παράλληλα επιδιώχθηκε η αποφυγή της ομοιομορφίας “των τύπων” κατοικιών των προγραμμάτων οργανωμένης δόμησης, που δίνουν στον οικισμό την μορφή getto, αλλά προτάθηκε η ένταξη κατοικιών / κτιρίων σύγχρονης αρχιτεκτονικής, ποιοτικά επαρκούς, με τους επιβαλλόμενους αντισεισμικούς όρους.

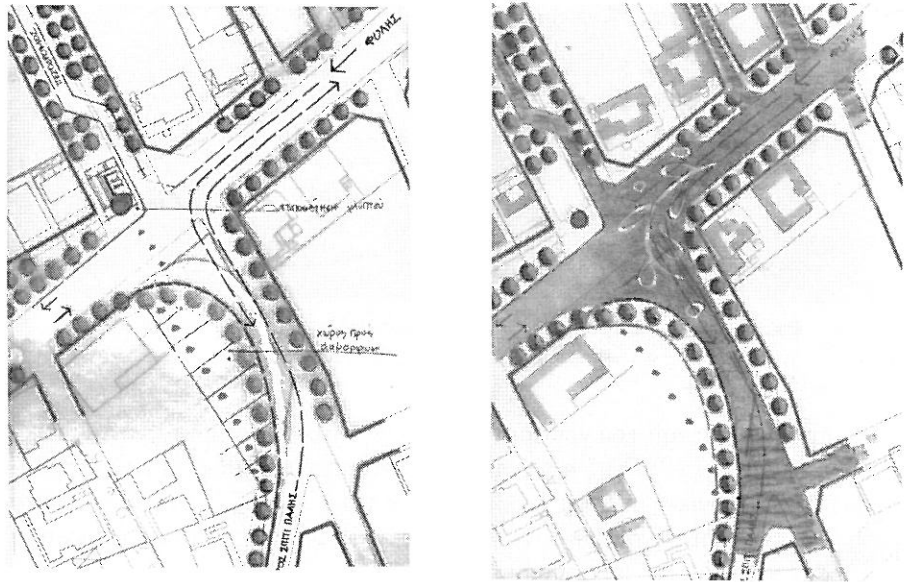


Εικ. 2. Πρόταση διαμόρφωσης Ο.Τ. της περιοχής του Κέντρου που εντάχθηκε στο πρόγραμμα οργανωμένης δόμησης

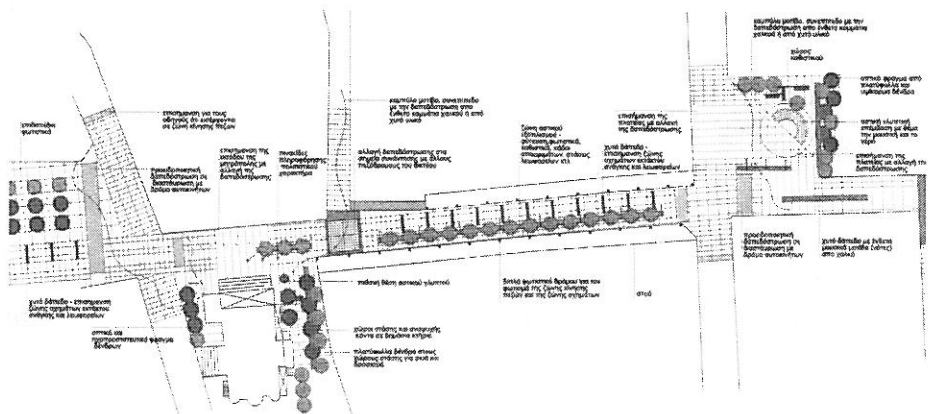
Με αρχική πρόταση του γράφοντος που έγινε αποδεκτή από την Δημοτική αρχή επιλέχθηκαν τελικά πάνω από 60 αρχιτεκτονικά γραφεία που εκπόνησαν αρχιτεκτονικές μελέτες (κάθε γραφείο για 1 – 4 Ο.Τ.) για 210 συνολικά Ο.Τ., καθώς και τις εκδόσεις των οικοδομικών αδειών των κτισμάτων που έπρεπε να ανακατασκευασθούν.

Γι' αυτό το σκοπό υπογράφηκαν συμβάσεις με εργοδότη τον φορέα ανάπλασης την Δημοτική Επιχείρηση Τεχνικών Έργων Άνω Λιοσίων Αττικής (ΔΕΤΕΑΛΑ). Έτσι προέκυψε μια μεγάλη ποικιλία αρχιτεκτονικών λύσεων και μορφών που αναβαθμίζει την μορφή και λειτουργία της περιοχής. Παράλληλα, η αντιμετώπιση κάθε Ο.Τ. είχε ως πλαίσιο ορισμένες γενικές, ευέλικτες αρχές και κατευθύνσεις πολεοδομικού κυρίως χαρακτήρα που δόθηκαν από τα πρώτα στάδια της μελέτης στους επιμέρους μελετητές από το μελετητικό γραφείο που ανέλαβε την πολεοδομική μελέτη ανάπλασης.³

Το εξαιρετικά σύνθετο εγχείρημα, που προς τιμή του Δημάρχου κ. Νίκου Παπαδήμα απετόλμησε να αναλάβει η Δημοτική Αρχή δεν περιορίζεται στην κατασκευή των 1027 τελικά κτισμάτων που περιλαμβάνονται στο πρόγραμμα, αλλά σε μια πιο ολοκληρωμένη αντίληψη της ανάπλασης που κατ' αρχήν αποτυπώνεται στο "Πλαίσιο Επιχειρησιακού Προγράμματος"⁴ που συνοδεύει την πολεοδομική μελέτη ανάπλασης και όπου φαίνεται ότι η επιχείρηση αποσκοπεί και στην οικονομική ανασυγκρότηση της περιοχής (με συγκεκριμένες παρεμβάσεις για την ενίσχυση των κύριων πόλων των Άνω Λιοσίων: το Εμπορικό/Διοικητικό κέντρο της πόλης, το Βιοτεχνικό Πάρκο και το Πάρκο Πόλης), όπως και στην κοινωνική ανασυγκρότηση της με βάση τις κατευθύνσεις ειδικής έρευνας για την αντιμετώπιση των ψυχικών προβλημάτων που προκλήθηκαν από τον σεισμό καθώς και με την προώθηση ειδικών προγραμμάτων βασισμένων σε σχετικές μελέτες για την κοινωνική ένταξη ειδικών ομάδων πληθυσμού του Δήμου. Το όλο πρόγραμμα περιλαμβάνει ακόμη μελέτες εικαστικών παρεμβάσεων και αισθητικής του δημόσιου χώρου και των κτιρίων, (όπως φαίνεται στα παρακάτω σχέδια), καθώς και συγκεκριμένο πρόγραμμα αποκατάστασης/αναβάθμισης της κοινωνικής και τεχνικής υποδομής των



Εικ. 4-5. Πρόταση εικαστικής παρέμβασης στο οδόστρωμα που οδηγεί από την οδό Φυλίας προς το Ολυμπικό σπίτι της Πάλης



Εικ. 6. Πρόταση διαμόρφωσης τμήματος του πεζόδρομου της Αχαρνών

κοινόχρηστων χώρων και κοινωφελών εγκαταστάσεων (σχολεία, βρεφονηπιακοί σταθμοί, επισκευή κλειστών γυμναστηρίων, Δημαρχείου κ.λπ.).

Πρωταρχικό στοιχείο του όλου εγχειρήματος αποτέλεσε το υποπρόγραμμα Αντισεισμικής Προστασίας εδραιωμένο στα συμπεράσματά της Μικροζωνικής Μελέτης Σεισμικής Επικινδυνότητας,⁵ που ολοκληρώθηκε στα πλαίσια της μελέτης ανάπλασης. Αποτέλεσμα αυτής της ειδικής επιστημονικής προσέγγισης ήταν η ειδική θεμελίωση και αντισεισμική μελέτη των νέων κτιρίων.

Σημαντικό γνώρισμα της μελέτης αποτέλεσε η άμεση και διαρκής συνεργασία ιδιοκτήτη/αρχιτέκτονα μελετητή για την ένταξη, εσωτερική διάταξη και μορφή του καθενός από τα 1027 κτίσματα, γνώρισμα που δίνει στο πρόγραμμα μια πρωτόγνωρη πιλοτική προσέγγιση που μπορεί να χρησιμεύσει και σ' άλλα παρόμοια οικιστικά προγράμματα.

Τέλος στα θετικά στοιχεία κατατάσσεται και η πολύπλευρη χρηματοδότησή του.⁶ Εκτός από την δωρεάν κρατική αρωγή που κάλυψε το 5% του όλου προϋπολογισμού, υπήρξαν άτοκα σεισμοδάνεια (στεγαστική συνδρομή που αντιπροσωπεύει το 18,5% του όλου προϋπολογισμού), διάφορα συμπληρωματικά δάνεια (31,5%), επιχορήγηση από το ΠΕΠ Αττικής (18,5%) και από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (24,5%) και η ίδια συμμετοχή ιδιοκτητών μόλις 2%.

Ωστόσο, ένα τόσο σύνθετο και επείγον πρόγραμμα δεν μπόρεσε να απαλλαγεί από τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν και κατά την εκπόνηση των μελετών και στη διάρκεια κατασκευής των έργων.

Παρά τις προσπάθειες για καλύτερη δυνατή οργάνωση και συντονισμό των διάφορων υποπρογραμμάτων, τα προβλήματα στο επίπεδο αυτό ήταν ορατά, με κύρια πηγή την εμπλοκή πολλών συμβούλων, συμβουλευτικών ομάδων και υπηρεσιών χωρίς λεπτομερώς προσδιορισμένες και ιεραρχημένες αρμοδιότητες.

Το εξαιρετικά επείγον του εγχειρήματος, οι συνεχείς πιέσεις των σεισμόπληκτων δημοτών και η σωρεία διαδικαστικών και ουσιαστικών προβλημάτων πιθανόν συνέτειναν στην προσθήκη ή αλλαγή συμβούλων ακόμη και σε αλλαγές του λεγόμενου project manager κατά την διάρκεια του έργου που μάλλον αύξησε τις διαφορές απόψεων παρά απλούστευε και επιτάχυνε τις διαδικασίες.

Τα προβλήματα δεν έλειψαν και στη διάρκεια κατασκευής των κατοικιών. Η απουσία ψηφιοποιημένου τοπογραφικού υποβάθρου στην περιοχή "Κέντρο", οι όχι πάντοτε ακριβείς αποτυπώσεις των Ο.Τ., οι συνεχείς μεταβολές στις διατάξεις των κατοικιών μετά από παρεμβάσεις ορισμένων ιδιοκτητών, και κάποιες τροποποιήσεις στις αρχικές μελέτες των Ο.Τ. με... "κοινωνικά κριτήρια", είναι κάποιοι από τους λόγους που σε όχι λίγες περιπτώσεις δεν ευδοκίμησε η επιθυμητή αρχιτεκτονική και πολεοδομική προσέγγιση της ανάπλασης και οι λόγοι που η οριστική πολεοδομική μελέτη περιμένει ακόμη να αναρτηθεί.

Η προσκόλληση των ιδιοκτητών στην μη αλλαγή ορίων και στην περίφραξη των οικοπέδων αποδείχθηκε για μια ακόμη φορά ανασταλτικός παράγοντας για επιθυμητές αρχιτεκτονικές/πολεοδομικές προσεγγίσεις, με αποτέλεσμα στην πράξη η αρχική ιδέα της ενοποίησης των ακάλυπτων χώρων των Ο.Τ. να μην προωθείται άμεσα παρά μόνο σε 1 ή 2 Ο.Τ. Βέβαια, στην συντριπτική τους πλειοψηφία τα Ο.Τ. έχουν σχεδιασθεί, έτσι ώστε όταν επιδειχθεί η ανάλογη βούληση, να είναι εφικτή μελλοντικά αυτή η ενοποίηση.

Ακόμη, παρά τις πολλές και αλληλοσυμπληρούμενες πηγές δανεισμού και χρηματοδότησης του προγράμματος, η αύξηση του κόστους της ανάπλασης δεν φαίνεται να καλύπτεται οικονομικά από τον αρχικό προϋπολογισμό. Και λόγω αυτών των ανησυχιών έχει επιδιωχθεί στην φάση της κατασκευής να υπάρξουν κακώς εννοούμενες “οικονομίες”, μέσω π.χ. της τυποποίησης των διαστάσεων των κουφωμάτων και πιθανόν και άλλων αρχιτεκτονικών στοιχείων. Τα ερωτηματικά για το τελικό αποτέλεσμα των αλλοιώσεων αρχιτεκτονικών και λειτουργικών στοιχείων των κατοικιών προέρχονται και από το γεγονός ότι στις όποιες μεταβολές δεν είναι ενήμεροι ή δεν μετέχουν στην επίβλεψη οι αρχιτέκτονες μελετητές ή κάποια επιτροπή τους.

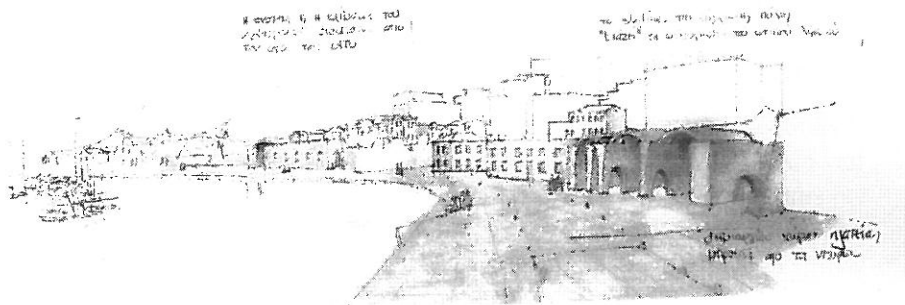
Ωστόσο, παρά τις παραπάνω αδυναμίες το ολοκληρωμένο αυτό πρόγραμμα παραμένει εξαιρετικά ενδιαφέρον για τα ελληνικά δεδομένα. Ο πιθανός θετικός απολογισμός του μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία παρόμοιων προσεγγίσεων σε ανάλογες περιπτώσεις.

3.2 Πρόγραμμα/Μελέτη Προστασίας και Ανάδειξης της Παλαιάς Πόλης (Π.Π.) Ηρακλείου

Η μελέτη αφορά ένα από τα πλουσιότερα σε ιστορία ιστορικά κέντρα σ' αυτή τη χώρα, αλλά και αυτό που έχει ίσως υποστεί τις μεγαλύτερες καταστροφές και αλλοιώσεις του χαρακτήρα του τα τελευταία 40 χρόνια, αποτελώντας **πραγματική πρόκληση** για τους μελετητές της.⁷

Οι προτάσεις της αρθρώνονται γύρω από το Στρατηγικό Σχέδιο για την ανάδειξη και προστασία της Π.Π. που οι κύριοι στόχοι/κατευθύνσεις και τα ειδικότερα μέτρα και παρεμβάσεις του αποσκοπούν στην:

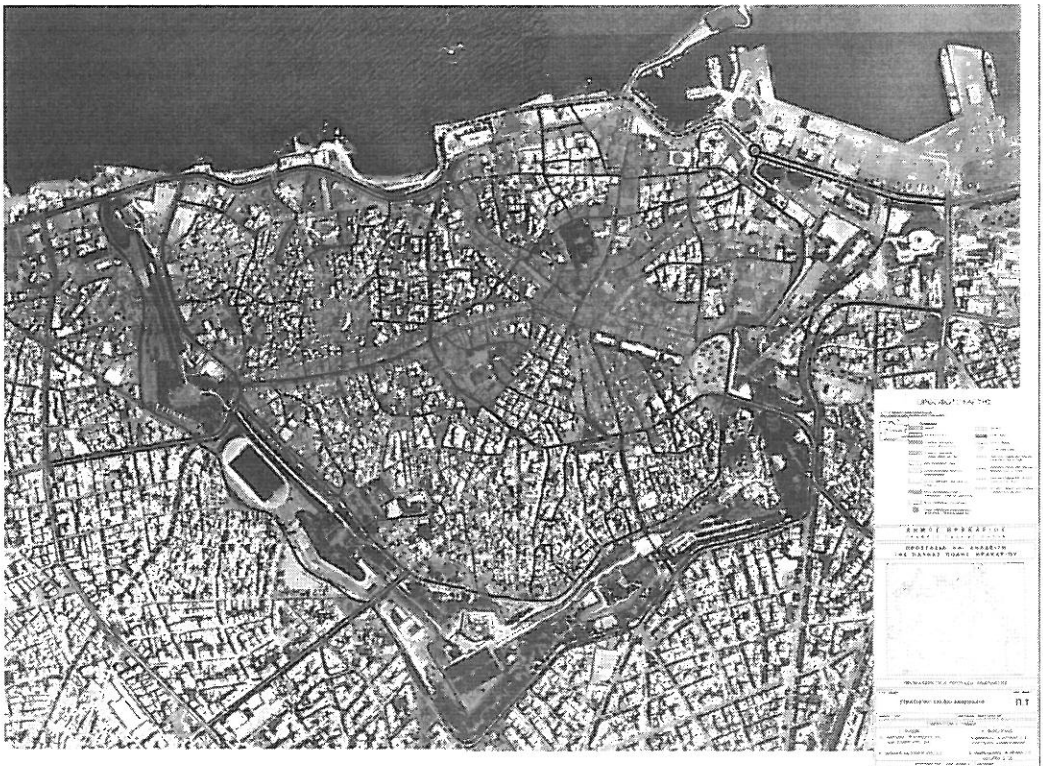
- Ανάδειξή της σε εστία πολιτισμού και τόπο διεθνούς συνεργασίας με την ένταξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων **διεθνούς εμβέλειας** σε συγκεκριμένα ιστορικά κτίρια και χώρους της (στα Νεώρια, στον Κούλε, στο Καπνοκοιτήριο



Εικ. 7. Ηράκλειο. Άποψη από το ενετικό λιμάνι.

κ.ά.), την διαμόρφωση πολιτιστικών – τουριστικών διαδρομών, την συμμετοχή φορέων και πολιτών στη σύγχρονη πολιτισμική δράση κ.ά.

- Προστασία και ανάδειξη των κύριων ιστορικών, λειτουργικών, κοινωνικών, πολεοδομικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών της συγκεκριμένα: με την ανάδειξη των ενετικών τειχών και την λειτουργική τους χρήση και σύνδεση με την πόλη, με παρεμβάσεις για την αποκατάσταση του ιστορικού ιστού της Π.Π. και δραστικό περιορισμό ρυμοτομήσεων, διάσωση του εναπομείναντος κτριακού πλούτου (προτάσεις για κήρυξη πλέον των 500 κτιρίων ως διατηρητέων και αξιοποίησή τους), άνοιγμα της Π.Π. προς την παραλία κ.ά.
- Διατήρηση και ενίσχυση της κατοικίας και της γειτονιάς με προτάσεις για ειδικές παρεμβάσεις ανάπλασης των ιστορικών της γειτονιών: Αγ. Τριάδα, Βαλιδέ – Τζαμί, Αγ. Μηνά, Λαβύρινθος, Ανάληψη κ.ά. και τον εμπλουτισμό τους σε κοινωνικό και τεχνικό εξοπλισμό.
- Απόδοση της Π.Π. στον πεζό, τον κάτοικο και τον χρήστη – επισκέπτη με αποκλεισμό της διαμπερούς διέλευσης των Ι.Χ. από την Π.Π., δημιουργία ολοκληρωμένου δικτύου μίνι λεωφορείων, ενιαίου δικτύου πεζοδρόμων και δρόμων ήπιας κυκλοφορίας και δημιουργία των απαραίτητων χώρων στάθμευσης μέσω ειδικών κινήτρων.



Εικ. 8. Στρατηγικό σχέδιο ανάπλασης της Παλιάς Πόλης Ηρακλείου

- Περιβαλλοντική ανασυγκρότηση της Π.Π. με την δραστική αύξηση των χώρων πρασίνου (εμπλουτισμό του πρασίνου των τειχών, ενιαίο δίκτυο πράσινων διαδρομών κατά μήκος των πεζόδρομων, δημιουργία νέων χώρων πρασίνου κλπ.) και την μείωση της ρύπανσης με πρόγραμμα ανακύκλωσης και εξοικονόμηση ενέργειας και νερού στα κτίρια.
- Απομάκρυνση των οχλουσών και ανεπιθύμητων χρήσεων.
- Αναβάθμιση του τουριστικού, εμπορικού, επιχειρησιακού και κοινωνικού ρόλου της Π.Π. με την προσέλκυση επιχειρήσεων σε νέες τεχνολογίες, δημιουργία υποδομών ποιοτικού τουρισμού, θεσμικές παρεμβάσεις και διαφημιστική καμπάνια και προβολή της Π.Π.

Έξι χρόνια μετά την προκήρυξη του σχετικού διαγωνισμού τα αποτελέσματα της σημαντικής αυτής προσπάθειας υπολείπονται σαφώς των αρχικών προσδοκιών. Ένα μικρό μέρος των δράσεων του προγράμματος ανάπλασης έχει προωθηθεί στην πράξη, παρά την ύπαρξη ειδικής προγραμματικής σύμβασης μεταξύ ΥΠΕΧΩΔΕ, ΥΠΠΟ & Δήμου Ηρακλείου που θεωρητικά τουλάχιστον εγγυάται την χρηματοδότηση μελετών και έργων.

Οι ερμηνείες των δυσλειτουργιών, των καθυστερήσεων και “αγκυλώσεων” στην πορεία του συνολικού προγράμματος είναι σύνθετες και πολύπλευρες.

Τα “κλασικά” πλέον προβλήματα που σχετίζονται με την “πολυαρμοδιότητα” στις εγκρίσεις μελετών και έργων σε ιστορικά κέντρα και αρχαιολογικούς χώρους (ΥΠΕΧΩΔΕ, ΥΠΠΟ, Δήμος κ.ά.) στην συγκεκριμένη περίπτωση διογκώνονται περισσότερο και λόγω της εμπλοκής ειδικών επιτροπών που προβλέπονται από την σχετική προγραμματική σύμβαση,⁸ οι οποίες γνωμοδοτούν για κάθε στάδιο και επιμέρους μελέτη, επιβαρύνοντας τα ζητήματα συντονισμού της αρμόδιας υπηρεσίας (Γραφείο Παλαιάς Πόλης Ηρακλείου).

Είναι ακόμη προφανές ότι η υλοποίηση ενός σύνθετου και ολοκληρωμένου προγράμματος ανάπλασης σ’ ένα καταταλαιπωρημένο από προβλήματα ιστορικό κέντρο απαιτεί ένα συγκροτημένο **φορέα ανάπλασης** με ικανό σε αριθμό, εμπειρία και ειδικότητες επιστημονικό και διοικητικό δυναμικό και όχι ένα γραφείο 3 έως 4 καθόλα αξιόλογων συναδέλφων που ωστόσο μοχθούν να ανταποκριθούν στον κυκεώνα των καθημερινών αιτημάτων και καταστάσεων.

Παρά ταύτα πολύ σημαντικότερα ζητήματα “αγκυλώσεων” στην πορεία της ανάπλασης αποτελούν αυτά που σχετίζονται με το λεγόμενο “πολιτικό” ή “κοινωνικό κόστος” και με τις αντιλήψεις τοπικών παραγόντων, φορέων και αρχών που βρίσκονται πίσω από τους συγκεκριμένους χαρακτηρισμούς.

Για παράδειγμα, η ανάγκη ή ο βαθμός μείωσης ορισμένων συντελεστών δόμησης ή των υψών και συντελεστών κάλυψης των κτιρίων που προτείνονται από την μελέτη παρά το ότι είναι επιστημονικά τεκμηριωμένοι και αποδεκτοί από τις επιστημονικές επιτροπές και το γραφείο Π.Π., συναντούν ισχυρές αντιρρήσεις από συγκεκριμένους συμβούλους που έχουν

άλλες αντιλήψεις συνοδευόμενες και από την θεωρία του “κοινωνικού ή πολιτικού κόστους”. Και βέβαια, παρόμοιες αντιθέσεις για τον χαρακτήρα της προστασίας και ανάδειξης ενός ιστορικού κέντρου αποδεικνύονται ορισμένες φορές πιο “αγκυλωτικές”, όταν αφορούν υπηρεσίες ή επιτροπές του διοικητικού μηχανισμού και όχι μόνο πολιτικά πρόσωπα ή φορείς.

Σε τελευταία ανάλυση τοπικές αντιθέσεις, τοπικά συμφέροντα και ατομικές απόψεις και υπάρχουν και πρέπει να εκφράζονται, αλλά στα πλαίσια του όποιου προγραμματισμού είναι απαραίτητο αυτές να συντίθενται σε τεκμηριωμένες αποφάσεις πολύ περισσότερο στα ζητήματα των αναπλάσεων για να μην μένουν “μετέωρα” τα “βήματα” τους.

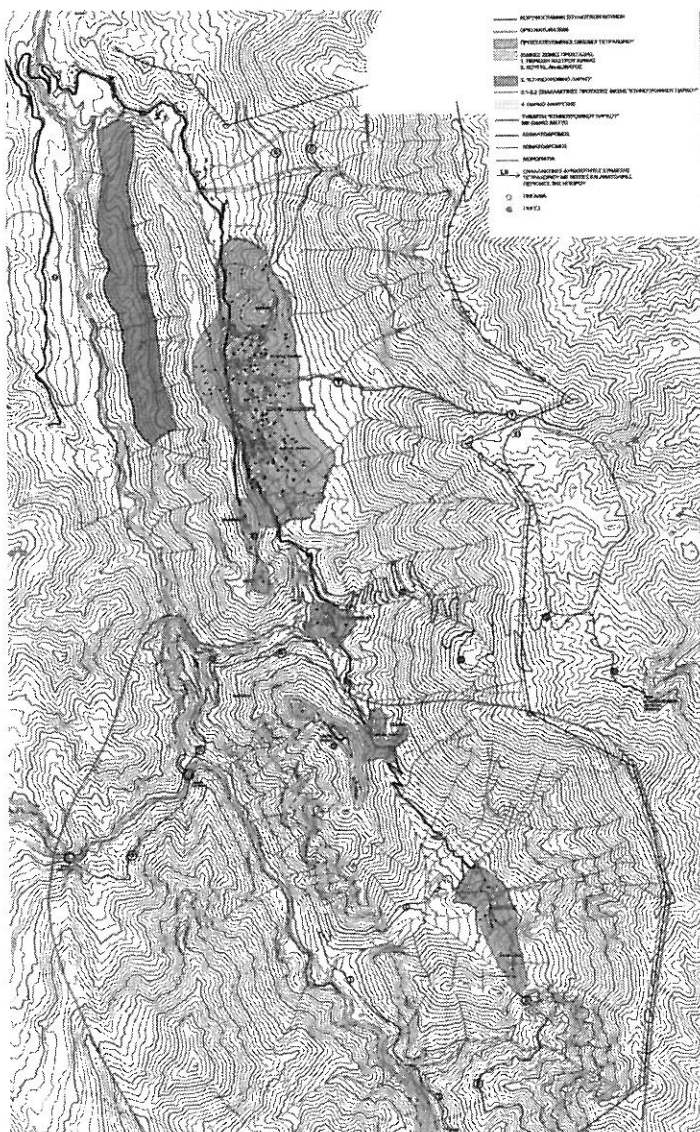
3.3 Μελέτη Συνολικής Ανάδειξης Τετραχωρίου Σουλίου & Κάστρου Κιάφας

Η περίπτωση της παραπάνω μελέτης είναι ενδεικτική των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα αξιόλογες πρωτοβουλίες, (όπως αυτή του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων (ΤΑΠ)⁹ που είναι ο “εργοδότης” της μελέτης), είτε λόγω διαφορετικών αντιλήψεων και στάσεων των αρμόδιων διευθύνσεων του ΥΠΠΟ και του ΚΑΣ στα ειδικά ζητήματα της προστασίας και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων, ιστορικών τόπων και οικισμών (από αυτές του ΤΑΠ), είτε λόγω των φαινομένων εγκατάλειψης και απομόνωσης μιας περιοχής, όπου παρόμοιες... “ηρωικές” προσπάθειες αναζητούν υποστήριξη χωρίς να την βρίσκουν.

Ο εξαιρετικά ενδιαφέρον και παράλληλα “πιλοτικός” χαρακτήρας της μελέτης βρίσκεται στο γεγονός ότι το Τετραχώρι Σουλίου αποτελεί ένα πλέγμα ιστορικών οικισμών εκ των οποίων σήμερα οι δύο είναι ερειπωμένοι και ακατοίκητοι (Κιάφα & Αβαρικός) ενώ στους άλλους δύο ζουν συνολικά μόνο 21 οικογένειες (15 στο Σούλι και 6 στην Σαμονίβα), που επιλέχθηκαν από τους πρώτους Σουλιώτες ακριβώς επειδή είναι ορεινοί, απομονωμένοι και κακοτράχαλοι, παρουσιάζοντας στις μέρες μας όλα τα χαρακτηριστικά εγκατάλειψης των δυσπρόσιτων οικισμών της λεγόμενης “ξεχασμένης” Ελλάδας. Επομένως, οι προσπάθειες προστασίας και ανάδειξης του ιστορικού, αρχιτεκτονικού και οικιστικού τους πλούτου θα αποδειχθούν αίολες και διαχρονικά αποτυχημένες εάν περιορισθούν στην προστασία και διατήρηση των ιστορικών ερειπίων και δεν υλοποιήσουν μέτρα και προτάσεις που θα καταστήσουν αξιοβίωτη τη ζωή των ελάχιστων κατοίκων του συγκρατώ- ντας τους στην περιοχή.

Γι’ αυτό η μελέτη και το πρόγραμμα συνολικής ανάδειξης του Τετραχωρίου και του Κάστρου της Κιάφας¹⁰ βασίσθηκε σ’ ένα επιχειρησιακό στρατηγικό

σχέδιο για την βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής που εμπεριέχει: α) συγκεκριμένα μέτρα και προτάσεις για την στήριξη των κτηνοτροφικών προϊόντων της καθώς και την ένταξή της σ' ένα προτεινόμενο δίκτυο ήπιου πολιτιστικού και οικολογικού τουρισμού που θα περιλαμβάνει τους σημαντικότερους, αρχαιολογικούς χώρους, ιστορικούς τόπους και οικισμούς της Ηπείρου, β) τον προσδιορισμό ζωνών απολύτου προστασίας καθώς και περιοχών ελεγχόμενης δόμησης, όρων και περιορισμών δόμησης και επιτρεπόμενων χρήσεων γης, γ) καθορισμό ιστορικών κτιρίων και χώρων που χρειάζονται αποκατάσταση σε α' προτεραιότητα και προτάσεις σε ορισμένα "επώνυμα" απ' αυτά για χρήση



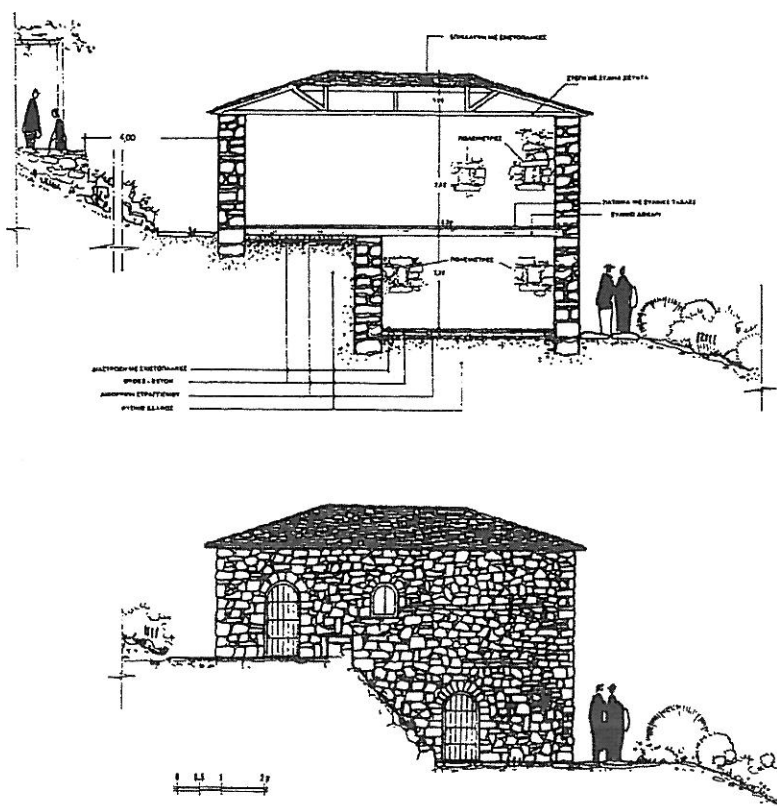
και αξιοποίησή τους και δ) ήπιες επεμβάσεις για την ανάδειξη και προστασία του Κάστρου Κιάφας και διευκόλυνση της πρόσβασης, στάσης/ανάπαυσης των επισκεπτών σε μια ιδιαίτερα δύσβατη διαδρομή.

Επισημαίνεται ότι οι δραστηριότητες που προτείνονται για την παραμονή των κατοίκων στη περιοχή, την στήριξη της τοπικής οικονομίας και την ανάδειξη του Κάστρου και του ιστορικού χώρου (όπως η δημιουργία μικρού χώρου προβολής, έκθεσης, πώλησης των κτηνοτροφικών προϊόντων του Σουλίου, η δημιουργία μικρών ξενώνων με την αποκατάσταση επώνυμων σουλιώτικων σπιτιών, η δημιουργία μικρού αναψυκτηρίου – πωλητηρίου εισιτηρίων για την επίσκεψη στο κά-

Εικ. 9. Πρόταση χρήσεων γης στην περιοχή Τετραχωρίου Σουλίου

στρο κ.ά.) εντάσσονται σε υπάρχοντα σουλιώτικα κτίσματα/ερείπια τα οποία προτείνονται να αναστηλωθούν. Νέο κτίσμα δεν προτείνεται για να μην αλλοιωθεί ο χαρακτήρας του ιστορικού χώρου. Στο Σούλι, στην Κιάφα και στον Αβαρικό, όπου και τα ερείπια και ίχνη των παλιών σουλιώτικων σπιτιών, προτείνεται η αναστήλωση/αποκατάσταση των ερειπίων από τους ίδιους τους κατοίκους εφ' όσον το ζητήσουν, σύμφωνα με τον τύπο του σπιτιού και εφ' όσον υπάρχουν τα στοιχεία για την αρχική μορφή του.¹¹ Ωστόσο, η μελέτη έχει σταματήσει ουσιαστικά με την παράδοση της α' φάσης¹² από τις αρχές του 2001 αναμένοντας την γνώμη και τις παρατηρήσεις του ΚΑΣ.

Στην πραγματικότητα η έμμεση αδρανοποίηση της μελέτης για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα ούτε τυχαία είναι ούτε οφείλεται στον αναμφισβήτητο μεγάλο φόρτο θεμάτων που περιμένουν την έγκριση ή όχι από το ΚΑΣ. Αποδίδεται στους γενικότερους προβληματισμούς και απόψεις των σχετικών Δ/σεων, εφορειών αρχαιοτήτων και του ΚΑΣ για προγράμματα και μελέτες που αφορούν συνολικότερες παρεμβάσεις για την ανάδειξη ενός



Εικ. 10. Πρόταση αναστήλωσης σουλιώτικου σπιτιού (του Ζέρβα στην Κιάφα)

ιστορικού χώρου. Η επικρατούσα αντίληψη είναι η κατά το δυνατόν αποκλειστική επικέντρωση στις τελείως απαραίτητες και τεκμηριωμένες αναστηλωτικές ή στερεωτικές εργασίες του μνημείου και η αποφυγή “διαμορφώσεων”, παρεμβάσεων ή δραστηριοτήτων, οι οποίες έστω και εμμέσως θα “επιβαρύνουν” ή θα “έτειναν να αλλοιώσουν” τον χαρακτήρα του μνημείου ή του ιστορικού χώρου. Είναι σαφές ότι η αντίληψη αυτή για να “συντεθεί” με αντιλήψεις για την συνολική ανάδειξη ενός ιστορικού χώρου που δεν περιορίζονται στις κτιριακές κατασκευές αλλά απασχολούνται ισόρροπα και με την τοπική κοινωνία και την τοπική οικονομία, ώστε ο ιστορικός τόπος να είναι βιώσιμος και στις επόμενες γενιές, απαιτούνται σύνθετες, πολύχρονες και συστηματικές ενέργειες και παρεμβάσεις.

Πολύ περισσότερο σε περιπτώσεις, όπως αυτή του Τετραχωρίου Σουλίου, όπου παλιότερα¹³ επιχειρήθηκαν ατυχείς παρεμβάσεις για την “αναβίωση” του χώρου γύρω από τα πηγάδια του οικισμού του Σουλίου με κατασκευή νέων κτισμάτων, οι οποίες έτυχαν έντονης κριτικής για αλλοίωση του χαρακτήρα του ιστορικού τόπου.

Γίνεται κατανοητό ότι οι παραπάνω διαφορετικές θεωρήσεις και δυσλειτουργίες που παρουσιάζονται κατά την διάρκεια εκπόνησης της μελέτης δεν έχουν αφήσει να εμφανισθούν οι ακόμη πιο σημαντικές και δυσεπίλυτες καταστάσεις που θα εμφανισθούν στην διάρκεια εφαρμογής της, καταστάσεις που σχετίζονται με την βιωσιμότητα ή μη των προτεινόμενων παρεμβάσεων.

4. Ορισμένα γενικά συμπεράσματα και προτάσεις

Η πολυπλοκότητα, και το πλήθος των ζητημάτων, ο βαθμός των δυσλειτουργιών και “αγκυλώσεων” που καταγράφηκαν στα τρία προηγούμενα παραδείγματα δείχνουν ότι ο όρος ανάπλαση πέραν από την απλή και πολυχρησιμοποιούμενη επίκλησή του συνιστά στην πράξη ένα πολύπλευρο, επίπονο και μεγάλης διάρκειας εγχείρημα, του οποίου τις τεράστιες δυσκολίες συνθήως δεν συνειδητοποιούν οι εμπλεκόμενοι με αυτήν (αρχές, φορείς, μελετητές, επιχειρηματίες, κατασκευαστές, κ.α.), θεωρώντας ορισμένοι ότι συνίσταται μόνο από διαμορφώσεις του δημόσιου χώρου, αποκαταστάσεις των όψεων ή βελτιώσεις της λειτουργίας των κτιρίων μιας περιοχής.

Κινητήρια δύναμη για την εκπόνηση και εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου προγράμματος ανάπλασης είναι ένας συγκροτημένος φορέας ανάπλασης στελεχωμένος με ιδιαίτερα έμπειρο και εξειδικευμένο επιστημονικό και διοικητικό δυναμικό, που θα είναι σε κάθε δράση και φάση του προγράμματος ο επισπεύδων διαχειριστής του σχεδιασμού και της υλοποίησής του. Ιδιαίτερα σ’ αυτή τη χώρα που η διαχείριση του σχεδιασμού ουσια-

στικά μας λείπει, είναι απαραίτητο να δίδεται ειδική έμφαση στην συγκρότηση του κατάλληλου κάθε φορά φορέα ανάπλασης, με τον οποίον είναι απαραίτητο να διασυνδέονται με εκπροσώπους τους σ' αυτόν και οι φορείς υλοποίησης επιμέρους μέτρων ή δράσεων του προγράμματος.

Τα ολοκληρωμένα προγράμματα ανάπλασης με την σύγχρονη αντίληψη και περιεχόμενο τους αποτελούν ένα σχετικά νέο αντικείμενο για τις αρμόδιες υπηρεσίες του κέντρου, της περιφέρειας και της Τ.Α. αλλά και για τους μελετητές διαφόρων ειδικοτήτων και για τους επενδυτές και τους πολίτες. Με αυτή την έννοια και στα πλαίσια μιας πολιτικής για την βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών μας, μια σοβαρή και συστηματική αντιμετώπιση του ζητήματος, κατά την γνώμη μου, απαιτεί μια συντονισμένη επιχείρηση σε εθνικό επίπεδο αντίστοιχη αλλά καλύτερα σχεδιασμένη και πλέον συμμετοχική και από αυτήν της Επιχείρησης "Πολεοδομική Ανασυγκρότηση 1982 - 4", με αποκλειστικό αντικείμενο τα ολοκληρωμένα προγράμματα ανάπλασης με πιλοτικά παραδείγματα κατά περιφέρεια και κατά είδος περιοχών που χρειάζονται ανάπλαση.

Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας είναι επιτακτική η ανάγκη διαμόρφωσης και γενικών και ειδικότερων κατευθύνσεων για το περιεχόμενο, τους τρόπους αντιμετώπισης, τις προδιαγραφές των μελετών για τις κυριότερες τουλάχιστον κατηγορίες των υπό ανάπλαση περιοχών, η διοργάνωση ειδικών σεμιναρίων, ημερίδων, συνεδρίων με συμμετοχή φορέων και υπηρεσιών για να γίνει εφικτή η δυνατότητα σταδιακής διαμόρφωσης μιας ενιαίας αντίληψης και πολιτικής στα ζητήματα των αναπλάσεων.

Μέσα από μια τέτοιας κλίμακας "επιχείρηση" είναι δυνατόν να βρεθούν συναινετικές προσεγγίσεις και για τα γνωστά προβλήματα "πολυαρμοδιότητας" ανάμεσα σε υπουργεία και φορείς, όσο και γι' αυτά που προκύπτουν από τις αγκυλώσεις των κάθε είδους "εγγυητών" που άμεσα ή έμμεσα αναστέλλουν συνολικότερες αντιμετώπισεις.

Και βέβαια η εμπειρία από την εφαρμογή σειράς πιλοτικών προγραμμάτων θα συμβάλλει και στην συμπλήρωση και εξειδίκευση του σχετικά πρόσφατου θεσμικού πλαισίου για τις αναπλάσεις (Ν. 2508/97).

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1 Σημαντικός λόγος για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος είναι η επίγνωση από τον γράφοντα του ειδικού ενδιαφέροντος και της ιδιαίτερης συμβολής του θαν. Αραβαντινού (καθηγητή μου επί τρία χρόνια στην έδρα της πολεοδομίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μπχ. του ΕΜΠ) στην προώθηση ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπλασης στις ελληνικές πόλεις.

- 2 Οι γειτονιές “Κέντρο”, “Αγ. Νικόλαος”, “Δροσούπολη”, “Λίμνη”.
- 3 Οι κατευθύνσεις αφορούσαν τον γενικό χαρακτήρα της διάταξης των κτιρίων στο Ο.Τ., τα μέγιστα επιτρεπόμενα ύψη των κτιρίων, τον χαρακτηρισμό από την Π.Μ. των κοινόχρηστων χώρων ή δρόμων που περιβάλλουν το κάθε Ο.Τ. κ.α. και δόθηκαν από το μελετητικό γραφείο “ΦΙΛΩΝ Ο.Ε.”
- 4 Βλέπε “Αναθεώρηση Πολεοδομικής Μελέτης – Μελέτη Ανάπλασης Πληγεισών Περιοχών Δήμου Άνω Λιοσίων Β(1) Στάδιο: Πλαίσιο Επιχειρησιακού Προγράμματος” Α. Πανταζής – Παν. Κυριοπούλου & Συν. Ο.Ε. – Μάρτιος 2002 – Δήμος Άνω Λιοσίων.
- 5 Μελέτη Ε.Μ.Π. Τμήμα Γεωλογίας & Πανεπιστημίου Αθηνών με επιστημονικό συγγραφέα τον καθηγητή Ε.Μ.Π. κ. Παν. Καρύδη.
- 6 Βλέπε “Πλαίσιο Επιχειρησιακού Προγράμματος” – Β(1) Στάδιο – ειδικό τεύχος της πιο πάνω μελέτης σελ. 22 – 29.
- 7 Η μελέτη βρίσκεται στην Γ΄ φάση της εκπονούμενη από τα γραφεία: “ΦΙΛΩΝ”- Α. Πανταζής – Παν. Κυριοπούλου & Συν. Ο.Ε., Α. “ΦΙΛΟΠΟΛΙΣ” - Δήμκας - Δ. Δούμας Ο.Ε., Ε. Αδαμογιάννης, Β. Ανδρεαδάκης – Α. Μπάκα Ο.Ε., Ε. Παπάνης και Συν. Ε.Ε., ΓΕΩΤΟΠΟΣ ΕΠΕ που επιλέχθηκαν μετά από πολεοδομικό διαγωνισμό, από τους ελάχιστους που έχουν γίνει σ’ αυτή τη χώρα.
- 8 Για την μελέτη γνωμοδοτούν δύο επιτροπές: Η “επιστημονική επιτροπή” και η “Κοινή επιτροπή” που ορίζονται από την σχετική Προγραμματική σύμβαση του έργου.
- 9 Η μελέτη εντάσσεται σ’ αυτές του σημαντικού προγράμματος “Κάστρων Περιόχων” του ΤΑΠ. Είναι η μοναδική του προγράμματος που ενσωματώνει στο Κάστρο της Κιάφας την ευρύτερη περιοχή του Τετραχωρίου Σουλίου, λόγω του εξαιρετικού βαθμού εγκατάλειψης των χωριών αυτών, με το σκεπτικό ότι ένα αποκομμένο έργο για αποκατάσταση του Κάστρου της Κιάφας είναι “κοντόθωρο” και ασύμβατο εάν δεν ειδωθεί στα πλαίσια μιας συνολικής ανάδειξης του ιστορικού τόπου που θα συγκρατήσει σ’ αυτόν τις λιγοστές οικογένειες που τον κατοικούν.
- 10 Η μελέτη σύμφωνα με την σχετική σύμβαση (7/1999) περιλαμβάνει: χωροταξική μελέτη της ευρύτερης περιοχής, πολεοδομική μελέτη για ειδικές ρυθμίσεις στους οικισμούς, μελέτη αρχιτεκτονικών αποτυπώσεων και διαμορφώσεων, μελέτη ηλεκτρομηχανολογικών εγκαταστάσεων και φωτογραμμετρικής αποτύπωσης.
- 11 Για την έρευνα της τυπολογίας των σουλιώτικων σπιτιών βλέπε Α. Πολίτη “Το Σούλι της Ηπείρου: Οι οικισμοί και η ιστορία τους” Αθήνα, 1992. Η κ. Λουκία Πολίτη Διδάκτωρ Αρχαιολόγος υπήρξε πολύτιμος συνεργάτης και σύμβουλος στην εν λόγω μελέτη.
- 12 Η πρώτη φάση περιλαμβάνει την χωροταξική και πολεοδομική μελέτη και ειδική αρχιτεκτονική προμελέτη μόνο για το Κάστρο της Κιάφας και την άμεση περιοχή του.
- 13 Την περίοδο 1980 – 1 με εντολή του τότε Προέδρου της Δημοκρατίας Κ. Καραμανλή έγινε μια επείγουσα επέμβαση στον κεντρικό χώρο του οικισμού του Σουλίου με την κατασκευή μιας εκκλησίας του Αγ. Κωνσταντίνου, ενός ξενώνα και των γραφείων της Κοινότητας.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ - ΒΕΝΕΤΑΣ

Το ιστορικό τοπίο των Αθηνών.
Εξέλιξη και προοπτικές

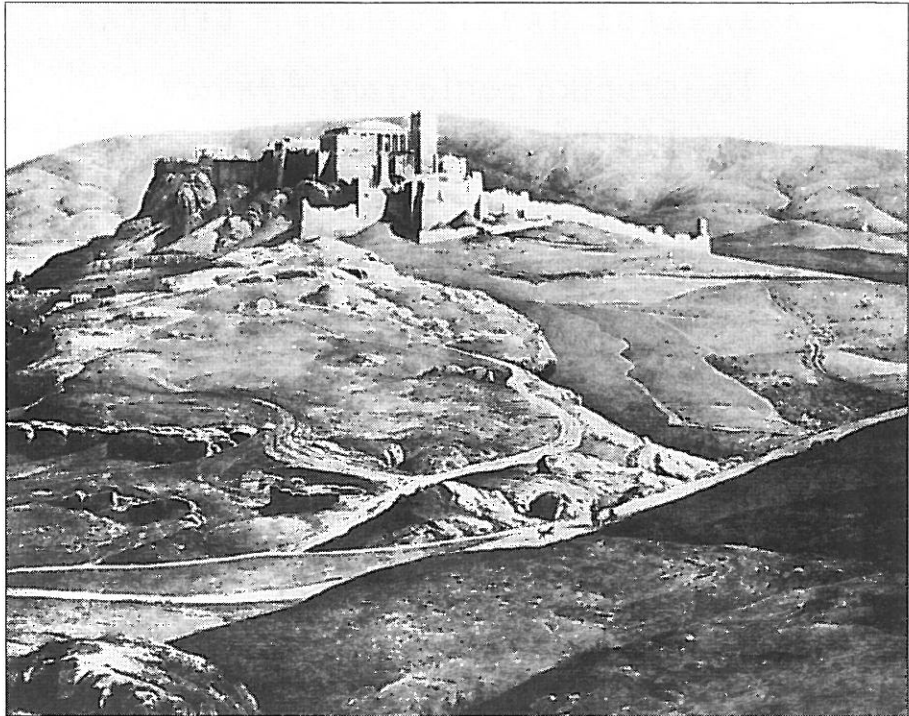
«ὦ ται λιπαραὶ καὶ ἰστέφανοι καὶ αἰίδμοι,
Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθῆναι,
δαμόνιον πτολίεθρον.»

Πίνδαρος, Ἀποσπάσματα 64

Το πρόβλημα της ένταξης της αρχαίας πολεοδομικής κληρονομιάς στο πολυσύνθετο αστικό τοπίο και την ποικιλία των χρήσεων που συγκροτούν τη ζωή της σημερινής Αθήνας δεν έχει επαρκώς διερευνηθεί ως τώρα. Η έρευνα δεσμεύεται ακόμα από τις συμβατικές παραδοχές της κάθε επιστημονικής περιοχής. Οι συσχετίσεις και αλληλεξαρτήσεις που υπάρχουν ανάμεσα στη σπουδή της αρχαιότητας, τις αρχαιολογικές ανασκαφές, τις αρμοδιότητες της σύγχρονης πολεοδομίας, του τουρισμού και της πολιτιστικής "αξιοποίησης" της αρχαιολογικής κληρονομιάς πολύ σπάνια έχουν διερευνηθεί.

Η πολιτιστική - αρχαιολογική ζώνη στο κέντρο των Αθηνών έχει σχήμα επιμήκους μνηίσκου και έκταση 350 εκταρίων. Περιλαμβάνει από δυσμὰς προς ανατολάς: την περιοχή γύρω από την αρχαία Ακαδημία, τη θέση του αρχαίου νεκροταφείου του Κεραμεικού, το Δημόσιον Σήμα -τον αρχαίο δρόμο δηλαδή που συνδέει τον Κεραμεικό με την Ακαδημία- τους αναδασωμένους λόφους του Μουσείου, της Πνύκας και του Αρείου Πάγου, τους ανασκαφικούς χώρους της αρχαίας και της Ρωμαϊκής αγοράς, τον βράχο της Ακροπόλεως με τα μνημεία της, τα μνημεία της Βόρειας και της νότιας κλιτύος της, την παλαιά πόλη (Πλάκα), την περιοχή του Ολυμπείου, το ανακατασκευασμένο Παναθηναϊκό Στάδιο με το Λόφο του Αρδηττού, το Πρώτο Νεκροταφείο της νεώτερης πόλης των Αθηνών, τα αστικά πάρκα (τον Εθνικό Κήπο και τον κήπο του Ζαππείου), την έκταση του λεγομένου Πολιτιστικού Κέντρου των Αθηνών, και τον αναδασωμένο λόφο του Λυκαβηττού.

Ο κύριος λόγος για την επιλογή των Αθηνών ως πρωτεύουσας του νέου και ανεξαρτήτου Ελληνικού κράτους το 1833 ήταν η μεγάλη προσήλωση στο ιδεώδες της αρχαίας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της πόλης κάποιων εξεχόντων οραματιστών από την Δυτική Ευρώπη, και μάλιστα Γερμανών. Επομένως, πολιτιστικά και ιδεολογικά κίνητρα, και όχι πραγματιστικές θεωρή-



Εικ. 1. Η Ακρόπολις των Αθηνών ειδωμένη από την Πνύκα το 1836. Μεσαίο τμήμα του πανοράματος (λιθογραφία) των Αθηνών του Ferdinand Stademann (Μόναχο, 1841)

σεις, έπαιξαν τον αποφασιστικό ρόλο για τη μέλλουσα τύχη των Αθηνών. Όπως δήλωνε ο Leo von Klenze εκείνον τον καιρό: *Το όνομα των Αθηνών και μόνο θα βοηθήσει στην ανοικοδόμηση της πόλης και η Αθήνα θα παρέμεινε η πρωτεύουσα πόλη της Ελλάδος ακόμα και αν μια άλλη πόλη είχε ανακηρυχθεί πρωτεύουσα.*

Κάτω από αυτές τις συνθήκες είναι εύκολα κατανοητό ότι το κύριο ενδιαφέρον όλων των πολεοδομικών προτάσεων για τη νέα πόλη υπήρξε η σχέση της, κατά χώρο και κατά θέση, με τα χαρακτηριστικά στοιχεία της ιστορικής τοπογραφίας και τις διασωθείσες αρχιτεκτονικές μαρτυρίες της αρχαιότητας.

Αν και όλοι οι διαγωνιζόμενοι καλλιτέχνες και πολεοδόμοι βρίσκονταν σε συμφωνία ως προς τη δημιουργία μιας ευρείας αρχαιολογικής ζώνης γύρω από την Ακρόπολη, οι επιλογές τους ως προς την ακριβή χωροθέτηση της νέας πόλης απέκλιναν. Σε αντίθεση προς την ποιητική και ανεδαφική ιδέα των Schinkel και von Quast για μια Αθήνα ως επιλόφια πόλη που αποσκοπούσε στην απευθείας επικάλυψη της παλαιάς από τη νέα πόλη, οι Κλεάνθης και Schaubert πρότειναν μια νέα πόλη στη βόρεια πεδιάδα και σε άμεση χωρική παράθεση προς τα αρχαία ερείπια. Ο Klenze και ο Καυταντζόγλου προέβλεπαν την ιδέα της ανεξάρτητης συνύπαρξης της νέας πόλης με

την αρχαιολογική περιοχή. Στην πραγματικότητα η καινούργια πόλη ανεπύχθη αργότερα σε άμεση επαφή προς την αρχαιολογική περιοχή και σε στενή διασύνδεση με την παλαιά πόλη των Αθηνών, ακολουθώντας έτσι το οργανωτικό πρότυπο της παράθεσης. Παρ' όλα αυτά, η διακαής επιθυμία για την δημιουργία ενός ολοκληρωμένου πολιτιστικού - αρχαιολογικού πάρκου επεβίωσε για διάστημα πέντε γενεών ως τις μέρες μας παρά τις αντιξοότητες που αντιμετώπισε η εξέλιξη της πόλης.

Η τελική έκταση αυτού του χώρου δεν θα μπορούσε βέβαια να είχε προβλεφθεί από τους εμπνευστές του σχεδίου της νέας πόλης της Αθήνας, τον Σταμάτη Κλεάνθη και τον Eduard Schaubert, μαθητές του K. F. Schinkel. Πρέπει όμως εδώ να τονίσουμε τη διορατικότητά τους: ήταν οι πρώτοι πού διατύπωσαν την ιδέα ενός αρχαιολογικού πάρκου προς νότον της νέας πόλης.

Ο στόχος τους, πού προσεγγίσθηκε εν μέρει μόνον έναν αιώνα αργότερα, παραμένει πάντα ισχυρός σαν κατευθυντήρια ιδέα. Μνημονεύω από το "Υπόμνημά" τους προς την Αντιβασιλεία, στο οποίο ερμηνεύουν το πολεοδομικό τους σχέδιο: *"Η ανάπτυξη της πόλης προς τα βόρεια, έχει τέλος το πλεονέκτημα ότι αφήνει το έδαφος των παλαιών πόλεων τού θησέα και τού Αδριανού, εκτός δομήσεως, και έτσι μένει ο χώρος ελεύθερος για ανασκαφές. Εάν η σημερινή κατάσταση στην Ελλάδα δεν επιτρέπει την άμεση εκτέλεση των ανασκαφών, οι επόμενες γενεές θα μπορούσαν να προσάψουν έλλειψη προβλεπτικότητας στους σημερινούς Έλληνες, εάν αυτοί δεν λάβουν έγκαιρα μέτρα για το μέλλον".*

Σχετικά με τη διαμόρφωση των ελευθέρων χώρων και τις δενδροφυτεύσεις, οι δύο αρχιτέκτονες διατυπώνουν ήδη από τότε προτάσεις για τα μέτρα πού ελήφθησαν πολύ αργότερα: *"Το νότιο τμήμα της πόλης, θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί, αφού τελειώσουν οι ανασκαφές και δενδροφυτευθεί, σέ συνδυασμό με δενδροστοιχίες γύρω από το λόφο της Ακρόπολης, σαν χώρος περιπάτου. Για τις δενδροστοιχίες αυτές, θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν δέντρα που να αναπτύσσονται και χωρίς πολύ νερό, έτσι ώστε τα ωραία βαθύχρσα βράχια της Ακρόπολης να ξεπροβάλουν μέσα από ένα στεφάνι πράσινον".*

Χωρίς να διατυπώνεται στα πρώτα αυτά χρόνια μία αποκρυσταλλωμένη θεωρία για την Κηποτεχνική διαμόρφωση του Ιστορικού χώρου, διαγράφονται ήδη οι βασικές αρχές, οι οποίες έγιναν και αργότερα σεβαστές στη σχετική προσπάθεια:

- Η πεποίθηση ότι οι αρχαιολογικοί χώροι δεν πρέπει να αφήνονται στην τύχη τους μετά το πέρας των ανασκαφών, αλλά ότι πρέπει να διαμορφώνονται κηποτεχνικά με βάση ένα σχέδιο και να γίνονται προσπελάσιμοι στο κοινό.
- Η φροντίδα για την επιλογή φυτών πού να ταιριάζουν στις τοπικές κλιματολογικές συνθήκες.

- Η έντεχνη διάταξη των φυτών σε συστάδες (αντί για μία συμπαγή, πυκνή φύτευση), με σκοπό να επιτυγχάνεται η αναγνωσιμότητα της αρχαίας τοπογραφίας και των αρχαιολογικών ευρημάτων.

Ποια ήταν τα πλεονεκτήματα αλλά και οι εγγενείς αδυναμίες των αρχικών πολεοδομικών προτάσεων αναφορικά προς την συντήρηση των αρχαίων μνημείων και την ένταξή τους στον ιστό της νέας πόλης; Το πρώτο θετικό στοιχείο πρέπει να αναζητηθεί στην απόφαση να αναπτυχθεί η πόλη στην πεδιάδα προς βορρά αφήνοντας ολόκληρη την περιοχή της νότιας κλιτύς της Ακροπόλεως και τους παρακειμένους δυτικούς λόφους ελεύθερους από κάθε είδους δόμηση και δημιουργώντας έτσι τις βασικές προϋποθέσεις για την περαιτέρω ανάπτυξη του αρχαιολογικού πάρκου στο κέντρο των Αθηνών. Το δεύτερο πλεονέκτημα είναι το ότι σχεδιάσθηκαν προοπτικές θέες με βάση το νέο ρυμοτομικό σχέδιο που κατευθύνονται από εστιακά σημεία της νέας πόλης προς το μνημειακό σύνολο της Ακροπόλεως. Μια τρίτη ευτυχής συγκυρία ήταν η πρώιμη ανάπτυξη του πυρήνα μιας ζώνης πρασίνου στα ανατολικά γύρω από τα Βασιλικά Ανάκτορα, το Ολυμπείο, και το Στάδιο από όπου ανοίγονταν μαγευτικές θέες προς την Ακρόπολη και την θάλασσα. Η αργή πληθυσμιακή ανάπτυξη κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνας ήταν ένας ακόμα ευνοϊκός παράγων. Έτσι διειρηθήσαν οι περιοχές των λόφων στο κέντρο της πόλης ελεύθερες από οικοδομικές πιέσεις και έγινε δυνατή η έγκαιρη αναδάσωσή τους περί το 1900, γεγονός που τους προστάτησε από την οικοδόμηση κατά τον 20^ο αιώνα.

Η δυνατότητα αποκάλυψης του αρχαίου κέντρου της πόλης, της αρχαίας δηλαδή Αγοράς και της επονομαζόμενης, Ρωμαϊκής Αγοράς στη βόρεια κλιτύ της Ακροπόλεως χάθηκε εν τούτοις για πολύ καιρό εξαιτίας της ανεξέλεγκτης ανοικοδόμησης της Πλάκας κατά τον 19^ο αιώνα και την υπερβολική εκμετάλλευση της αστικής της γης. Το ίδιο ισχύει σε μεγάλο βαθμό και για τον Κεραμεικό, την Ακαδημία, και το Δημόσιο Σήμα, περιοχές οι οποίες έχουν μόνο εν μέρει αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα.

Η δημιουργία μιας συνεχόμενης ζώνης ανασκαφών γύρω από την Ακρόπολη επίσης ματαιώθηκε. Αυτό θα ήταν δυνατό μόνο με την εξαφάνιση της Πλάκας, της παλαιάς δηλαδή πόλης, ένα όνειρο που καλλιεργήθηκε ως τη δεκαετία του 1960 από πολλούς αρχαιολόγους, αλλά και απλούς πολίτες. Στο μεταξύ η προοπτική αυτή εγκατελείφθη οριστικά.

Έτσι, παρά τη μεγάλη σαφήνεια από (πλευράς μορφής και λειτουργικότητας) του αρχικού πολεοδομικού σχεδίου, η πραγματική διαδικασία ανάπτυξης της νέας Αθήνας συνήντησε αντιξοότητες που εμπόδισαν την συνεπή εφαρμογή του. Θα ήταν επομένως λάθος να θεωρούσαμε αυταπόδεικτο ότι η ιδέα περί δημιουργίας μιας ενοποιημένης πολιτιστικής - αρχαιολογικής ζώνης προωθήθηκε σταθερά από το 1833 και μετά.

Δύο βασικές, και συμπληρωματικές μεταξύ τους τάσεις, έδωσαν ωστόσο την ώθηση προς την ενδεδειγμένη κατεύθυνση. Από τη μία ο ουτοπικός

πατριωτικός στόχος της αποκατάστασης του “αρχαίου κλέους”, και από την άλλη η άσβεστη επιθυμία για δημιουργία χώρων πρασίνου που θα αναβάθμιζαν το ταλαίπωρο τοπίο της Αθήνας. Και τις δύο αυτές τάσεις χαρακτήριζε εν τούτοις μία εσώτερη αντιφατικότητα: αντιπροσώπευαν γνήσιες επιθυμίες των Αθηναίων, οι οποίοι όμως δεν ήταν έτοιμοι να παραμερίσουν τα υλικά μικροσυμφέροντά τους προκειμένου να επιδιώξουν με συνέπεια τους ιδεατούς αυτούς στόχους. Έτσι η καλή πρόθεση επανειλημμένα προδόθηκε από πολλούς κενούς λόγους και επαγγελίες κατά το διάστημα ενός και μισού αιώνας. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η άγονη εικόνα, η ερήμωση, και η αποψίλωση του Αττικού τοπίου, μετά από πολλούς αιώνες αργής καταστροφής και πληθυσμιακού μαρασμού, ήσαν, όπως μαρτυρούν τα ακριβή εικονογραφικά τεκμήρια πολλών ξένων περιηγητών, μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα. Ελάχιστη ήταν η βελτίωση κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνας. Με μόνες εξαιρέσεις τον Βασιλικό Κήπο - μια μοναδική οάση πρασίνου στο ανατολικό άκρο της πόλης - και τον πανάρχαιο Ελαιώνα στην πεδιάδα του Κηφισού που εξετείνετο από τα βόρεια προς τα νοτιοδυτικά της πόλης (σήμερα σχεδόν αφανισμένος), έλειπαν τελείως οι εκτάσεις πρασίνου στην πρωτεύουσα του νέου κράτους.

Η μεγαλύτερη καταστροφή που έπληξε ωστόσο τους ιστορικούς λόφους του κέντρου της πόλης κατά τον 19^ο αιώνα ήταν η ανεξέλεγκτη λατόμευση. Ο πρώτος ελληνικός νόμος αναφορικά με τα αρχαία μνημεία που εξεδόθη το 1834 απαγόρευε την εγκατάσταση ασβεστοκαμίνων σε ακτίνα μικρότερη των 2500 μέτρων από τους αρχαιολογικούς χώρους εν τούτοις δεν έθετε κανέναν περιορισμό καθ’ όσον αφορά εις τα λατομεία. Η λατόμευση εντός της πόλεως ξεκίνησε το 1835 στην βόρεια κλιτύ του Λυκαβηττού και στους λόφους του Στρέφη και του Μουσείου. Οι αρχές αντέδρασαν σε αυτή την καταστροφική τακτική απαγορεύοντάς την δια νόμου. Οι σχετικές διατάξεις όμως είχαν πολύ περιορισμένη ισχύ καθώς ένα μεγάλο τμήμα των λόφων θεωρήθηκε ιδιωτική ιδιοκτησία στην οποία έπρεπε να εφαρμοσθούν μέτρα απαλλοτρίωσης προκειμένου να διαφυλαχθεί το τοπίο. Κατά την πρώτη οικοδομική “έκρηξη” των Αθηνών, μεταξύ 1835 και 1842, η αθέμιτη και ανεξέλεγκτη λατόμευση συνεχίσθηκε σε όλους τους Αθηναϊκούς λόφους, σκάβοντας βαθειές πληγές στα ευαίσθητα περιγράμματα του τοπίου, πράγμα ορατό ακόμα και σήμερα. Οι κυριότερες αλλοιώσεις ευρίσκονται στο νότιο και το κεντρικό τμήμα του Λυκαβηττού, στην κορυφή του λόφου του Στρέφη, και στις νοτιοδυτικές κλιτύες του λόφου του Φιλοπάππου. Η τελευταία αυτή περιοχή υφίστατο μάλιστα νόμιμη εκμετάλλευση ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα!

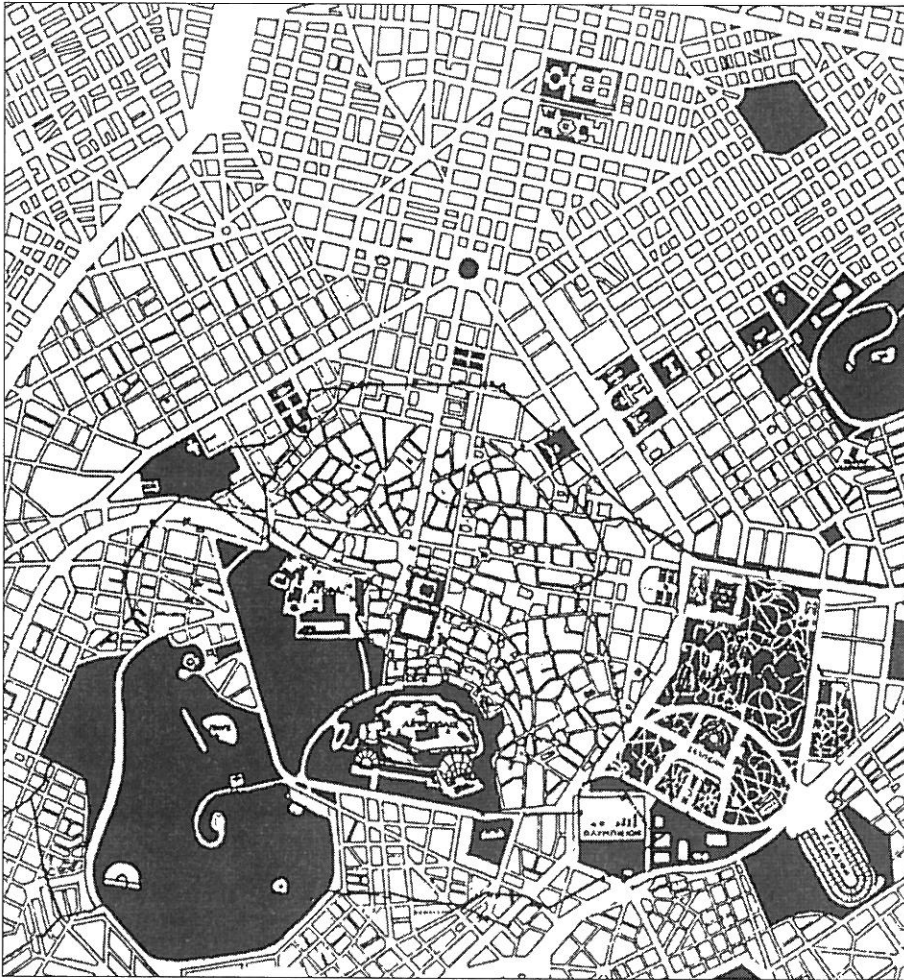
Ορισμένοι αρνητικοί παράγοντες υπήρξαν εγγενώς ολέθριοι για πολύ καιρό: η κερδοσκοπία επί της αστικής γης και, σαν αποτέλεσμά της οι υπερβολικές πυκνότητες δομώσεως. Η έλλειψη επαρκούς υδροδότησης (ως τη δεκαετία του 1960!), το χαμηλό επίπεδο μόρφωσης και η έλλειψη ενδια-

φέροντος από την πλειοψηφία του αστικού πληθυσμού ήσαν επίσης ανασταλτικοί παράγοντες για την δημιουργία μιας πολιτιστικής-αρχαιολογικής ζώνης. Εντούτοις, άλλοι παράγοντες συνέβαλαν θετικά προς την κατεύθυνση αυτή: η κρατική υποστήριξη των ανασκαφών και οι μεγάλης κλίμακος απαλλοτριώσεις που διενεργήθηκαν για αυτόν τον σκοπό (όπως στην Πνύκα, τον Κεραμεικό, την Αγορά, και την αρχαία Ακαδημία): η μόνιμη επιθυμία από πλευράς των Ελλήνων βασιλέων να δημιουργήσουν μια ζώνη πρασίνου σε άμεση επαφή με τα βασιλικά ανάκτορα που θα εξετεινέτο νοτίως ως το Στάδιο και το Ολυμπείο, αλλά και η σχετικά πρώιμη δενδροφύτευση των ιστορικών λόφων.

Η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σε θέματα προστασίας και ανάδειξης του ιστορικού τοπίου, ήταν από την αρχή θέμα μίας μορφωμένης μειονότητας. Ερευνητές αθητογράφοι, ιστορικοί, αρχαιολόγοι και αρχιτέκτονες, ανέπτυξαν την συνείδηση για την σημασία των φυσικών και ιστορικών μνημείων της πόλης. Έτσι, η αναδάσωση των λόφων της Αθήνας, έγινε χάρη στην ιδιωτική πρωτοβουλία, η οποία οδήγησε το 1898 στην ίδρυση ενός κοινωφελούς συλλόγου, της “Φιλοδοσικής Εταιρείας”. Κάτω από την ενεργητική αιγίδα της μετέπειτα βασίλισσας Σοφίας, η Εταιρεία εξασφάλισε την συμμετοχή και την οικονομική υποστήριξη ευρύτερων κύκλων τού πληθυσμού. Μέσα στην πρώτη δεκαετία από την ίδρυσή της, η Εταιρεία δημιούργησε ένα φυτώριο (το μετέπειτα Άλσος Παγκρατίου) και φύτευσε γύρω στα 300.000 δένδρα, κυρίως πεύκα, στους γυμνούς αθηναϊκούς λόφους. Η προσπάθεια δεν επεδίωκε με κανέναν τρόπο μία σχεδιασμένη διαμόρφωση τού ελεύθερου χώρου, αλλά μία απλή αναδάσωση των λόφων στο κέντρο της πόλης με φυτά συμβατά με τις κλιματολογικές συνθήκες, όπως πεύκα, κυπαρίσσια, άγριες ελιές και αθάνατα. Παρόλο τον τυχαίο τρόπο φύτευσης, σημαντική ήταν η επίδραση της αναδάσωσης των λόφων - ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στην απόκρυψη των πληγών του τοπίου πού είχαν προκληθεί από την λατόμηση.

Η συνολική επιφάνεια των λόφων της έσω πόλης υπολογίζεται σε 120 εκτάρια, από τα οποία τα 100 έχουν αναδασωθεί. Αυτή ήταν η πρώτη σοβαρή ενέργεια διάσωσης της ιστορικής αυτής περιοχής που απέτρεψε για πάντα τον κίνδυνο της οικοδόμησής της. Η έγκαιρη αναδάσωση των ιστορικών λόφων υπήρξε ένα από τα πλέον εποικοδομητικά μέτρα σχεδιασμού που ελήφθησαν για την πόλη (αν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη του την κατά τα άλλα μάλλον ατυχή και ασυντόνιστη πολεοδομική εξέλιξη της πρωτεύουσας).

Ο κεντρικός τομέας της πολιτιστικής-αρχαιολογικής ζώνης σχηματίστηκε από ποικίλες εκτάσεις των οποίων το ολικό μέγεθος αυξήθηκε σταδιακά μέσω δωρεών σε γη και μέσω απαλλοτριώσεων. Χάρη στην αποφασιστική παρέμβαση του Leo von Klenze ήδη το 1834, το πλάτωμα της Ακροπόλεως ελευθερώθηκε από νεώτερα κτίσματα και διατηρήθηκε έκτοτε ως ένα ενιαίο μνημειακό σύνολο και κυρίως ως απαράβατος ιερός περίβολος. Σαν συνέπεια, σχεδόν

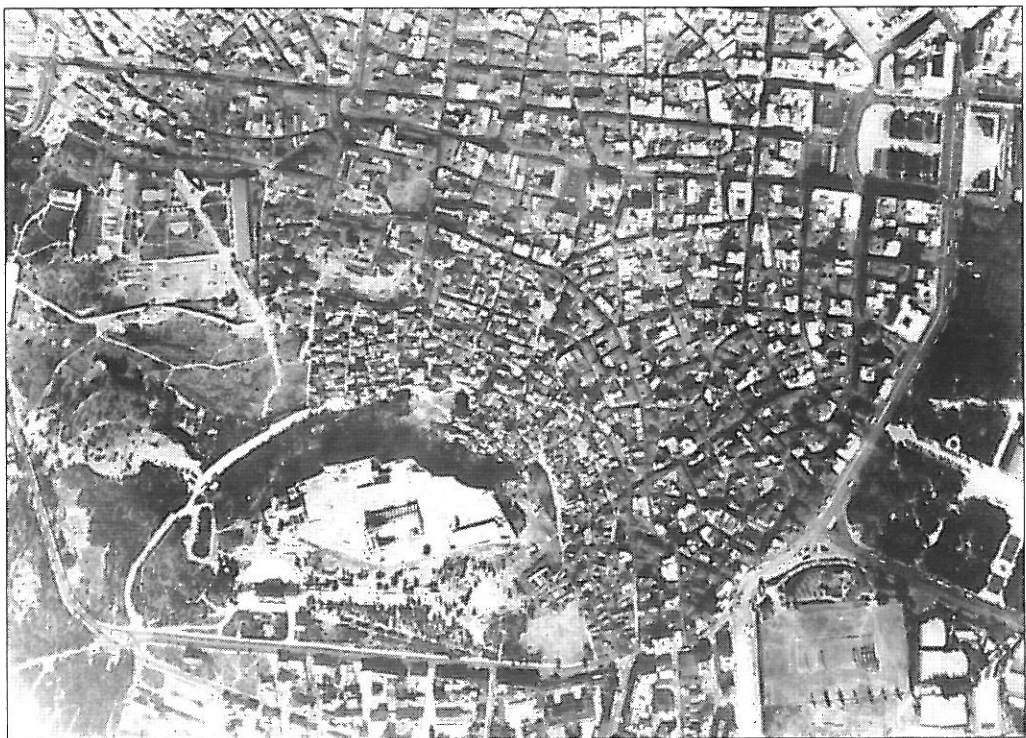


Εικ. 2. Το κεντρικό τμήμα της μητροπολιτικής περιοχής των Αθηνών.
 Με μαύρο χρώμα: Οι υφιστάμενοι σήμερα (2004) χώροι πρασίνου.

αδιάκοπες αρχαιολογικές έρευνες και αναστηλωτικές εργασίες διενεργήθησαν στην Ακρόπολη καθ' όλη την διάρκεια του 19^{ου} αιώνας και βρήκαν την κορύφωσή τους στην μεγάλη ανασκαφή της περιόδου 1886-1890.

Οι ανασκαφές έξω από την Ακρόπολη δεν ακολούθησαν κάποιο προκαθορισμένο σχέδιο. Όμως γύρω στα τέλη του αιώνα μια πρώτη εσωτερική αρχαιολογική ζώνη είχε δημιουργηθεί μετά την διερεύνηση σημαντικών τοποθεσιών, όπως του Ολυμπίου, του θεάτρου του Διονύσου, της Στοάς τον Ευμένους, του Ωδείου Ηρώδου Αττικού, της κοιλάδος μεταξύ του Αρείου Πάγου και της Πνύκας, και του ανδρήρου της Πνύκας. Συστηματικές

έρευνες σε διάφορα σημεία μέσα στην παλαιά πόλη απεκάλυψαν τις θέσεις της Στοάς του Αττάλου και του Ωδείου του Αγρίππα (1859-1862). Μετά την πυρκαγιά στην υπαίθρια αγορά της παλαιάς πόλης (παζάρι), η Βιβλιοθήκη του Αδριανού διερευνήθηκε εν μέρει (1885) ακολουθούμενη από την Ρωμαϊκή Αγορά (1890-1891). Από το 1863 και μετά, συνεχής έρευνα απεκάλυψε τον Κεραμεικό, την θέση δηλαδή του αρχαίου νεκροταφείου. Την έρευνα διεξήγαγε πρώτα η “εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία” και κατόπιν το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Με τον τρόπο αυτό η αρχαιολογική έρευνα στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνας διεσφάλισε το μη οικοδομήσιμο καθεστώς (*status non edificandi*) των περιοχών σε άμεση γειτνίαση με την Ακρόπολη, των δυτικών λόφων, του Ολυμπίου και του Σταδίου, ενώ οι μεγάλες ανασκαφές για την αποκάλυψη της αρχαίας Αγοράς, του Κεραμεικού, και της Ακαδημίας ακολούθησαν αργότερα, κατά τον 20^ο αιώνα. Έως σήμερα, εκτός από μερικά ανοικτά θέατρα και τουριστικά περίπτερα ελαφράς κατασκευής, σύγχρονες κατασκευές μεγάλου μεγέθους δεν παρεισέφρυσαν στους ιστορικούς λόφους έτσι ώστε να προσβάλουν τα αρχαία μνημεία. Αταίριαστες και περιβαλλοντικά επισφαλείς χρήσεις γης σε



Εικ. 3. Αεροφωτογραφία της Ακροπόλεως, Αρχαίας Αγοράς, Συνοικίας Πλάκας και Ολυμπίου (1964).

άμεση γειτνίαση με την πολιτιστική-ιστορική ζώνη ήταν η εξαίρεση μάλλον παρά ο κανόνας. Στο παρελθόν η μόνη εστία βιομηχανικής μόλυνσης που απείλησε την μνημειακή κληρονομιά υπήρξε η εγκατάσταση του εργοστασίου φωταερίου (Γκάζι) στο τέλος της οδού Ερμού. Αυτή η πηγή μόλυνσης πρόσφατα καταργήθηκε και η εγκατάσταση μετατράπηκε σε πάρκο βιομηχανικής αρχαιολογίας.

Εν τούτοις οι σύγχρονες οικοδομικές δραστηριότητες ευθύνονται κατά κανόνα για διάφορες προσβολές του αισθητικού χαρακτήρα των ιστορικών μνημείων. Μια γενικότερη απειλή είναι η ανάπτυξη καθ' ύψος των κεντρικών περιοχών της πόλης που έλαβε χώραν κατά τα τελευταία πενήντα έτη. Η άνετα χαραγμένη κλασικιστική πόλη του 19^{ου} αιώνα με τα διώροφα κτήριά της που υπήκουαν στο παλαιό ρυμοτομικό σχέδιο, εξελίχθη ραγδαία σε έναν ιδιαίτερα πυκνό αστικό ιστό με ύψη κτηρίων από έξι έως δέκα ορόφους. Έτσι ένα συνεχές τείχος αποτελούμενο από σύγχρονες οικοδομές υψώθηκε προς τα βόρεια της Πλάκας (κέντρο της πόλης), κατά μήκος της μιας πλευράς της λεωφόρου Αμαλίας προς ανατολάς, και κατά μήκος της λεωφόρου Συγγρού προς νότον. Τα μνημεία της Ακρόπολης είναι ακόμα ανέτως ορατά μόνο από την πλατεία Συντάγματος και λίγες άλλες τοποθεσίες του κέντρου της πόλης. Κατά τα άλλα, τα μνημεία φαίνονται αποκομμένα από το φυσικό τους βάθρο και αιωρούνται πάνω από το συγκεχυμένο περίγραμμα των πολυκατοικιών.

Οι οπτικές προϋποθέσεις είναι εν τούτοις πιο ευνοϊκές για έναν παρατηρητή από το άνοιγμα του Ζαππείου ή από τις περιοχές χαμηλής δόμησης προς τα νότια και τα δυτικά της Ακροπόλεως. Από εδώ οι λόφοι της έσω πόλης με τα μνημεία τους παρουσιάζονται ως ένα σύνολο: τα μνημεία γίνονται ακόμα αντιληπτά μέσα στο φυσικό τους πλαίσιο με τον Λυκαβηττό, τον Υμηττό, και την Πεντέλη στο βάθος του οπτικού πεδίου. Αλλά και η αλυσίδα των ιστορικών λόφων στο κέντρο της πόλης, καθώς και οι μεγάλες αδόμητες περιοχές του Ολυμπίου και του Ζαππείου, προσφέρουν ενδιαφέροντα σημεία θέασης από τα οποία το ιστορικό τοπίο της πόλης και αρκετά τμήματα της πολιτιστικής-αρχαιολογικής ζώνης της Αθήνας κατοπτρεύονται ως σύνολο.

Η Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία ασκεί έλεγχο στις οικοδομικές δραστηριότητες που διενεργούνται σε απόσταση μικρότερη των 500 μέτρων από τα προστατευόμενα μνημεία. Η πολιτική αυτή απεδείχθη γενικά αποτελεσματική και έτσι διτηρήθη η δόμηση χαμηλή (1-3 όροφοι) κοντά στα ιστορικά μνημεία. Γενικά, μπορεί κανείς να πει με βεβαιότητα ότι το περίγραμμα του Αθηναϊκού αστικού ιστού διτηρήθη μάλλον ομοιόμορφο, χωρίς δραματικές καθ' ύψος διαφοροποιήσεις. Μια δεκάδα υψηλών κτηρίων (ύψους 12-30 ορόφων), που ανηγέρθησαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες, χωροθετήθηκαν ευτυχώς σε σημαντική απόσταση από τον πυρήνα της πόλης.

Αν και οι διάφορες σχεδιαστικές παρεμβάσεις που παρουσιάσθηκαν μέχρι εδώ ήταν μεγάλης σημασίας για τη σταδιακή διαμόρφωση της πολιτιστικής-αρχαιολογικής ζώνης, δεν είχαν εν τούτοις ολοκληρωμένο χαρακτήρα. Πρέπει να θεωρηθούν ως σημαντικές πρώιμες συμβολές σε έναν γενικό στόχο, όχι επακριβώς διατυπωμένο ακόμα, άρα, ως αρχικά βήματα προς την σωστή κατεύθυνση. Η κεντρική ιδέα της δημιουργίας μιας μεγάλης και ενοποιημένης ζώνης πρασίνου στο κέντρο της πόλης, προεβλήθη για πρώτη φορά κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο· τότε, κατά τα έτη 1914-1919, ο Thomas Mawson διετύπωσε την πρότασή του με τίτλο “Ήνασχεδιάζοντας την Αθήνα”. Ας σημειωθεί εδώ ότι οι κατά καιρούς εισηγητές προτάσεων για την εξέλιξη της Αθήνας κατά κανόνα αγνοούν όσες προηγήθηκαν. Έτσι η ιδέα του αρχαιολογικού πάρκου φαίνεται να ανακαλύπτεται εξ αρχής κάθε φορά.

Το κύριο μέλημα του σχεδίου που πρότεινε ο Βρετανός αρχιτέκτων τοπίου Thomas Mawson ήταν η λειτουργική επαναδιοργάνωση της σύγχρονης μητρόπολης των 400.000 κατοίκων (αυτός ήταν ο σχεδιαστικός στόχος της μελέτης), και όχι η επέκταση και ο εξωραϊσμός της αρχαιολογικής ζώνης των Αθηνών. Το σχέδιό του περιέχει ωστόσο, ως ένα βαθμό, τον πυρήνα της ιδέας της ενοποίησης των χώρων αναψυχής στο κέντρο των Αθηνών: “*Η εσωτερική ζωή της πόλης χρειάζεται να ληφθεί υπόψιν (...) μία προφανής ανάγκη είναι ένα σύστημα που θα περιλαμβάνει λεωφόρους περιπάτου, ένα πάρκο και υπαίθριους χώρους ελεύθερης χρήσης και που θα προσδώσει κύρος στη μητρόπολη και θα ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της*”. Το σχέδιο στοχεύει καθαρά στο να δημιουργήσει μια απ’ ευθείας σύνδεση ανάμεσα στην περιοχή του Σταδίου/Ζαπείου και της Ακροπόλεως με τους δυτικούς λόφους. Δύο νέοι καμπύλοι άξονες που εκκινούν από την είσοδο του Σταδίου και εκτείνονται εφαπτομενικά γύρω από την Ακρόπολη συγκλίνουν τελικά στην περιοχή του Ηφαιστείου. Οι άξονες αυτοί, αν και δεν έχουν σχεδιασθεί ως μνημειακοί πεζόδρομοι, προτείνονται ως αστικές λεωφόροι περιπάτου που αποσκοπούν στη σύνδεση ιστορικών τόπων υψηλής ακτινοβολίας (δηλαδή το Στάδιο, το Ζάππειο, το Ολυμπίο, το θέατρο του Διονύσου, το ωδείο Ηρώδου του Αττικού, την Πλάκα, και το Ηφαιστείο) και στην παροχή συνολικών εποπτειών υψηλής ποιότητας. Στο σχέδιο, οι αρτηρίες μεγάλης κυκλοφορίας, όπως η λεωφόρος Αμαλίας και η οδός Αποστόλου Παύλου, που λειτουργούν ως τομές και που παρουσιάζουν εμπόδια στην επιδιωκόμενη ενοποίηση της περιοχής, δεν καταργούνται, ούτε πεζοδρομούνται, αλλά και ούτε προβλέπονται διευθετήσεις τους με υπόγειες διαβάσεις. Τέλος ο ιστός της παλαιάς πόλης διαταράσσεται σοβαρά με τη διάνοιξη πολλών νέων και αδικαιολόγητων οδών δευτερεύουσας σημασίας.

Αν και το Σχέδιο του Mawson (που θεωρήθηκε ανεδαφικό στην εποχή του και δεν τέθηκε ποτέ σε εφαρμογή) δεν στόχευε στη δημιουργία μιας μεγάλης ζώνης αρχαιολογικών ανασκαφών, έχει το αδιαμφισβήτητο προσόν ότι ήταν το πρώτο που εισήγαγε την ιδέα της ενοποιημένης ζώνης πρασίνου

και αναψυχής στο κέντρο της πόλης, παραμένοντας έτσι το πρότυπο όλων των μετέπειτα σχετικών προτάσεων.

Με το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, σημαντικές ανασκαφές στην αρχαία Αγορά, τον Κεραμεικό και την Ακαδημία είχαν αυξήσει σε έκταση τον ελεύθερο χώρο της έσω πόλης. Αλλά η ιδέα της δημιουργίας ενός ενοποιημένου χώρου πρασίνου και αναψυχής με την διασύνδεση των αστικών πάρκων, των αναδασωμένων λόφων, των χώρων ανασκαφών, και των αρχαίων μνημείων στο κέντρο της πόλης, φάνηκε να έχει λησμονηθεί. Στον αρχιτέκτονα και πολεοδόμο Κωνσταντίνο Μπίρη οφείλεται η αναβίωση αυτής της ιδέας αμέσως μετά τον πόλεμο. Και στην περίπτωση αυτή δεν ακολούθησαν όμως συγκεκριμένα βήματα και οι προτάσεις του αγνοήθηκαν, όπως συνέβη νωρίτερα με την παρόμοια πρόταση του Mawson το 1919.

Το 1946 ο Μπίρης είχε ακόμα ελπίδες ότι η πρότασή του για την Αθήνα θα τύχαινε μιας ευνοϊκής υποδοχής και την δημοσίευσε σε δύο γλώσσες, στην Ελληνική και την Αγγλική. Το σχέδιο συνίστατο σε ένα γενικό χωροταξικό διάγραμμα των Αθηνών και έθετε το ζήτημα της δημιουργίας ενός παράλληλου διοικητικού κέντρου στα Μέγαρα, προτείνοντας την σύγχρονη μετατροπή της υφιστάμενης πρωτεύουσας σε ένα πολιτιστικό εθνικό κέντρο. Ο Μπίρης επεσήμανε την ανάγκη ανασκαφών ευρείας κλίμακος έτσι ώστε να υλοποιηθεί (έστω και με καθυστέρηση ενός αιώνας) η αρχική πρόταση των Κλεάνθη και Schaubert.

Η ενοποιημένη πολιτιστική-αρχαιολογική περιοχή που πρότεινε ο Μπίρης υπήρξε ένα πολύ μεγαλειώδες και μεγαλεπίβολο σχήμα που δεν έγινε αποδεκτό. Διπλασιάζοντας σχεδόν την έκταση των ελευθέρων χώρων – μια αρκετά εξωπραγματική πρόταση – ο Μπίρης διατηρούσε τους σημαντικούς άξονες μηχανοκίνητης κυκλοφορίας, όπως την Ιερά Οδό, την οδό Αποστόλου Παύλου και την σχεδιασμένη προέκταση της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, ως κύριες αρτηρίες που διαπερνούσαν τον προτεινόμενο αρχαιολογικό χώρο. Πρότεινε επίσης την κατασκευή σύγχρονων πολιτιστικών και αθλητικών εγκαταστάσεων δίπλα στις αρχαιότητες, “σε κατάλληλες θέσεις”, κτίσματα στην πραγματικότητα ασυμβίβαστα προς τον χαρακτήρα του ιστορικού τοπίου και των αρχαίων μνημείων.

“Σε κατάλληλες θέσεις του Πάρκου θα μπορούσαν εύκολα να ανεγερθούν ένα μεγάλο στάδιο, ένα ανοικτό θέατρο για παραστάσεις αρχαίου δράματος, μουσεία, αρχαιολογικές σχολές, ένα διεθνές πανεπιστήμιο, μια ειδική βιβλιοθήκη, και άλλα ινστιτούτα διεθνούς ενδιαφέροντος. Όλα αυτά μαζί θα μπορούσαν να συναποτελέσουν το κέντρο μιας παγκόσμιας πνευματικής ενώσεως.”

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1930, η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα διενήργησε τις πρώτες μεγάλης κλίμακος ανασκαφές σε έκταση έξι εκταρίων για να αποκαλύψει το πολιτικό κέντρο της αρχαίας πόλης. Ολόκληρη η περιοχή στα βορειοδυτικά της Ακροπόλεως εκαλύπτε-

το από τον πυκνό ιστό του ζωντανού τμήματος της παλαιάς πόλης (συνοικία της Βλασσαρούς). Αν και η συναισθηματική ταύτιση των Αθηναίων με τον παραδοσιακό χώρο της παλαιάς συνοικίας ήταν πολύ δυνατή, η ελπίδα για την αποκάλυψη σημαντικών ευρημάτων από τις ανασκαφές, απεδείχθη ισχυρότερη. Απόλυτη προτεραιότητα εδόθη στην αρχαιολογική έρευνα.

Κατά την εποχή αυτήν ακόμα ούτε η επιστημονική κοινότητα, αλλά ούτε και η κοινή γνώμη, διέκριναν την αντιπαλότητα ανάμεσα στους δύο επιθυμητούς στόχους: την διατήρηση της ζωντανής ιστορικής συνοικίας από τη μία μεριά και τα αναμενόμενα αρχαιολογικά ευρήματα και την συνεπαγόμενη επιστημονική γνώση από την άλλη. Εν τέλει, έναν αιώνα μετά την ίδρυση της νέας πόλης, το αρχικό όραμα των Κλεάνθη και Schaubert πραγματοποιήθη, αν και μόνο εν μέρει: το ένα τέταρτο περίπου της έκτασης που είχαν προτείνει να μείνει ελεύθερο για μελλοντικές ανασκαφές (συγκεκριμένα το δυτικό του άκρο) ελευθερώθηκε από τα νεώτερα κτίσματα κατόπιν απαλλοτριώσεων που χρηματοδότησε η Αμερικανική Σχολή κλασικών σπουδών.

Η επιχείρηση της ανασκαφικής έρευνας στην κλασική Αγορά -μοναδική στο είδος της- διήρκεσε περίπου 30 χρόνια με μια διακοπή κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα επιστημονικά πορίσματα είναι κεφαλαίωδους σημασίας, όχι μόνο για την γνώση μας περί της Τοπογραφίας και της αστικής δομής των αρχαίων Αθηνών, αλλά επίσης και για την κατανόηση του κοινωνικού και θεσμικού πλαισίου της αρχαιοελληνικής πόλεως.

Η σταδιακή αποκάλυψη της αρχαίας τοπογραφίας, δημιούργησε το πρόβλημα της κατάλληλης διαμόρφωσης των ανασκαφικών χώρων και των χαρακτηριστικών στοιχείων του ιστορικού τοπίου. Συγκεκριμένα μέτρα προς αυτήν την κατεύθυνση άργησαν, ωστόσο, πολύ να ληφθούν. Τέλος, στην δεκαετία του '50 του 20^{ου} αιώνα και κάτω από την πίεση της αυξανόμενης τουριστικής κίνησης, έγιναν τα πρώτα βήματα για μια συνεπή διαμόρφωση των ιστορικών ελεύθερων χώρων. Ο χώρος της Αρχαίας Αγοράς μετατράπηκε σε αρχαιολογικό πάρκο, ή κοίτη του Ηριδανού στην περιοχή του Κεραμεικού φυτεύθηκε με υδροχαρή φυτά, η περιοχή του ιερού της Νύμφης μπροστά στο Ωδείο του Ηρώδου του Αττικού διαμορφώθηκε κηποτεχνικά, ενώ ο ανασκαφικός χώρος βορείως του ναού του Ολυμπίου Διός καλύφθηκε με γρασιδί και γηγενή φυτά. Στη σειρά αυτών των διαμορφώσεων, έρχεται να προστεθεί το έργο των χαράξεων των προσβάσεων περί την Ακρόπολη από τον Δημήτρη Πικιώνη, πού αποτελεί μία ιδιότυπη επέμβαση πού επιχειρήθηκε σε ήδη αναδασωμένου χώρου και όχι σε εκτάσεις αρχαιολογικών ανασκαφών.

Ο χαρακτήρας των κηποτεχνικών λύσεων υπήρξε σε κάθε ένα από αυτά τα έργα διαφορετικός: Ενώ ο Ralf Griswold στην Αρχαία Αγορά επεδίωξε κυρίως να επιτύχει την αναγνωσιμότητα των ερειπίων με το να φυτεύσει πολύ διακριτικά τον χώρο, ο Δημήτρης Πικιώνης απετόλμησε μία "ερμηνεία"



Εικ. 4. Ο αρχαιολογικός χώρος προ του Ωδείου του Ηρώδου του Αττικού. Διαμόρφωσης κατά το έτος 1959. Αρχιτέκτονες: Χρήστος Λεμπέσης και Αλέξανδρος Παπαγεωργίου – Βενετάς.

του Ιστορικού τοπίου με την ευαίσθητη χάραξη νέων πλακοστρώτων, μικρών κτισμάτων και ταρατσωμάτων θέας. Η διαμόρφωση του χώρου μπροστά από το θέατρο του Ηρώδου του Αττικού, μία νεανική εργασία του γράφοντος, πλησιάζει περισσότερο στην διαμόρφωση του χώρου της Αγοράς με χρήση ενός σχεδίου πυκνής φύτευσης.

Η κηποτεχνική διαμόρφωση μιας αρχαιολογικής περιοχής παραμένει ακόμα και σήμερα ένα από τα πλέον προβληματικά και ανεπίλυτα θέματα σχεδιασμού, από άποψη αισθητική αλλά και λειτουργική, και δυστυχώς δεν κερ-

δίζει την δέουσα προσοχή. Οι ανασκαφές της κλασσικής Αγοράς μας έφεραν αντιμέτωπους, όχι μόνο με το ανοικτό ακόμα θέμα της σκοπιμότητας πιο εκτεταμένων ανασκαφών γύρω από την Ακρόπολη, αλλά και με την αναγκαιότητα της συνολικότερης κηποτεχνικής διαμόρφωσης της ιστορικής περιοχής σε συνδυασμό με τις δραστηριότητες της αρχαιολογικής έρευνας.

Κατά το διάστημα 1965-1966 το Υφυπουργείο Οικισμού εξεδήλωσε ένα πρώτο ενδιαφέρον για τη συντήρηση της παλαιάς συνοικίας του 19^{ου} αιώνα της λεγομένης “Πλάκας”, που βρίσκεται στην άνω βόρεια κλιτύ της Ακροπόλεως. Μια ομάδα νέων αρχιτεκτόνων συνέστησε το λεγόμενο “γραφείο της Πλάκας” του Υφυπουργείου. Στις πρώτες εργασίες της ομάδος περιλαμβάνονταν σχέδια αποτύπωσης αναπτυγμάτων δρόμων και προτάσεις για μέτρα που στόχευαν στην λειτουργική και μορφολογική αναμόρφωση της περιοχής. Το 1966, μια δημόσια συζήτηση έλαβε χώρα στον Δήμο, που έγινε δεκτή με μεγάλο ενδιαφέρον από το κοινό και τον τύπο. Η συζήτηση αυτή ήταν ένα πρώτο παράδειγμα δημόσιας συμμετοχής σε ένα πολύ σοβαρό θέμα σχεδιασμού που έθετε το εναλλακτικό ερώτημα της προτεραιότητας της περαιτέρω αρχαιολογικής έρευνας, ή μιας γενικευμένης πολιτικής συντηρήσεως της ζωντανής συνοικίας της Πλάκας.

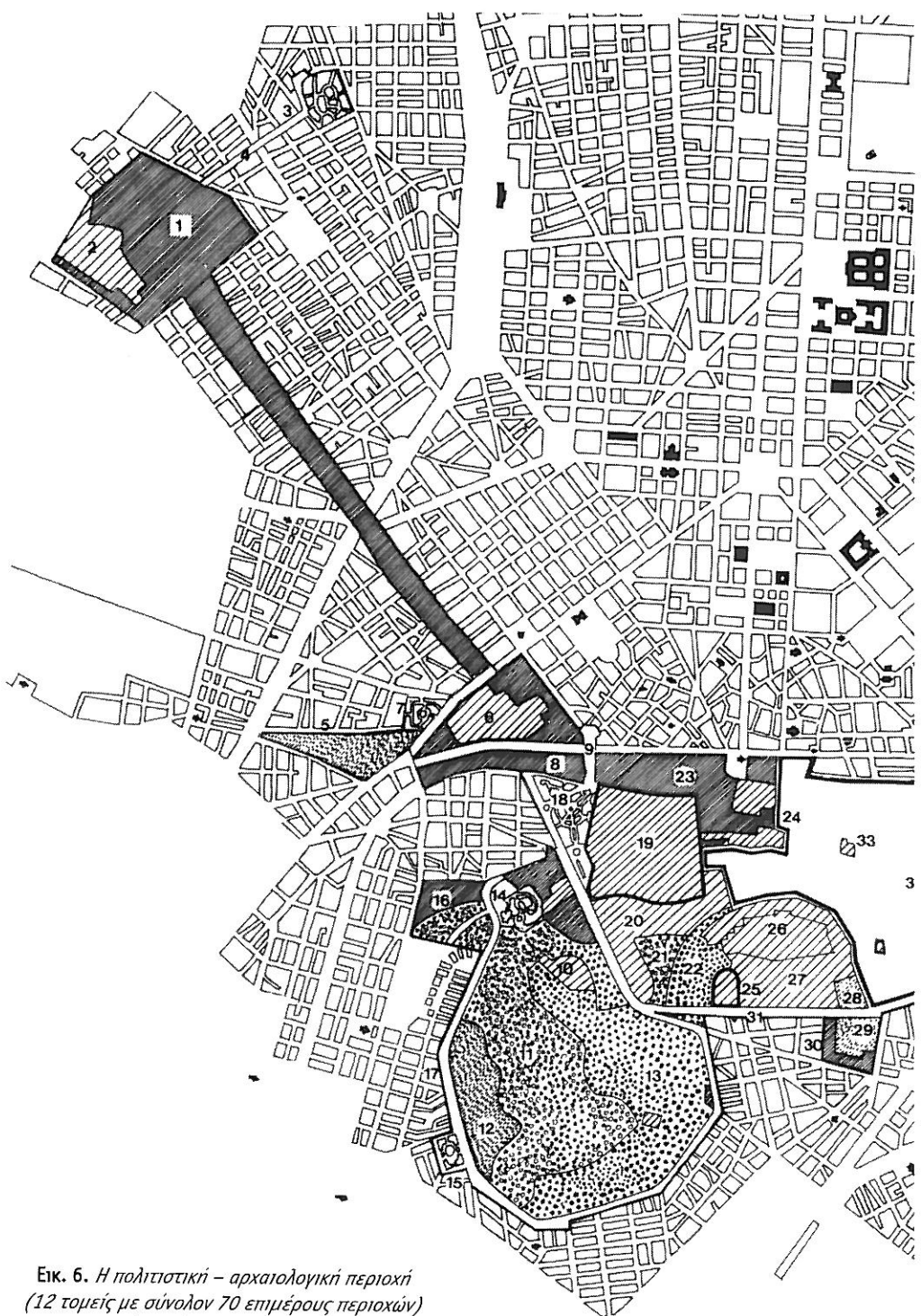
Ενώ οι αντιπρόσωποι των κατοίκων της συνοικίας δικαιολογημένα διεμαρτύροντο για τα 130 χρόνια αβεβαιότητας σε σχέση με τη μοίρα των ιδιοκτησιών τους, ζητώντας μια οριστική απόφαση για την προστασία του τομέα αυτού της πόλης που χρονολογείται από τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα, η συντριπτική πλειονότητα των επιστημόνων (αρχαιολόγοι και αρχιτέκτονες) υποστήριζαν την ιδέα μιας ανασκαφικής επιχείρησης μεγάλης κλίμακος για την αποκάλυψη του “αρχαίου άστεως” στη συνολική του έκταση, όπως είχαν προτείνει προ πέντε γενεών ο Κλεάνθης, ο Schaubert, αλλά και ο Klenze. Ενθαρρυμένοι από τα θετικά αποτελέσματα των ανασκαφών της Αμερικανικής Σχολής στην κλασσική Αγορά, διετύπωναν το αίτημα μιας διεθνούς εκστρατείας (που θα χρηματοδοτούσαν από κοινού το Ελληνικό κράτος και η UNESCO) για να συνεχισθούν οι ανασκαφές σε ολόκληρη την περιοχή της Πλάκας, πάνω από την οδό του Αδριανού (περίπου 30 επιπλέον εκτάρια). Μόνο μια μικρή μειονότητα επιστημόνων επέμεινε στην ανάγκη διατήρησης της ζωντανής παλαιάς συνοικίας της Πλάκας ως μόνο σωζόμενο Αθηναϊκό οικιστικό σύνολο του 19^{ου} αιώνα και ως μια ιδανική οπτική μετάβαση από το σύγχρονο κέντρο της πόλης προς τα μνημεία της Ακροπόλεως. Λόγω του τεραστίου κόστους των σκοπούμενων απαλλοτριώσεων στην προβλεπόμενη εκτεταμένη περιοχή ανασκαφών και των συνεπαγόμενων κοινωνικών προβλημάτων από την απομάκρυνση 4500 περίπου κατοίκων από την περιοχή, καμμία ενέργεια δεν έγινε για την πραγμάτωση του μεγάλου αυτού αρχαιολογικού εγχειρήματος. Ακολούθησαν δέκα χρόνια αδράνειας κατά τα οποία η Πλάκα επεβίωσε κάτω από δυσμενείς συνθήκες κοινωνικής εξαθλίωσης και



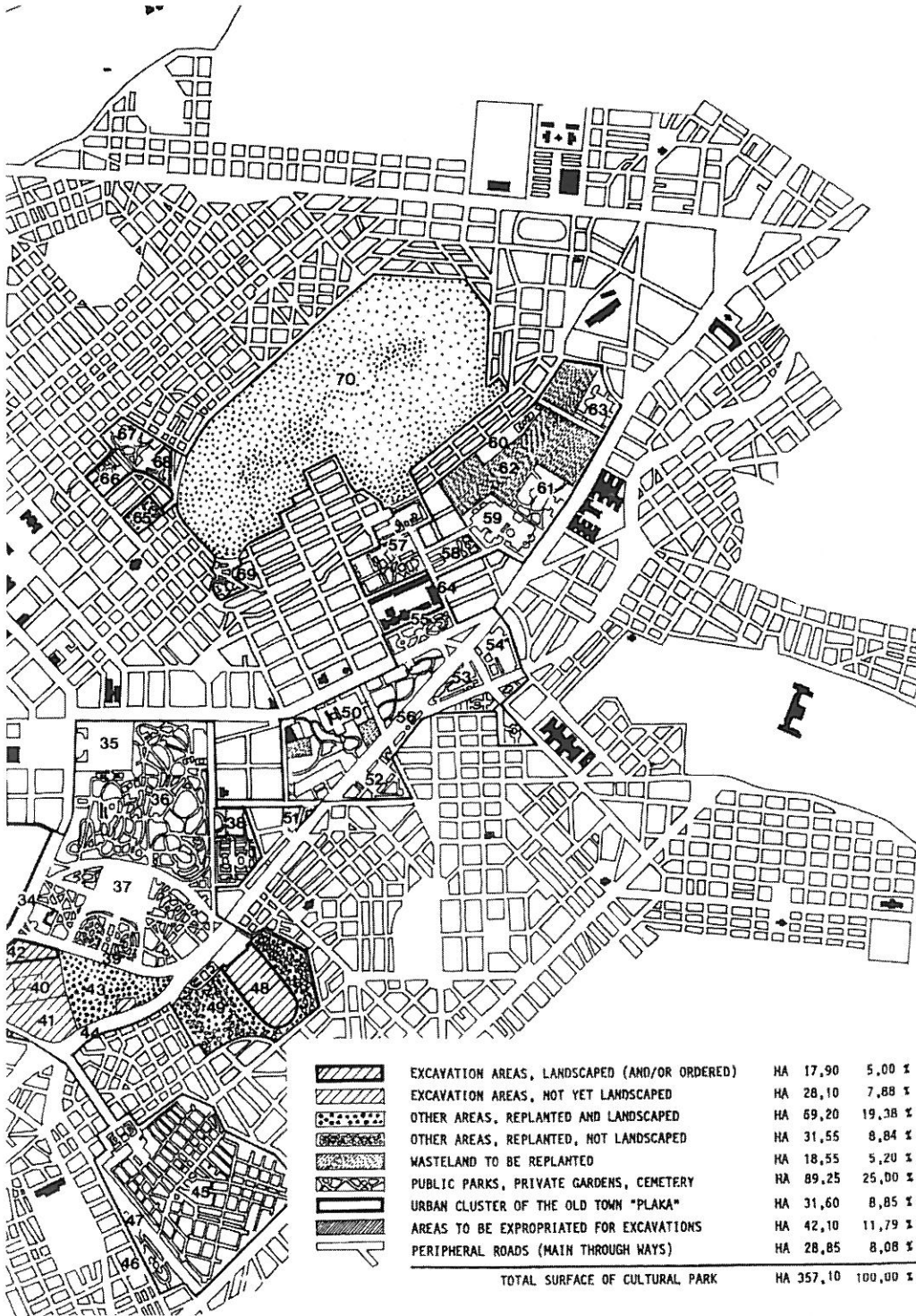
Εικ. 5. Τοπογραφικό διάγραμμα των ιστορικών λόφων του Αρείου Πάγου, των νυμφών, της Πνυκός και του Μουσείου (Φιλοπάπου). Με γκριζο χρώμα: η περιοχή που διεμορφώθη από τον Δημήτρη Πικιώνη (1953 – 1957)

αρχιτεκτονικής παραμόρφωσης. Η αστική ανάπτυξη της Πλάκας άρχισε μόνο μετά το 1976 και έκτοτε εξελίσσεται θετικά.

Με τα τέλη της δεκαετίας του 1970, η περιβαλλοντική μόλυνση, η κυκλοφοριακή συμφόρηση και ο υποβιβασμός της ποιότητας ζωής είχαν φθάσει σε πρωτοφανή έξαρση στο κέντρο των Αθηνών. Σε ζωνρή αντίδραση στις



Εικ. 6. Η πολιτιστική – αρχαιολογική περιοχή (12 τομείς με σύνολον 70 επιμέρους περιοχών) και ο αστικός ιστός του κέντρου των Αθηνών.



εξαθλιωτικές αυτές συνθήκες, αρκετές σχεδιαστικές πρωτοβουλίες διευπλώθησαν και μια αργή, σταδιακή αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος επηκολούθησε, όπως η αναμόρφωση της Πλάκας, η πεζοδρόμηση του εμπορικού κέντρου, η εκστρατεία δενδροφύτευσης των δρόμων, και τέλος δραστικά μέτρα για την προστασία και διατήρηση των μνημείων της Ακρόπολεως. Όλες αυτές οι συνδυασμένες πρωτοβουλίες ήσαν κατάλληλα βήματα προς την επιθυμητή κατεύθυνση.

Μετά από τριάντα χρόνια ανεξέλεγκτης οικοδομικής δραστηριότητας με πρωτοβουλία ιδιωτικών επενδυτών και μετά από κρατικές παρεμβάσεις που απέτυχαν να ρυθμίσουν τα καίρια προβλήματα, ένα όψιμο ενδιαφέρον παρουσιάσθηκε εν τέλει για τον εξοπλισμό των δημοσίων χώρων και για την εξυγίανση του κέντρου της πόλης. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την διαμόρφωση χώρων αναψυχής αποτελεί την λογική συνέπεια της επαναθεώρησης των αξιών της αστικής ζωής. Σαν άμεσο επακόλουθο αυτής της τάσης, η παλαιότερη ιδέα περί ενοποιήσεως των αστικών πάρκων, των αναδασωμένων λόφων και των ανασκαφικών χώρων, που είχε παραμεληθεί για πολύ καιρό, ήρθε προσφάτως ξανά στο προσκήνιο και κερδίζει συνεχώς και περισσότερη υποστήριξη από την κοινή γνώμη.

Για μια ακόμα φορά η πρωτοβουλία προήλθε από μια ομάδα αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων, όπως είχε συμβεί και παλαιότερα με τις προτάσεις του σχεδίου του Mawson το 1919 και του Μπίρη το 1946. Το 1979 ο αντιπρόσωπος της ομάδος, αρχιτέκτων Αλέξανδρος Φωτιάδης, δημοσίευσε μια συνοπτική πρόταση για τη δημιουργία ενός ενοποιημένου πολιτιστικού πάρκου που την δημοσιοποίησε μέσα από σειρά συνεντεύξεων και συστάσεων προς τις αρχές. Τα μέλη της ομάδος χαρακτηρίζονταν από μαχητικό πνεύμα και έκαναν πρακτικές προτάσεις που αφορούσαν την χρηματοδότηση του έργου μέσω συντονισμένων δημοσίων επενδύσεων σε βραχυπρόθεσμη και μεσοπρόθεσμη βάση.

Έτσι, μία από τις προτάσεις του σχεδίου Φωτιάδη παρουσίαζε την ιδέα μιας υπερυψωμένης πλατφόρμας μήκους 250 μέτρων πάνω από τις σιδηροδρομικές γραμμές προς βορράν του Ηφαιστείου, που σκοπός της ήταν να συνδέσει τις ανασκαφές του Κεραμεικού με εκείνες της Αγοράς! Είναι ωστόσο αφελές να προσδοκά κανείς την ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων με την βοήθεια υπερυψωμένων διαδρόμων ενώ το πραγματικό πρόβλημα παραβλέπεται: η δηλωμένη δηλαδή ανάγκη ανασκαφής της αρχαίας Οδού των Παναθηναίων από το Δίπυλο και τις ανασκαφές του Κεραμεικού έως το ήδη ανασκαμμένο τμήμα της Αγοράς. Η πρόταση περιελάμβανε επίσης την δημιουργία ενός τεχνητού λόφου προς τα ανατολικά του Ολυμπίου ώστε να διαχωρισθεί ο αρχαιολογικός χώρος από τις αθλητικές εγκαταστάσεις στα ανατολικά του. Η τελευταία πρόταση αντανάκλα την οδυνηρή έλλειψη σεβασμού απέναντι στην ιστορία: το να αλλάζει κανείς την μορφολογία του ιστορικού τοπίου της πόλης είναι πράγματι αδιανόητο! Το πνεύμα του τό-

που (*genius loci*) θα εκμηδενίζετο αν ένας τεχνητός λόφος παρεισέφρευε, καταστρέφοντας έτσι το αρχαίο τοπίο στην παρλιόσσια περιοχή.

Τα μέτρα που προαναφέρθησαν είναι χαρακτηριστικά της μονόπλευρης οπτικής αρχιτεκτόνων των οποίων το μόνο μέλημα είναι η επίλυση των πρακτικών προβλημάτων που σχετίζονται με τη διευθέτηση των λειτουργιών μιας περιοχής αναψυχής. Αλλά οι στόχοι που τίθενται για μια πολιτιστική-αρχαιολογική ζώνη περιλαμβάνουν πολλές ακόμα δηλωμένες ανάγκες κεφαλαϊώδους σημασίας, όπως προστασία του αρχαίου ιστορικού τοπίου, αποφυγή επιδεικτικών σύγχρονων κατασκευών, συνθήκες που προάγουν την αρχαιολογική έρευνα, και δημιουργία ενός αρμόζοντος γαλήνιου περιβάλλοντος. Αν και το σχέδιο Φωτιάδη δεν εκάλυπτε ολόκληρο τον πολιτιστικό-ιστορικό χώρο, και παρά το γεγονός ότι οι συστάσεις που περιλάμβανε δεν είχαν μελετηθεί σε βάθος, επανενεργοποίησε ωστόσο τον διάλογο σε σχέση με ένα συντονισμένο σχέδιο για την ανάπλαση της πολιτιστικής-αρχαιολογικής ζώνης.

Αυτή τη φορά, η πρόταση χαιρετίζεται τόσο από την κοινή γνώμη, όσο και από τους διάφορους κρατικούς φορείς. Το Υπουργείο Πολιτισμού αναθέτει κατά τη δεκαετία του '90 σημαντικές προκαταρκτικές μελέτες, οι οποίες τεκμηριώνουν θέματα υποδομής, χρήσεων, προστασίας μνημείων κ.λπ. Οι πολιτικές προθέσεις έχουν ήδη αρθρωθεί έτσι που να επιτρέπουν την πραγματοποίηση συγκεκριμένων βημάτων.

Έτσι, βλέπουμε ότι η ιδέα της δημιουργίας ενός μεγάλου σε έκταση πολιτιστικού πάρκου, σαν "πράσινο" κέντρο ανάπαυσης, αυτογνωσίας και αναψυχής, και σαν μέσο για την πολιτιστική ανεύρεση της ταυτότητας μιας μεγαλούπολης, αποδείχθηκε πολύ επίμονη. Μετά από όσα έχουν ήδη αναφερθεί, δεν χρειάζεται συνηγορία για την αναγκαιότητά του, ούτε για το κέρδος που θα είχε η Αθήνα από την δημιουργία του. Θα πρέπει, όμως, να αναφερθούν επιγραμματικά τα προβλήματα που είναι συνδεδεμένα με την πραγματοποίησή του.

Αν το σκοπούμενο αυτό πολιτιστικό πάρκο δεν ήταν τίποτε άλλο από μία ενοποιημένη ζώνη πρασίνου στο κέντρο της πόλης, ακόμα και τότε, η πραγματοποίησή του θα αποτελούσε λόγω της εκτάσεώς του ένα δύσκολο πολεοδομικό εγχείρημα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως της Αθήνας, έχουμε να κάνουμε με έναν χώρο μέσα στον οποίο βρίσκονται οι σημαντικότερες πολιτιστικές μνήμες και τα επιφανέστερα μνημεία της ευρωπαϊκής αρχαιότητας, καθώς και τα μοναδικά χαρακτηριστικά της ιστορικής τοπογραφίας της πόλης. Ο τρόπος της χρήσης, η προσπελασιμότητα, ο τρόπος κυκλοφορίας μέσα στον χώρο αυτό, εμφανίζονται ιδιαίτερα προβληματικά, αλλά και συχνά αλληλοσυγκρουόμενα. Αυτό, οφείλεται στην διπλή φύση του χώρου, από τη μία χώρος αναψυχής και από την άλλη πολιτιστικός τόπος.

Η δημιουργία μιας ενοποιημένης ζώνης πρασίνου στο κέντρο της πόλης, συ-

νολικού μήκους έξι περίπου χιλιομέτρων, μετά από την διασύνδεση διαφόρων τομέων φαίνεται σήμερα αρκετά δύσκολη. Στην πραγματικότητα είναι ανέφικτη με τις επικρατούσες συνθήκες κυκλοφορίας και το αναπόφευκτο δίκτυο των κυρίων αρτηριών και των αστικών λεωφόρων στο κέντρο της πόλης. Η δημιουργία μιας αυστηρά ενοποιημένης περιοχής αναψυχής παρεμποδίζεται και από την ετερογένεια των υφισταμένων χρήσεων στους διαφόρους τομείς αλλά και από την ποικιλία του αναγλύφου του εδάφους.

Συγκεκριμένα βρισκόμαστε αντιμέτωποι με απότομους λόφους όπως του Λυκαβηττού και του Αρδηττού, με το ομαλότερο ανάγλυφο των δυτικών λόφων, με βραχώδεις σχηματισμούς, όπως της Ακροπόλεως και του Αρείου Πάγου, με επικλινές έδαφος όπως της άνω Πλάκας, και με σχεδόν επίπεδες θέσεις, όπως τα αστικά πάρκα στο κέντρο της πόλης, η Ακαδημία, ο Κεραμεικός, το Ολυμπείο, και το Πρώτο Νεκροταφείο.

Δομημένες περιοχές της σύγχρονης πόλης διασπούν τη συνέχεια της πολιτιστικής-αρχαιολογικής περιοχής σε κρίσιμα σημεία. Ο κύριος άξων της Λεωφόρου Διονυσίου Αρεοπαγίτου και οδού Αποστόλου Παύλου, που υποδιαιρούσε την κεντρική αρχαιολογική περιοχή σε έναν ανατολικό τομέα (Ακρόπολη - ανασκαφές Αγοράς) και έναν δυτικό τομέα (δυτικοί λόφοι), απηλλάχθη πρόσφατα από την κυκλοφορία και δημιουργήθη ο νέος "αθηναϊκός περίπατος". Άλλα σημαντικά εμπόδια στην ενοποίηση του ιστορικού χώρου που σχετίζονται με την μηχανοκίνητη κυκλοφορία μπορούν να απαλειφθούν μόνο με υπόγειες εκτροπές υψηλού κόστους των εξής κυρίων αρτηριών: της οδού Πειραιώς δίπλα στον Κεραμεικό, της λεωφόρου Αμαλίας μεταξύ των κήπων του Ζαπτείου και του λόφου του Αρδηττού, και τέλος της λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας ανάμεσα στο λεγόμενο Πολιτιστικό Κέντρο και τις ανατολικές κλιτύς του Λυκαβηττού.

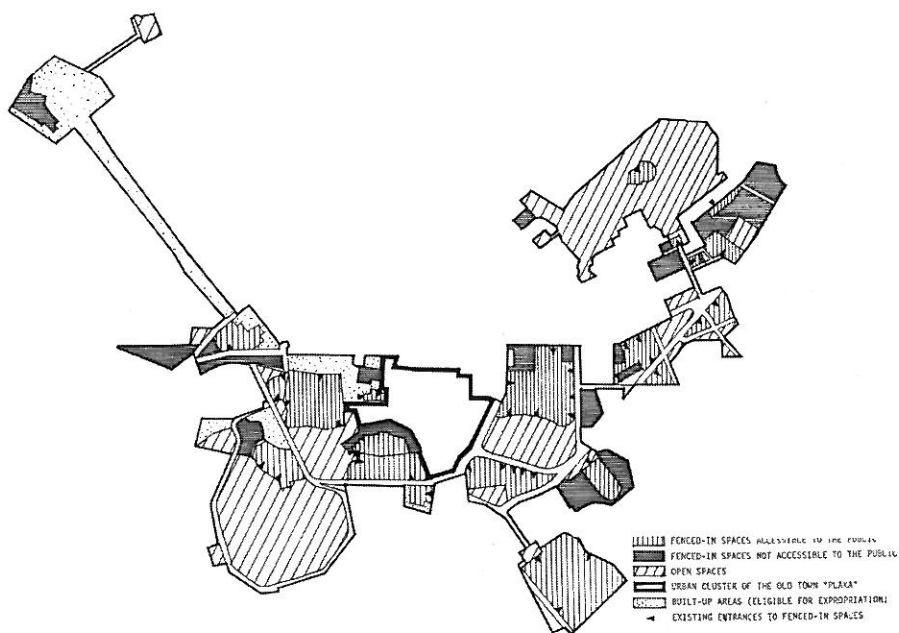
Μια μεγάλη ενοποιημένη, οπτικά και λειτουργικά, ζώνη αναψυχής στο κέντρο της πόλης θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με απαλλοτριώσεις των εξής χώρων: των δομημένων περιοχών του αρχαίου δρόμου από το Δίπυλο μέχρι την Ακαδημία, των υπολοίπων μη ανεσκαμμένων τμημάτων του Κεραμεικού, της σύγχρονης συνοικίας της Πνύκας στην κατώτερη κλιτύς της με μέτωπο προς την Αγορά, και της νότιας άκρης της συνοικίας της Πλάκας απέναντι από το Ολυμπείο. Το απαγορευτικό κόστος, όμως, καθιστά πολύ απίθανες τις απαλλοτριώσεις αυτές στο εγγύς μέλλον.

Στην εποχή του μαζικού τουρισμού και της εμπορευματοποίησης των πολιτισμικών αγαθών κάτω από το πρόσχημα του "δημοκρατικού ανοίγματος της κοινωνίας", η καλοπροαίρετη επιθυμία του συνδυασμού των δράσεων του ελεύθερου χρόνου, της ανάπαυσης και πολιτιστικών-διδασκτικών δραστηριοτήτων, μπορεί να οδηγήσει πολύ εύκολα σε μία πλήρη βεβήλωση του ιστορικού χώρου και σε σημαντικές βλάβες για τα τόσο ευπαθή μνημεία. Οι γνώμες είναι βαθειά διχασμένες σε αυτό το σημείο, σχετικά δηλαδή με το νόημα και τον λόγο ύπαρξης ενός ιστορικού-πολιτιστικού πάρκου,

χωρίς όμως μέχρι σήμερα να έχει γίνει και μία ανοικτή δημόσια συζήτηση πάνω στο θέμα αυτό. Για να το διατυπώσουμε και πιο απλά: θα πρέπει στον χώρο αυτό, ο τόνος να δίνεται από μία στοχαστική περιδιάβαση και θεώρηση ή πρέπει ο σύγχρονος Homo Ludens να οικειοποιείται "παίζοντας" την αρχαία κληρονομιά; Μία σχεδόν αγεφύρωτη αντίθεση προοπτικών!

Η πολλαπλότητα των υφιστάμενων αλλά και των προγραμματισμένων χρήσεων για ολόκληρο τον χώρο, μας οδηγεί ωστόσο σε μία πιθανή συμβιβαστική λύση, δηλαδή σε μία διαφοροποίηση των χρήσεων ανάλογα με τις επιμέρους περιοχές. Έτσι, οι αναδασωμένοι λόφοι προσφέρονται σαν ιδανικοί χώροι περιπάτου και θέασης της πόλης, και τα πάρκα στο κέντρο για την αναψυχή νέων και ηλικιωμένων. Σημαντικά αρχαία ανακατασκευασμένα κτίσματα όπως το Παναθηναϊκό Στάδιο και το Ωδείο Ηρώδου του Αττικού, υποδέχονται πολιτιστικές ή αθλητικές εκδηλώσεις, ενώ οι χώροι αρχαιολογικών ανασκαφών και οι μνημειακοί χώροι (το πλάτωμα της Ακρόπολης, ο περίβολος του ναού του Ολυμπίου Διός) μπορούν να δεχθούν κάτω από αυστηρή επιτήρηση την συρροή των τουριστικών ρευμάτων.

Αυτό δεν είναι πάντως κάτι καινούργιο, αλλά αντικατοπτρίζει την υπάρχουσα πλοκή των χρήσεων σε αυτόν τον χώρο, η οποία όμως σήμερα είναι δυστυχώς συνδεδεμένη με έναν έντονο κατακερματισμό του χώρου και με



Εικ. 7. Η πολιτιστική – αρχαιολογική περιοχή των Αθηνών. Προσβασιμότης των επιμέρους περιοχών (χώροι περιφραγμένοι επισκέψιμοι/χώροι περιφραγμένοι κλειστοί/ χώροι απερίφρακτοι).

τον ολοσχερή αποκλεισμό ορισμένων περιοχών. Αυτό, όμως, είναι κάτι που πρέπει να ξεπερασθεί, αν θέλουμε να εγγυηθούμε μία ενιαία και άνετη πρόσβαση σε μία ζώνη μήκους 6 χλμ., που θα αποτελέσει τον πολιτιστικό πυρήνα, το εξωραϊστικό κόσμημα και τον πνεύμονα πρασίνου στην καρδιά της Αθήνας.

Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, θα πρέπει εκτός από τα βασικά έργα υποδομής -δηλαδή την δημιουργία ανισοπέδων διαβάσεων, εγκατάσταση ενός ενιαίου δικτύου υδρεύσεως και φωτισμού, καθώς και κατασκευή χώρων στάθμευσης και "εισόδων" προς τον χώρο στις κατάλληλες θέσεις- να ληφθούν και άλλα μέτρα. Θα πρέπει να καταργηθούν τεχνητές υποδιαιρέσεις του χώρου και να πέσουν διαχωριστικοί φραγμοί. Σήμερα, ο συνολικός χώρος είναι κατακερματισμένος σε 70 ανεξάρτητα τμήματα, διαφορετικά σε έκταση, φύτευση, χρήση και μορφή. Περίπου το ένα τρίτο των χώρων, δεν είναι προσπελάσιμο για το κοινό, το άλλο ένα τρίτο είναι επισκέψιμο για ορισμένες ώρες της ημέρας, και μόνο οι υπόλοιποι χώροι είναι μονίμως ανοικτοί. Μόνο στην ιδανική περίπτωση ενός πλήρους εξοπλισμού και μίας συνεχούς και αυστηρής επιτήρησης ολόκληρου του χώρου, θα μπορούσαμε να φαντασθούμε το συνεχές άνοιγμα όλων των χώρων για το κοινό. Αλλά αυτό είναι ένα μακρινό όραμα. Παρ' όλα αυτά, με μερικές διορθώσεις, θα μπορούσαμε να πετύχουμε μία καλύτερη προσπελασιμότητα: Σήμερα δεν υπάρχει μία διαμορφωμένη σύνδεση της παλιάς πόλης (Πλάκα) με την Ακρόπολη, ή της Αγοράς με την παλιά πόλη και την Ακρόπολη. Μετά από εικοσάχρονες κωλυσιεργίες, ο περίφημος αρχαίος "περίπατος", το περιφερειακό μονοπάτι στην βάση της Ακρόπολης, δεν έχει διανοιγεί, ενώ οι ανασκαφές τού Κεραμεικού περιβάλλονται από τούς φραγμούς της μηχανοκίνητης κυκλοφορίας.

Η σχεδιαζόμενη ενοποίηση του συνολικού χώρου δεν πρέπει σίγουρα να έχει σαν αποτέλεσμα την ομοιομορφία των διαφόρων τμημάτων του. Η υπάρχουσα μορφολογική ιδιομορφία των διαφόρων ζωνών, πρέπει να διατηρηθεί και σε ορισμένες περιπτώσεις να τονισθεί. Όσον αφορά στην κηποτεχνική διαμόρφωση των διαφόρων χώρων πρασίνου, θα επιβιώσουν πολύ πιθανά, και στο μέλλον οι αισθητικές αντιπαραθέσεις και οι επιλογές θα είναι ποικίλες.

Πολύ πιο αποφασιστικό για το μέλλον τού χώρου, είναι ή λειτουργική χάραξη ενός δικτύου πεζοδρόμων και μονοπατιών, τα οποία όχι μόνο να επιτρέπουν την ελεύθερη επίσκεψη μεγάλων τμημάτων του, αλλά και να εξασφαλίζουν την απρόσκοπτη ροή των επισκεπτών. Με αυτόν τον τρόπο, θα μπορούσε να επιτευχθεί και μία σχετικά καλύτερη κατανομή των ρευμάτων επίσκεψης στον χώρο. Όσο όμως ο μαζικός τουρισμός περιορίζεται σε σημειακές επισκέψεις των ολίγων σημαντικότερων επικέντρων τού αρχαίου πολιτισμού με αφόρητα σύντομες περιηγήσεις, θα διατηρηθεί η άνιση αυτή κατανομή στην χρήση και βίωση του ιστορικού χώρου, με αρνητικά

αποτελέσματα, τόσο για τον επιτόπιο πληθυσμό όσο και για τούς αλλοδαπούς επισκέπτες.

Η προσφάτως συσταθείσα Εταιρεία Ενοποιήσεως των Αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας έχει ολοκληρώσει ως τώρα ένα μεγάλο βήμα, την πεζοδρόμηση των κύριων οδών προσβάσεως προς την Ακρόπολη. Παρ' όλα αυτά, τα οργανωτικά μέτρα στρατηγικής σημασίας που προαναφέρθηκαν δεν έχουν ληφθεί ακόμα.

Η κατευθυντήρια ιδέα για την δημιουργία ενός πολιτιστικού πάρκου είναι βέβαια η ανάδειξη της αρχαίας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Αλλά κύριος στόχος είναι η εξοικείωση των Αθηναίων και των ξένων επισκεπτών με το δίκτυο των πάρκων, των αρχαιολογικών χώρων και των ιστορικών συνοικιών της πόλης. Ο συνδυασμός αυτών των στόχων είναι κατ' αρχήν εύλογος. Η εφαρμογή του, όμως, προσκόπτει σε πολυάριθμα εμπόδια μεταξύ των οποίων τα προβλήματα που σχετίζονται με πολεοδομικές διευθετήσεις (π.χ. υπόγειες διαβάσεις πεζών, μέτρα απαλλοτρίωσης, δημιουργία πάρκων, κλπ.) φαίνονται τα λιγώτερο δύσκολα στην επίλυσή τους. Τα κύρια άλυτα θέματα είναι η εξασφάλιση της ψυχολογικής και φυσικής προσβασιμότητας των αρχαιολογικών χώρων και των χώρων αναπαύσεως και αναψυχής από τους επισκέπτες, αλλά και η προστασία αυτών των χώρων -συνολικής εκτάσεως 350 εκταρίων- καθώς και η διασφάλιση των καταλλήλων συνθηκών για μια προσωπική και στοχαστική προσέγγιση των μνημείων παρά την παρουσία μεγάλου πλήθους επισκεπτών. Ο μεγάλος αρχιτέκτων Δημήτρης Πικιώνης



Εικ. 8. Η Ακρόπολις των Αθηνών και παλαιά πόλη «Πλάκα» ειδικμένη από ΒΑ (1932).

νης μίλησε πειστικά και αξιομνημόνευτα για όλα αυτά τα ζητήματα. Είναι εμφανές ότι εύκολες και λαϊκίστικες προτάσεις, όπως το άνοιγμα όλων των αρχαιολογικών χώρων, από την Ρωμαϊκή Αγορά ως το θέατρο του Διονύσου, σε εικοσιτετράωρη βάση για ένα κοινό συχνά απληροφόρητο και ασεβές, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως δυνατή λύση στο πρόβλημα.

Η δημιουργία του Πολιτιστικού Πάρκου πράγματι συνιστά μια σπουδαία επιδίωξη και μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω μιας μακροχρόνου διαδικασίας, που σχετίζεται με την αλλαγή της γενικότερης στάσης και προσωπικής ευαισθησίας των ανθρώπων ως κατοίκων της πόλης. Μέσα στα τελευταία 150 χρόνια ανεφάνησαν σταδιακά οι απαραίτητες συνθήκες για την δημιουργία ενός ενοποιημένου αρχαιολογικού χώρου κυρίως μέσω αποσπασματικών πρωτοβουλιών και λιγώτερο μέσω μίας οργανωμένης διαδικασίας σχεδιασμού. Είναι απαραίτητο οι θεσμικοί φορείς να αποφύγουν τις κενές και αναποτελεσματικές υποσχέσεις κατά την πρόοδο του έργου. Ο στόχος αυτός -ένας στόχος που πλησιάζει ίσως πολύ την έννοια του οράματος- δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα σε 5 ή 10 χρόνια, παρά μόνο μετά από μια επιμελή και εμπνευσμένη προσπάθεια που θα χρειασθεί μεγάλο διάστημα χρόνου.

Ένα ειδικό σώμα για τη συντήρηση, φύλαξη και αστυνόμευση του ενοποιημένου ιστορικού χώρου πρέπει βαθμιαία να καταρτισθεί. Αυτό είναι ένα αίτημα κεφαλαιώδους σημασίας καθόσον ο θεσμός των μεγάλων δημόσιων πάρκων δεν έχει καμμία παράδοση στην Ελλάδα, και ως εκ τούτου οι επισκέπτες και οι χρήστες χρειάζεται να καθοδηγούνται, αν όχι και να διαπαιδαγωγούνται.

Μια απαραίτητη προϋπόθεση είναι εδώ η εξοικείωση με την ιστορία και το φυσικό τοπίο του Αθηναϊκού λεκανοπεδίου των 60.000 εκταρίων, εκ των οποίων τα δύο τρίτα είναι εποικισμένα. Ειδικότερα οι νέοι φαίνονται ανείστοιμοι να εκτιμήσουν τον μοναδικό ιστορικό χαρακτήρα και την τοπογραφική ιδιαιτερότητα του Αθηναϊκού τοπίου, όντες δέσμοι της νοοτροπίας του “εδώ και τώρα” και της αδιαφορίας προς το ευρύτερο πλαίσιο της διαβίωσής τους.

Ο ιστορικός χώρος, πρέπει να προσεγγισθεί με μία νέα στοχαστικότητα. Όχι βέβαια με τα ιστορίζοντα ενδιαφέροντα του εκλεκτικού, μορφωμένου αστού τού 19^{ου} αιώνα, αλλά με μία αναζωογονημένη αγάπη πού να προέρχεται από τα πλατιά στρώματα του λαού, από την ανάγκη του για αισθητική χαρά, ιστορική ταύτιση και αναψυχή. Τα μέτρα για το σχεδιασμό και τη διαμόρφωση δεν είναι βεβαίως αρκετά. Πρέπει να υπάρξει ένας νέος τρόπος συμπεριφοράς και μία επίμονη παιδευτική διαδικασία για την δημιουργία τού αθηναϊκού πολιτιστικού πάρκου.

Η πολιτιστική ταυτότητα των Αθηνών που τοποθετεί την πόλη στη σειρά των ιστορικών πόλεων παγκόσμιας εμβέλειας, όπως η Ρώμη και η Κωνσταντινούπολη,

ντινούπολη, είναι εμφανής στην αδιαμφισβήτητη ακτινοβολία της. Πρόκειται για ένα κεφάλαιο που πολλές Ευρωπαϊκές πόλεις προσπαθούν εναγωνίως να προάγουν ενώ στη νέα Αθήνα κληροδοτήθηκε με το ευνοϊκό αποτέλεσμα να προκαλέσει την ανάδειξη της πόλης σε πρωτεύουσα των Ελλήνων.

Η Αθήνα έχει κατοικηθεί αδιάκοπα από το 3000 π.Χ. Σήμερα, στην πόλη του 21^{ου} αιώνα, τα αρχαία μνημεία στις χαρακτηριστικές τους θέσεις, οι χώροι των ανασκαφών, οι μεσαιωνικές εκκλησίες, τα Οθωμανικά κτήρια, οι κλασικιστικές κατοικίες του 19^{ου} αιώνα, όλα συνυπάρχουν μέσα στον ζωντανό ιστό της νέας μητρόπολης. Αυτό είναι ένα μοναδικό πλαίσιο ιστορικής αναφοράς, ένα προνόμιο ιστορικής ταυτότητας και ένα παρήγορο παράδειγμα συνέχειας και ανέλιξης της αστικής ζωής. Το πλαίσιο αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως ένα πολύτιμο δώρο και ως εγγυητής για τις μελλοντικές τύχες της πόλης.

Σήμερα, ο αντικειμενικός στόχος για την δημιουργία μιας ενοποιημένης πολιτιστικής ζώνης πρασίνου στο κέντρο της πόλης έχει περάσει στη φάση του σχεδιασμού και στα δύο επίπεδα διοίκησης (κράτους και δήμου), ανεξάρτητα -αλλά βέβαια σε συνάρτηση- με άλλες προσπάθειες πολεοδομικών ρυθμίσεων στην πρωτεύουσα, όπως η περιβαλλοντική προστασία, η οργάνωση της κυκλοφορίας, και η αστική ανάπτυξη. Οι προσεχείς δεκαετίες θα είναι αποφασιστικές για την πραγμάτωση του παλαιού και επίμονου αυτού αστικού οράματος.



ΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ

Νέα Χάρτα των Αθηνών και οι ελληνικές πόλεις

Εισαγωγή

Σε μια περίοδο σοβαρών πολιτικοοικονομικών και κοινωνικών μεταβολών, μέσα σε κλίμα γενικού προβληματισμού για τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης και της ηγεμονίας των ΗΠΑ, και κατά τη σημειολογικά χαρακτηριστική έναρξη μιας νέας χιλιετίας, είναι φυσιολογικό να μας απασχολεί το μέλλον των ελληνικών πόλεων. Πολλά έχουν γραφτεί για το θέμα αυτό, τα περισσότερα βασισμένα στην επιστημονική ανάλυση των στοιχείων για την τεκμηρίωση τάσεων και ορισμένα –περισσότερο διαισθητικά– διατυπώνοντας μελλοντολογικά σενάρια, άλλοτε καταστροφικά και άλλοτε ουτοπικά.

Με την κατοχύρωση πλέον της οργανικής ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση –και μάλιστα μετά την επικείμενη διεύρυνση της Ένωσης προς την Ανατολή και το Νότο–, είναι ίσως χρήσιμο να τοποθετηθούν οι όποιες προβλέψεις στο πλαίσιο αντίστοιχων διεργασιών σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Η διαδικασία αναθεώρησης της Νέας Χάρτας των Αθηνών παρέχει μια τέτοια δυνατότητα. Όπως είναι γνωστό, η αρχική Χάρτα των Αθηνών για το δομημένο χώρο συντάχθηκε το 1933. Μετά από 60 έτη,¹ αποφασίστηκε η αναθεώρησή της, που ολοκληρώθηκε το 1998,² με την έγκριση της Νέας Χάρτας των Αθηνών. Μια από τις πρωτοτυπίες της Νέας Χάρτας ήταν η αντίληψη της ότι ως ενός τελεσίδικου κειμένου, αλλά ως μιας συνεχούς διαδικασίας, με αναθεωρήσεις ανά πενταετία, που θα έπαιρναν υπόψη τις εκάστοτε εξελίξεις στον ευρωπαϊκό και τον παγκόσμιο χώρο.

Ήδη η πρώτη αναθεώρηση έχει ήδη ολοκληρωθεί.³ Το τελικό κείμενο περιλαμβάνει ένα όραμα για την ευρωπαϊκή πόλη του 21^{ου} αιώνα, που βασίζεται σε μια δυναμική προσέγγιση των τάσεων. Προσπαθεί δηλαδή να αξιολογήσει τις σημερινές τάσεις, προσθέτοντας όμως τις δυνατότητες πραγματικών παρεμβάσεων για τη βελτίωση των όποιων αρνητικών εξελίξεων, με τη σημαντική συμβολή των πολεοδόμων και χωροτακτών, και καταλήγοντας σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Επομένως, μια προσπάθεια εξειδίκευσης του οράματος αυτού στα καθ' ημάς είναι διπλά χρήσιμη, τόσο για την καλύτερη κατανόηση των πιθανών εξελίξεων των ελληνικών οικισμών, όσο και για τον έλεγχο της αξιοπιστίας των ευρωπαϊκών προβλέψεων.

Χωρικές διασυνδέσεις

Ήδη από τον 20^ο αιώνα, το φαινόμενο της εξάπλωσης των πόλεων μέσω της αστικοποίησης έγινε κατανοητό, αλλά και μη αναστρέψιμο. Τα κλασικά αστικά κέντρα, πόλοι συσπείρωσης κοινωνιών για λόγους πολιτικούς και οικονομικούς, μεγεθύνονται με ταχείς ρυθμούς. Έτσι χάνουν τη συνοχή τους και διασπώνται, μια και αυξάνουν οι ανάγκες σε γη, πράγμα που επιτρέπουν οι νέες μέθοδοι συγκοινωνιών και επικοινωνίας. Κατά τον 21^ο αιώνα το φαινόμενο αυτό θα ενταθεί, και η κατοίκηση θα αποτελείται από συνεκτικά ή μη αστικά δίκτυα, που θα διακλαδώνονται σε όλο τον αγροτικό και φυσικό χώρο,⁴ και όπου τα κέντρα πόλεων θα αποτελούν απλές κομβικές εξάρσεις.

Στη χώρα μας, παρά το χαμηλότερο βαθμό ανάπτυξης από άλλες ευρωπαϊκές, το φαινόμενο αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο και οφείλεται στον υψηλό βαθμό ιδιωτικής επένδυσης στη γη και στα ακίνητα.⁵ Παρουσιάζεται δε όχι μόνο στα μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης ή της Πάτρας, αλλά και σε μεσαία και μικρά αστικά κέντρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περιοχή της Αργολίδας, όπου Ναύπλιο και Άργος τείνουν να συνενωθούν, με την αστικοποίηση όλης της μεταξύ τους αγροτικής ζώνης υψηλής παραγωγικότητας. Αντίστοιχες τάσεις παρουσιάζονται στον θεσσαλικό κάμπο, στη βόρεια παράκτια ζώνη της Κρήτης και σε πολλά άλλα τμήματα του ελλαδικού χώρου. Είναι προφανές ότι όλα αυτά συμβαίνουν με αποκλειστικό κίνητρο τα ιδιωτικά συμφέροντα και όχι επί τη βάση χωρικού σχεδιασμού, μια και στην Ελλάδα η συρρίκνωση της παρεμβατικής βούλησης και δυνατότητας του κράτους στον τομέα αυτόν είναι εξόφθαλμη.

Η ανατροπή –ή έστω περιορισμός– αυτού του φαινομένου δεν προβλέπεται εφικτή. Πρέπει επομένως, μέσω αποτελεσματικών παρεμβάσεων του δημόσιου τομέα και με σημαντική συμβολή του πολεοδόμου-χωροτάκτη,⁶ να επιχειρηθεί επίμονα:

- η εξασφάλιση της λειτουργικότητας των διαμορφούμενων δικτύων,
- η διατήρηση του καθοριστικού ρόλου και της ελκυστικότητας των αστικών κέντρων,
- η αυστηρή προστασία των φυσικών και αγροτικών περιοχών, όχι μόνον από τις πιέσεις της αστικοποίησης, αλλά και από την εξάπλωση των πάσης μορφής δικτύων.⁷

Κοινωνικές διασυνδέσεις

Στο κοινωνικό επίπεδο, οι προβλέψεις για τις ευρωπαϊκές πόλεις είναι πλέον ορατές και επαρκώς αποδεκτές. Η υπογεννητικότητα και η γήρανση του

πληθυσμού της Παλαιάς Ηπείρου, σε συνδυασμό με το σημαντικό της ρόλο στην παγκόσμιο οικονομία, δημιουργεί ανάγκες εργατικών χειρών, που θα ενταθούν τις επόμενες δεκαετίες. Είναι προφανές ότι η κάλυψή τους θα προέλθει από μετανάστευση και μάλιστα σε πολύ μεγάλη κλίμακα. Ως αποτέλεσμα, οι ευρωπαϊκές πόλεις θα γίνουν ξανά πολυπολιτισμικές, μια και θα περιλαμβάνουν κατοίκους και εργαζόμενους με πολύ διαφορετικές παραδόσεις και κουλτούρα, πέρα από μεγάλους αριθμούς επισκεπτών. Το φαινόμενο αυτό θα ενταθεί από την αύξουσα ενοποίηση του ευρωπαϊκού χώρου και την προβλεπόμενη μεγαλύτερη κινητικότητα των εργαζόμενων.

Η πρόκληση επομένως θα είναι η αξιοποίηση αυτής της μίξης πολιτισμών μέσα στον αστικό χώρο, παράλληλα με την προσπάθεια διατήρησης της ιστορικής συνέχειας των ευρωπαϊκών πόλεων. Είναι προφανές ότι θα απαιτηθούν ριζικές αλλαγές και στη διακυβέρνηση του αστικού χώρου, μια και η διάκριση μεταξύ πολιτών, οικονομικών μεταναστών, ημερήσιων εργαζόμενων και επισκεπτών δεν θα είναι πλέον ούτε ανεκτή ούτε εφικτή.

Στην Ελλάδα, η πολυπολιτισμικότητα που εμφανίζεται τα τελευταία έτη αντιμετωπίζεται είτε με αγνόηση, είτε με δυσφορία (όταν μάλιστα συνοδεύεται από παραβατικότητα, συνήθως αποτέλεσμα πενίας και ανεργίας). Όμως το γεγονός της βαθμιαίας πληθυσμιακής αλλοίωσης των ελληνικών αστικών κέντρων,⁸ αλλά και του αγροτικού χώρου, δεν μπορεί να αγνοηθεί περαιτέρω χωρίς εξαιρετικά δυσμενείς επιπτώσεις. Μετατρέποντας το πρόβλημα σε ευκαιρία, θα πρέπει:

- να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά η ανάγκη κατοίκησης των οικονομικών μεταναστών,
- να προβλεφθούν οι δυνατότητες κάλυψης των κοινωνικών και πολιτιστικών τους αναγκών (κυρίως στους τομείς περίθαλψης, υγείας, εκπαίδευσης, θρησκείας⁹ και ψυχαγωγίας),
- να εξασφαλιστεί η τοπική πολιτική τους εκπροσώπηση και η συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων για τον αστικό χώρο.

Το μέλλον θα δείξει εάν οι διαφορετικές αυτές κοινωνικές ομάδες θα διατηρήσουν ανέπαφο τον πολιτισμό και τις παραδόσεις τους, ή εάν θα ενταχθούν βαθμιαία στην ελληνική πολιτισμική πραγματικότητα. Αυτό θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό και από τη δεκτικότητα της ελληνικής κοινωνίας.

Οικονομικές προϋποθέσεις

Η εξασφάλιση προϋποθέσεων για την πολιτισμική έκφραση δεν είναι επαρκής για τη διατήρηση κοινωνικής ισορροπίας στον αστικό χώρο. Εάν εξακολουθήσουν να υφίστανται τεράστιες οικονομικές ανισότητες εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης –που προέρχονται κυρίως από την αποδοχή των

όρων της παγκοσμιοποίησης, των ελεύθερων αγορών και της ανταγωνιστικότητας, δεν θα είναι δυνατόν να αποφευχθούν σοβαρά κοινωνικά προβλήματα, όπως ο αποκλεισμός και η εγκληματικότητα. Είναι λοιπόν απαραίτητο να εξασφαλιστούν για όλους τους κατοίκους και χρήστες των πόλεων οι προϋποθέσεις προσπέλασης στην απασχόληση, ικανοποιητικής αμοιβής της εργασίας και αντίστοιχης δυνατότητας λογικής κάλυψης των αναγκών διαβίωσης, οι οποίες –μαζί με την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών– θα οδηγήσουν σε μian ειρηνική συμβίωση.

Τα παραπάνω είναι ιδιαίτερα σημαντικά για τους ελληνικούς οικισμούς, όπου ήδη έχουν εμφανιστεί καταστάσεις προκατάληψης, αποκλεισμού και χωρικής διαστρωμάτωσης, ως αντίρροπο παραβατικών συμπεριφορών, που προέρχονται κυρίως από την πενία και τις ανάγκες στοιχειώδους επιβίωσης των οικονομικών μεταναστών και άλλων περιθωριακών ομάδων (όπως οι Αλβανοί, οι Κούρδοι ή οι Ρόμα).

Μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι η εφαρμογή μιας πολιτικής που θα διασφαλίζει την οικονομική δικαιοσύνη δεν θα υποβαθμίσει την παραγωγικότητα των πόλεων, αλλά αντίθετα θα την ενισχύσει μέσω της κοινωνικής συνοχής.

Ιστορική συνέχεια και ποιότητα ζωής

Πέρα από τις άλλες προϋποθέσεις, η ευρωπαϊκή πόλη του 21^{ου} αιώνα πρέπει να διατηρήσει υψηλό επίπεδο ποιότητας ζωής τόσο για τους κατοίκους, όσο και τους χρήστες της (εργαζόμενους και επισκέπτες), που θα αξιοποιεί τα κατάλοιπα της μακραίωνης ιστορίας τους.

Στην Ελλάδα, απωλέστηκε στο βωμό της κερδοσκοπίας μεγάλο τμήμα της πολεοδομικής ιστορικότητας σε όλους σχεδόν τους οικισμούς. Μαζί με τα ανθρώπινα έργα του παρελθόντος χάθηκαν συχνά και κύρια στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος, όπως λόφοι (κτίστηκαν), ποτάμια (καλύφθηκαν), ακτογραμμές (επικωματώθηκαν). Θα απαιτηθούν επομένως σοβαρά αποτρεπτικά και ενθαρρυντικά μέτρα, καθώς και συγκεκριμένες παρεμβάσεις, ώστε να εξασφαλιστούν:

- η διαφύλαξη και ανάδειξη όσων στοιχείων πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς έχουν απομείνει,
- η δυνατότητα ανεύρεσης ικανοποιητικής κατοικίας σε λογικές τιμές,
- η μετακίνηση μέσα στον αστικό ιστό με άνετο και οικονομικό τρόπο,
- η γειτνίαση των θέσεων κατοικίας και εργασίας με ελεύθερους χώρους (πάρκα, πλατείες, παραλίες), εγκαταστάσεις αθλητισμού και ψυχαγωγίες, αρχαιολογικούς χώρους και πολιτιστικά ιδρύματα,

- η δυνατότητα ευχάριστης και ασφαλούς μετακίνησης πεζή μέσα στην πόλη, ως μέσου ενίσχυσης των κοινωνικών επαφών,
- η υψηλή αισθητική σε όλα τα τμήματα του αστικού ιστού.

Πρέπει να αναγνωριστεί ότι κατά τα τελευταία έτη έχει σημειωθεί κάποια πρόοδος στον τομέα αυτόν, με θετικά παραδείγματα σε αρκετά αστικά κέντρα. Όμως η μεγαλύτερη αδυναμία που πρέπει άμεσα να αντιμετωπιστεί είναι η έλλειψη αποτελεσματικών μηχανισμών διαχείρισης του δημόσιου χώρου, που οδηγεί στην απαξίωση των όποιων επενδύσεων και τη ραγδαία υποβάθμιση μετά την ολοκλήρωση των παρεμβάσεων.¹⁰

Η διάσταση της αειφορίας

Η πόλη του νέου αιώνα πρέπει παράλληλα να αποκτήσει και μια νέα περιβαλλοντική υπευθυνότητα, απαραίτητη πλέον για την επιβίωση του ανθρώπινου γένους. Η σωστή χρήση των πόρων στο πλαίσιο της αειφορίας θα αποτελέσει τον κατευθυντήριο άξονα για μια επίμονη προσπάθεια, που θα στοχεύει:

- στην αποκατάσταση στοιχείων φυσικού περιβάλλοντος στον αστικό χώρο και την αυστηρή τους διαφύλαξη στον περιαστικό,
- στην αποφυγή της ρύπανσης και της αστικής υποβάθμισης,
- στην προσεκτική χρήση των πόρων για την κάλυψη πραγματικών και μόνον αναγκών,¹¹ μέσα από σύγχρονες τεχνολογίες ελαχιστοποίησης και επανάχρησης,
- στην εξοικονόμηση ενέργειας, που θα παράγεται πλέον σε μεγάλο ποσοστό από ανανεώσιμες πηγές,
- στη διαχείριση των ροών, ώστε να περιορίζεται η απόρριψη αποβλήτων στους περιαστικούς χώρους, και να καθίσταται κατά το δυνατόν η πόλη σύστημα αυτόνομο.

Αντίστοιχη πρέπει να είναι και η αντιμετώπιση των φυσικών καταστροφών, όπως οι πλημμύρες, οι κατολισθήσεις, οι σεισμοί. Θα γίνει γρήγορα κατανοητό –ακόμα και σε κάποιους αρτηριοσκληρωτικούς πολιτικούς και τους τεχνικούς τους συμβούλους– ότι τέτοια ‘ακραία’ φαινόμενα δεν μπορούν να αντιμετωπίζονται εκ των υστέρων με ατελέσφορα –και συνήθως πολυδάπανα– τεχνικά έργα, αλλά μέσα από προληπτικό σχεδιασμό, που θα επιτρέπει την ομαλή και απρόσκοπτη εκτόνωση των φυσικών δυνάμεων και διεργασιών.

Όλα αυτά θα απαιτήσουν βέβαια επιμονή, σοβαρές επενδύσεις αλλά και πολιτικό θάρρος, γιατί προϋποθέτουν σε κάποιο βαθμό αλλαγή των προτύ-

πων ζωής. Είναι όμως πολύ πιθανόν ότι κατά τις πρώτες δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα θα αποτελεί πολιτική αυτοκτονία η αγνόηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων στον αστικό χώρο και η άρνηση λήψης επαρκών μέτρων για την αντιμετώπισή τους. Τότε η έννοια του 'πολιτικού κόστους' θα έχει πλήρως αντιστραφεί.

Ποικιλότητα, συμπληρωματικότητα και συνοχή

Η αναθεώρηση της Νέας Χάρτας των Αθηνών αναγνωρίζει ότι το όραμα για τις ευρωπαϊκές πόλεις θα εφαρμοστεί με διαφορετικό τρόπο σε κάθε χώρα, προσαρμοσμένο στις ιστορικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες του κάθε οικισμού. Αυτή η διαφοροποίηση θα ενισχύσει τις τάσεις αναζήτησης συμπληρωματικότητας και καλλιέργειας συνεργασιών μεταξύ αστικών κέντρων, σε αντίθεση με τον αδυσώπητο ανταγωνισμό που ενθαρρύνει η παγκοσμιοποίηση και η ανεξέλεγκτη λειτουργία των αγορών.

Από την άλλη πλευρά, η ενδυνάμωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα αυξήσει τη συνοχή σε όλη την Παλαιά Ήπειρο και θα καταστήσει δυσκολότερη την αγνόηση του 'Κοινοτικού κεκτημένου'. Είναι αναπόφευκτο επομένως να υπάρξει όλο και εντονότερη πίεση στους υπεύθυνους, τόσο στο εθνικό όσο και στο τοπικό επίπεδο, για την εφαρμογή κοινών κατευθυντήριων γραμμών και μέτρων.

Ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας, η διπλή πίεση εκ των κάτω –από τις ανερχόμενες γενεές που διεκδικούν μια καλύτερη ποιότητα ζωής– και εκ των άνω –από την πίεση ευθυγράμμισης με την Κοινοτική πολιτική και πρακτική– θα υποχρεώσουν τους πολιτικούς μας –έστω και με βραδείς ρυθμούς– να αλλάξουν πλεύση.

Προς ένα νέο αστικό πρότυπο;

Το όραμα της Νέας Χάρτας συνοψίζεται σε μια τελευταία, εμπνευσμένη παράγραφο:

«Σε μian παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, που προσπαθεί να βρει το δρόμο της μεταξύ επαναλαμβανόμενων συγκρούσεων και συχνά ατελέσφορων πολιτικών και οικονομικών πειραμάτων, μια από τις κυριότερες προσφορές της Ευρώπης του 21^{ου} αιώνα θα είναι το νέο πρότυπο των παλαιών και σύγχρονων πόλεων της. Πόλεων πραγματικά συνδεδεμένων, που είναι πρωτοποριακές και παραγωγικές, δημιουργικές στην επιστήμη, στον πολιτισμό και στις ιδέες, ενώ διατηρούν ευπρεπείς συνθήκες διαβίωσης και εργασίας για τους κατοίκους τους. Πόλεων που θα συνδέσουν το παρελθόν με το μέλλον, μέσα από ένα δυναμικό παρόν.»

Ποια άραγε θα είναι η θέση των ελληνικών οικισμών σε σχέση με ένα τέτοιο πρότυπο. Όσο και αν πιστέψει κανείς στην ευθυκρισία και την ευαισθησία των νεότερων γενεών, όσο και εάν η αισιοδοξία είναι απαραίτητο εφόδιο για να συνεχίζει κανείς να μάχεται, το μέλλον δεν διαφαίνεται ούτε εύκολο, ούτε ευχάριστο. Το βαθύτερα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν στη χώρα μας, ώστε να υπάρξει κάποτε ευθυγράμμιση με τον υπόλοιπο Κοινοτικό χώρο, είναι δύο.

Το πρώτο αναφέρεται στην καταρράκωση του δημόσιου τομέα, που έχει πλέον αποβεί τελείως αναποτελεσματικός, λόγω λανθασμένων πολιτικών επιλογών, ανικανότητας, συνδικαλιστικών στρεβλώσεων και ευρύτατης διαφθοράς. Όμως, στα θέματα του χώρου και των οικισμών, ο δημόσιος τομέας είναι απαραίτητος για τη διαφύλαξη του κοινωνικού καλού και για μian έντιμη διαιτησία μεταξύ των αλληλοσυγκρουόμενων ιδιωτικών συμφερόντων. Άρα προϋπόθεση για τη βελτίωση των ελληνικών οικισμών αποτελεί η αναδόμηση του δημόσιου τομέα σε υγιείς βάσεις, και αυτό σε όλα του τα επίπεδα, πράγμα που αποτελεί μια εξαιρετικά δύσκολη επιδίωξη.

Το δεύτερο σχετίζεται με την αποτίμηση του σημείου ισορροπίας του συστήματος. Από τη μία πλευρά, συνεχίζεται στον τόπο μας με γοργούς ρυθμούς η καταστροφή της φυσικής και πολιτιστικής μας κληρονομιάς,¹² για να διευκολυνθεί η “ανάπτυξη” και ουσιαστικά η αχαλίνωτη κερδοσκοπία. Από την άλλη, εντείνονται οι αντιδράσεις, αλλά και οι θετικές πρωτοβουλίες της “κοινωνίας των πολιτών” για να διαφυλάξουν αυτό τον μοναδικό πλούτο της χώρας μας.¹³ Σε κάποιο σημείο, ελπίζουμε ότι πολύ απομακρυσμένο χρονικά, αυτές οι δύο αντίρροπες τάσεις θα ισορροπήσουν.

Το ερώτημα που βασανίζει είναι τί θα έχει απομείνει μέχρι τότε. Οι προσπάθειες όλων μας πρέπει να τείνουν στον περιορισμό των απωλειών, ωστόσο η ελληνική κοινωνία υιοθετήσει κάποια θετικότερα πρότυπα και αξίες και απαιτήσει την εφαρμογή τους.

Δεν έχουμε άλλωστε και άλλη επιλογή...

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1 Μετά από πρωτοβουλία του Συλλόγου Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ).
- 2 Σε ένα συνέδριο στην Αθήνα, μετά από επεξεργασία του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Πολεοδόμων (ΕΣΠ).
- 3 Με ευθύνη μιας ομάδας εργασίας του ΕΣΠ που αποτελείται από τους: Vigna Bussadori (Ιταλία), Paulo Correia (Πορτογαλία), Jed Griffiths (Ηνωμένο Βασίλειο), Θύμιο Παπαγιάννη (Ελλάς) και Jan Vogelij (Ολλάνδια).
- 4 Δεν είναι βέβαια άσχετο το φαινόμενο αυτό με την καταβαράθρωση της ελληνικής γεωργίας, που οφείλεται στην άφρονα Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- 5 Τραπεζιτικές πηγές εκτιμούν ότι στην Ελλάδα η σχέση επενδύσεων στο χρηματιστήριο και σε ομόλογα ως προς ακίνητα είναι της τάξης του 1 προς 9-10 (προς... επικ.).
- 6 Κατά τον 21^ο αιώνα, ως αποτέλεσμα της αστικής εξάπλωσης, θα πάψει να έχει λόγο η διάκριση μεταξύ πολεοδόμων και χωροτακτών.
- 7 Ιδιαίτερα των οδικών αξόνων, και σε αντίθεση με τις σχετικές προτάσεις του Ευρω-χωροταξικού σχεδιασμού (δηλαδή του European Spatial Development Perspectives).
- 8 Και μάλιστα αν ληφθούν υπόψη οι προβλέψεις των Ηνωμένων Εθνών για την ύπαρξη 3,5 εκατομμυρίων αλλοδαπών στην Ελλάδα το 2015, επί συνόλου πληθυσμού 14,2 εκατομμυρίων (ΕΞΠΡΕΣ, 18.01.2003, σ. 4).
- 9 Δεν είναι παραδεκτό να μην υπάρχουν μουσουλμανικά τεμένη ούτε στο Λεκανοπέδιο των Αθηνών.
- 10 Η περίπτωση του Πάρκου Περιβαλλοντικής Ευαισθητοποίησης 'Πύργου Βασιλίσσης' στη Δυτική Αθήνα, που παραμένει εγκαταλελειμμένο έτη μετά την αποπεράτωσή του, αποτελεί το πιο κατάφωρο παράδειγμα αυτής της αδυναμίας.
- 11 Και όχι όσων δημιουργούνται τεχνητά από τον καταναλωτισμό και τις προσδοκίες κερδοσκοπίας.
- 12 Η πολιτιστική κληρονομιά του τόπου είναι γνωστή και τεκμηριωμένη. Αλλά για τη φυσική, βλέπε: Κατσαδωράκης, Γ. (1999), *Η φυσική κληρονομιά της Ελλάδας*, Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση, Αθήνα.
- 13 Ενθαρρυντική είναι η αύξηση και ενδυνάμωση των περιβαλλοντικών, μη κρατικών οργανώσεων (ΜΚΟ) σε όλον τον ελληνικό χώρο.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Μ. ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ

Καταστολή και πολεοδομία στην ελληνική πόλη του 21ου αιώνα

Εισαγωγή

Οι πόλεις υπήρξαν από την αυγή της ιστορίας οι κύριοι χώροι των κοινωνικών διεργασιών και συγκρούσεων, ακόμη και σε εποχές όπου το κέντρο βάρους της οικονομικής και κοινωνικής ζωής ήταν στην ύπαιθρο όπως στον πρώιμο Μεσαίωνα.

Η εκάστοτε Κυρίαρχη Τάξη το είχε υπ' όψιν της αυτό και έπαιρνε όσο μπορούσε τα μέτρα της,¹ και αυτό φαίνεται από την αρχαιότητα ακόμη όπου είχαμε οχυρωμένες τις περιοχές των κρατούντων μέσα στις ήδη οχυρωμένες πόλεις, όχι μόνο για ύστατο καταφύγιο σε περίπτωσης πτώσης της εξωτερικής άμυνας αλλά και για προστασία από τον εσωτερικό εχθρό, τους ίδιους τους κατοίκους αυτών των πόλεων (εικ. 1,2). Σε εποχές όπου οι εσωτερικές συγκρούσεις ήταν η μόνιμη απειλή όπως τον 19^ο αιώνα στην Ευρώπη, έχομε τις παρεμβάσεις τύπου Haussmann όπου με διανοίξεις πλατειών αρτηριών μέσα στους πυρήνες των παλιών πόλεων (Παρίσι, Πράγα, Ρώμη, Λονδίνο κ.ά.²) (εικ.3,4,5,6,7) οι οποίοι ήταν και οι χώροι κατοικίας των λαϊκών στρωμάτων. Ως αποτελέσματα είχαμε, πρώτο να μην μπορούν να στηθούν οδοφράγματα και να μπορεί να εισχωρεί ανεμπόδιστα με προστασία πυροβολικού και ιππικού ο στρατός, δεύτερο τον κατακερματισμό και την εκδίωξη των μεγάλων λαϊκών μαζών του πυρήνα, και τρίτο την οικοδόμηση πολυτελών κατοικιών και καταστημάτων επί των λεωφόρων αυτών, τα οποία (εκτός από το κέρδος στους κατασκευαστές) μετέβαλαν και την κοινωνική σύνθεση των περιοχών αυτών και τελικά όλου του επικίνδυνα ανατρεπτικού κέντρου.³

Η σημερινή εποχή χαρακτηρίζεται από έντονες κοινωνικές συγκρούσεις και η προοπτική είναι ότι θα οξυνθούν περισσότερο, γι' αυτό τον λόγο οι κυβερνήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο παίρνουν ιδιαίτερα αυξημένα μέτρα και για την πρόληψη και για την αντιμετώπιση των συγκρούσεων αυτών, και αυτό συνεπάγεται μέτρα καταστολής πριν και μέτρα καταστολής κατά την διάρκεια των συγκρούσεων.

Στην καταστολή πριν την σύγκρουση, τα μέτρα αυτά αναφέρονται αφ' ενός στον καθαρά αστυνομικό τομέα και αφ' ετέρου στον πολεοδομικό τομέα. Στην καταστολή όμως κατά την σύγκρουση, -και εδώ πρόκειται πιά για δράσεις και

όχι μέτρα- αξιολογούνται συνδυασμένα σε έναν αστυνομικοπολεοδομικό συνδυασμό όλες οι ενέργειες της Εξουσίας, στηριγμένες σε όσα μέτρα (αστυνομικά, πολεοδομικά) έχουν ήδη ληφθεί στην “πρόληψη”.

1. Η προληπτική καταστολή

α. αστυνομικά μέτρα καταστολής στην πόλη

Η προετοιμασία της αποδοχής των μέτρων. Εχοντας οικοδομήσει με επιμέλεια και με τέχνη η Εξουσία ένα κλίμα όπως η ξενοφοβία και η τρομοκρατία με το οποίο είναι αποδεκτή από ευρύτερα στρώματα πληθυσμού η θέσπιση μέτρων καταστολής, έχει πλέον την ευχέρεια να λαμβάνει μέτρα τα οποία σε κανονικές συνθήκες δεν θα ήταν αποδεκτά από κανένα κοινωνικό στρώμα. Ετσι θεσπίζονται οι περίφημοι “τρομονόμοι” οι οποίοι “βελτιώνονται” και “εκσυγχρονίζονται” σχεδόν κάθε χρόνο,⁴ και με τους οποίους ακυρώνονται σειρά δημοκρατικών δικαιωμάτων,⁵ και οι οποίοι έχουν καταγγεληθεί από το σύνολο σχεδόν των Νομικών μας (είχε καταδικαστεί ομόφωνα από τον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών,⁶ είχαν παραιτηθεί πολλά από τα μέλη της επιτροπής σύνταξης του τελευταίου νόμου, διαπρεπείς νομικοί και καθηγητές Πανεπιστημίου) πλην του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης ο οποίος δυστυχώς είναι και καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.⁷ Πέρα από τα νομικά και πολιτικά θέματα και διατάξεις των Νόμων αυτών πρέπει να δει κανείς και την εφαρμογή τους στον χώρο της πόλης μέσα από πολεοδομικές ρυθμίσεις που συνεπάγονται οι Νόμοι αυτοί.

Μέτρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ακόμη, πρέπει να τονιστεί η οικοδόμηση ενός διεθνούς συστήματος αστυνόμευσης και ηλεκτρονικής παρακολούθησης και καταγραφής όπως μέσω της Ευροπολ,⁸ του συστήματος Eshelon,⁹ της Συνθήκης Sengeu,¹⁰ και φυσικά σε δύσκολες περιπτώσεις η δράση του Ευρωστρατού.¹¹ Αλλωστε η διευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα αυτόν φάνηκε παρ’ όλες τις διαψεύσεις ότι λειτούργησε άπογα στην Γένοβα με την παροχή πληροφοριών από την ελληνική στην ιταλική Ασφάλεια.¹² Είναι ακόμη χαρακτηριστική η επισήμανση της νομικού Α.Λεγάκη στην Ελευθεροτυπία για το “ευρώενταλμα” με την φράση “συλλήψεις και χωρίς αδίκημα”¹³ όσο και οι θέσεις της Ευροπολ για την ενίσχυση των πληροφοριοδοτών.¹⁴

Επίσης σημειώνονται η παρακολούθηση¹⁵ και αρχειοθέτηση των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων κυρίως των κινητών τηλεφώνων (προς το παρόν)¹⁶ αλλά και σειρά μέτρων και προοπτικών για τον ασφυκτικό έλεγχο κάθε πολίτη ακόμη και μέσα στο σπίτι του.¹⁷

Μέτρα σε ελληνικό επίπεδο. Πέρα από τον εξοπλισμό της Αστυνομίας με ειδικά σώματα αστικής καταστολής, όπως τα ΜΑΤ, η Ζητάδες, τα ΕΚΑΜ, η Αντιτρομοκρατική, οι Ειδικοί Φρουροί κ.α. που φθάνουν προς το παρόν τα 70.000 μέλη¹⁸ (εικ.8) θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα ο θεσμός της Δημοτικής Αστυνομίας, η οποία χωρίς να έχει δικαιοδοσίες πολιτικής καταστολής, εν τούτοις τις ασκεί (δίωξη αφισκόλλησης, κ.α.) και η οποία εύκολα μετατρέπεται –έχοντας γίνει επιμελής πολιτική επιλογή των μελών της και έχοντας εκπαιδευτεί κατάλληλα- σε αστυνομία πολιτικής καταστολής.¹⁹ Ακόμη, η τοποθέτηση ηλεκτρονικής παρακολούθησης σε ευαίσθητα ή στρατηγικά σημεία της πόλης ή και απλά σε πυκνό δίκτυο²⁰ (εικ.9). Επίσης η πρόσληψη αστυνομικών συνοροφυλάκων οι οποίοι όμως υπηρετούν στην Ομόνοια με το πρόσχημα της εκεί συγκέντρωσης αλλοδαπών οικονομικών μεταναστών, αλλά και η στροφή των ενόπλων δυνάμεων από την εθνική άμυνα στην εσωτερική καταστολή.²¹

Τέλος, ο θεσμός του “αστυνομικού γειτονιάς”²² που μπορεί να είναι “αγαπητός στους “φιλήσυχους πολίτες” με σκοπό την “προστασία τους από το κοινό ποινικό έγκλημα, τους αλλοδαπούς, τους αναρχικούς και τους τρομοκράτες και την παροχή κοινωνικού έργου”, αλλά που παράλληλα δρά (προς το παρόν) ως συλλέκτης προσωπικών στοιχείων όπως σε κάποιες άλλες όχι πολύ μακρινές εποχές (εικ.10). Μην ξεχνάμε άλλωστε ότι και οι γνωστοί και τόσο αγαπητοί “Μπόμπηδες” της λονδρέζικης αστυνομίας, τα τελευταία χρόνια έχουν μετατραπεί σε συγγούς και μάλλον όχι πλέον αγαπητούς αστυνομικούς, και αν αυτό συμβαίνει στο Λονδίνο, φαντάζεται κανείς τι θα συμβεί στην Ελλάδα με την τόσο πλούσια και ισχυρή παράδοση στον τομέα αυτόν.

Για το θέμα της “καταστολής” και την άμεση σχέση του με τον πολεοδομικό χώρο, έχουν γραφεί πολλές μελέτες και άρθρα, πολλά από τα οποία αναφέρθηκαν ήδη, είναι φανερό ότι το θέμα δεν μπορεί πλέον να είναι ...κρατικό μυστικό!²³

Β . Π ο λ ε ο δ ο μ ι κ á μ έ τ ρ α κ α τ α σ τ ο λ ή ς

Παρεμβάσεις τύπου “Hausmann” (κατ’ αρχήν όμως χωρίς διανοίξεις) έγιναν και γίνονται και στην Ελλάδα αν και όχι τόσο εμφανείς όπως στην Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα, και χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περιοχή της παλιάς πόλης και του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας.

Το παράδειγμα της Πλάκας του 1957-1972. Στα μέσα της δεκαετίας του ‘50 στην στροφή της ελληνικής οικονομίας στον τουρισμό, ανάμεσα στα άλλα μέτρα (κατασκευή πρότυπων ξενοδοχειακών μονάδων του ΕΟΤ, τα λεγόμενα “Ξενία” υπό την διεύθυνση του Αρη Κωνσταντινίδη), ανατέθηκε στον Δημήτρη Πικιώνη (1956-1957) η ανάπλαση της περιοχής Αγίου Δημητρίου

Λουμπαρδιάρη και Φιλοπάππου, όπου ως τότε δρούσε ο υπόκοσμος της Αθήνας με βάση εξόρμησης περιοχές του Θησείου. Η δράση του ήταν μικροπαραβάσεις του κοινού ποινικού δικαίου, μικροληστείες, εμπόριο και χρήση χασίς, υπαιθρία πορνεία κ.α. που τόσο καλά περιγράφει ο Τσιφόρος στα διηγήματά του,²⁴ επρόκειτο για έναν εγχώριο υπόκοσμο της μεταπολεμικής εποχής με καταβολές στον Μεσοπόλεμο και τον Μεταξά, όπως εύστοχα ανέλυσε ο Γιάννης Θεοδωράκης.²⁵

Με τις αναπλάσεις του Πικιώνη και παράλληλα με την αστυνόμευση, η περιοχή αποδόθηκε στην τουριστική χρήση ενώ ο υπόκοσμος μετακινήθηκε στις γειτονικές περιοχές, ανάμεσα στις οποίες ήταν και η Πλάκα. Εκεί, μέχρι το 1970 περίπου, είχε πιά εγκατασταθεί μεγάλο μέρος κυκλωμάτων κέντρων διασκέδασης, εμπορίας ναρκωτικών ανώτερης κλάσης, και είχε μετατραπεί σε πολλά σημεία σε χώρο δράσης ενός νέου και εξελιγμένου υποκόσμου με διασυνδέσεις και ξένα κυκλώματα, κυρίως Ιταλίας και ΗΠΑ. Το αποτέλεσμα ήταν η εγκατάλειψη της περιοχής από τους μόνιμους κατοίκους της (από 8.000 προπολεμικά, έπεσε ο πληθυσμός στους 2.000 κατοίκους), η απαξίωση των κτισμάτων της (που δεν μπορούσαν να πολυκατοικιοποιηθούν λόγω των περιορισμών της αρχαιολογικής υπηρεσίας), και η μετατροπή της σε περιοχή θορυβώδους νυκτερινής διασκέδασης.

Όμως η ποσοτική αύξηση του τουρισμού, και η εν δυνάμει τεράστια αξία της περιοχής (δίπλα στο Κέντρο, όμορφα νεοκλασικά και παλνότερα κτήρια, γραφικός πολεοδομικός ιστός και ανθρώπινη κλίμακα πολεοδομικού περιβάλλοντος, ελεύθεροι χώροι, άμεση γειτνίαση με τις αρχαιότητες) καθιστούσε την περιοχή αυτή επόμενο στόχο ανάπλασης πράγμα που το έβλεπε και η μαφία της περιοχής αλλά και άλλοι διορατικοί επενδυτές. Πράγματι το 1972 αποφασίζεται η εξυγίανση και της Πλάκας, ανατίθεται η μελέτη της ανάπλασης στο Γραφείο του καθηγητή κ.Δ.Ζήβα, και επαναλαμβάνεται η ίδια διαδικασία: εκδιώκονται τα ενοχλητικά κέντρα διασκέδασης και ο “αναβαθμισμένος” υπόκοσμος, αναπλάθεται η περιοχή με πεζοδρομήσεις, αναστηλώσεις και αποκαταστάσεις παλαιών κτισμάτων, επιβάλλονται σωστοί κανονισμοί πολεοδομικών, αρχιτεκτονικών και μικροαρχιτεκτονικών παρεμβάσεων και χρήσεων γής και η περιοχή παραδίδεται και αυτή εξυγαιασμένη στον τουριστικό χώρο αλλά και στην χρήση της κατοικίας, και σημειώνεται ότι ήδη από το 1970 είχαν γίνει εκτεταμένες αγορές σε εξευτελιστικές τότε τιμές, κτηρίων από διάφορους επενδυτές, από επιχειρηματίες των τότε κέντρων διασκέδασης και άλλους. Τώρα αγοράζουν σπίτια και κατοικούν εφοπλιστές, μεγαλέμποροι, τηλεπαρουσιαστές και ηθοποιοί, και άλλα στελέχη της ελίτ και του ανώτερου και ανώτατου Κεφάλαιου.²⁶

Τα Εξάρχεια της δεκαετίας του '80. Όσοι από τον υπόκοσμο της εποχής εκείνης έφυγαν, μετεγκαταστάθηκαν ανάλογα, άλλοι στις γειτονικές περιοχές Θησείου, Μεταξουργείου, Ψυρρή, άλλοι σε περιοχές πλούσιες κατά το

αμερικανικό σύστημα (Κολωνάκι, Κηφισιά και Εκάλη, Γλυφάδα και Βουλιγαμένη όπου κυρίως δρούσαν σε συνδυασμό με την Αμερικάνικη Βάση του Ελληνικού εκτεταμένα κυκλώματα λαθρεμπορίας, εμπορίας ναρκωτικών (ηρωΐνης πλέον). Ένα μέρος τους μετακινήθηκε στην φοιτητική περιοχή των Αθηνών, τα Εξάρχεια, εισβάλλοντας στον χώρο της νεολαίας με την διακίνηση των ναρκωτικών, σε μια προσπάθεια να αποδυναμωθεί το πανίσχυρο τότε φοιτητικό κίνημα. Είναι ακόμη χαρακτηριστικό ότι στην περιοχή αυτή εγκαταστάθηκαν την ίδια εποχή (1974) και ακροδεξιές πολιτικές κινήσεις (4η Αυγούστου, Χρυσή Αυγή κ.α.) με γραφεία στην οδό Μπότσαρη και γύρω.

Αφού για μια περίπου δεκαετία τα Εξάρχεια αποτέλεσαν τον χώρο δράσης παράλληλα με το φοιτητικό κίνημα και νεολαία αμφισβήτησης αλλά και πανκ και άλλες παρόμοιες ομάδες, και από κοντά και ακροδεξιών, νεοφασιστών κ.α., μετά την μετακίνηση του Πανεπιστημίου στα Ιλίσια και του Πολυτεχνείου του Ζωγράφου, τα Εξάρχεια έχοντας και αυτά εν δυνάμει ισχυρά δεδομένα για μια οικιστική χρήση υψηλής ποιότητας, αναβαθμίζονται με πεζοδρομήσεις και αποκαταστάσεις κτηρίων και ταυτόχρονα εγκατάστασης μέσου και υψηλού οικονομικού επιπέδου κέντρων διασκέδασης και κατοικιών.

2. Τα προγράμματα για το αστικό περιβάλλον στην Ευρωπαϊκή Ένωση

α. Η “Ανακοίνωση” COM 97 / 197

Για το αστικό περιβάλλον και τις πόλεις έχουν εκδοθεί πολλά κοινοτικά κείμενα που αφορούν το ΙΧ στην πόλη, τον πεζό και το ποδήλατο, το φυσικό περιβάλλον στον αστικό χώρο και άλλα. Το 1997 τέλειωσε η επεξεργασία σε πρώτη φάση της Ανακοίνωσης της Επιτροπής “Προς ένα Πρόγραμμα για το αστικό περιβάλλον στην Ευρωπαϊκή Ένωση”.²⁷ Την Ανακοίνωση αυτή, σύμφωνα με την διαδικασία, σχολίασαν η Επιτροπή Περιφερειακής Πολιτικής στις 30.4.98 (με τρεις γνωμοδοτήσεις – της Επιτροπής Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων, της Επιτροπής Περιβάλλοντος και της Επιτροπής Πολιτικών Ελευθεριών), η Επιτροπή Περιβάλλοντος, Δημόσιας Υγείας και Προστασίας των Καταναλωτών στις 6.5.98, και η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή στις 28.1.98. Η “Ανακοίνωση” αυτή στην συνέχεια αποτέλεσε την βάση για μια σειρά ενεργειών και Οδηγιών της ΕΕ και γι’ αυτό αξίζει να σχολιαστεί.

Τα βασικά προβλήματα που επισημαίνει η “Ανακοίνωση” για τις πόλεις είναι η ανεργία, ο κοινωνικός αποκλεισμός και τα διάφορα περιβαλλοντικά προβλήματα, ενώ τονίζεται ότι “...οι πόλεις διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο υποστηρίζοντας ένα ευρωπαϊκό πρότυπο κοινωνίας το οποίο βασίζεται

στην ισότητα των ευκαιριών ανεξαρτήτως φύλου ή εθνικής προέλευσης..." (σελ.3). Το τι σημαίνει "ίσες ευκαιρίες" στην σύγχρονη κοινωνία, δεν χρειάζεται να αναλυθεί μια και αφορά ένα γνωστό πολιτικό θέμα.

Ως προς την ανεργία, τον κοινωνικό αποκλεισμό και την βία στις πόλεις, η "Ανακοίνωση" τις εντοπίζει, αποδέχεται γενικά ότι το ένα είναι συνέπεια του άλλου, αλλά και ότι *"...ο χωροταξικός διαχωρισμός αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα από την άποψη της απασχόλησης, της εκπαίδευσης και των κακών συνθηκών στέγασης..."* (σελ.6) με άλλα λόγια, τοποθετεί το αποτέλεσμα στην θέση του αίτιου. Αμεση συνέπεια αυτής της αντίληψης είναι ότι στα μέτρα που προτείνει δεν θίγεται το κυρίαρχο στοιχείο, δηλαδή η ανεργία, αλλά επιχειρείται η "Βελτίωση της κατάστασης" στις πόλεις μέσω διαφόρων τύπων παρεμβάσεων στα "αποτελέσματα".

Σημειώνεται ακόμη, η προσπάθεια της "Ανακοίνωσης" να παρέμβει στο θέμα της ενσωμάτωσης στο σύστημα όλων των πολιτών, πράγμα που χαρακτηρίζεται με διάφορους όρους. Επισημαίνεται για παράδειγμα (σελ. 8) ότι *"... οι πόλεις θα πρέπει να προσφέρουν έναν χώρο διαβίωσης και μια αίσθηση ταύτισης στους κατοίκους της. Υπάρχει μια εξασθένηση της αίσθησης της ταύτισης στις πόλεις, η οποία συχνά γίνεται εμφανής από το χαμηλό επίπεδο συμμετοχής στην τοπική δημοκρατική διαδικασία..."* Δεν μας λέει όμως η "Ανακοίνωση" τα αίτια αυτής της απομάκρυνσης των πολιτών από τους τοπικούς θεομούς, αν δηλαδή προέρχεται από απογοήτευση ή απδία, ή ακόμη και από κατανόηση του ότι δεν είναι δυνατόν να "είμαστε όλοι μια μεγάλη οικογένεια" και ιδιαίτερα σε περιοχές χαμηλών οικονομικών στρωμάτων, και ακόμη περισσότερο όταν τα στρώματα αυτά είναι και οικονομικοί μετανάστες ή μειονότητες, και φυσικά από την τελική έλλειψη εμπιστοσύνης προς την Εξουσία η οποία ...μεριμνά για το καλό όλων μας! Τελικά εκφράζει τον φόβο η "Ανακοίνωση" ότι *"...η διάβρωση του ρόλου της πόλης πιθανόν να είναι η μεγαλύτερη απειλή στο ευρωπαϊκό πρότυπο ανάπτυξης και κοινωνίας..."* (σελ. 9) και *"...το σημείο εκκίνησης για την μελλοντική αστική ανάπτυξη θα πρέπει να είναι η αναγνώριση του ρόλου των πόλεων ως κινητήριας δύναμης για την περιφερειακή, εθνική και ευρωπαϊκή οικονομική πρόοδο..."* (σελ. 16). Είναι προφανείς οι φόβοι της ΕΕ δεδομένου ότι ήδη έχει στην εισαγωγή υιοθετήσει την διαπίστωση του Λένιν ότι *"...(οι πόλεις) αποτελούν τα κέντρα της οικονομικής, πολιτικής και πνευματικής ζωής του λαού και είναι οι κύριοι κινητήρες της πρόόδου..."*²⁸ που προέρχεται από διάφορες θέσεις του Αριστοτέλη,²⁹ με την πρώτη φράση στην "Ανακοίνωση" ότι *"...Οι πόλεις της Ευρώπης αποτελούν την βασική πηγή δημιουργίας πλούτου και το κέντρο της κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξής της..."* (σελ. 3).

Έτσι, η ανακοίνωση προτείνει τέσσερες δέσμες μέτρων (σελ. 9):

- Πολιτικές που προωθούν την οικονομική ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση.
- Πολιτικές υπέρ της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής.

- Πολιτικές που βοηθούν την ένταξη των πόλεων στα ευρωπαϊκά δίκτυα.
- Πολιτικές που βοηθούν την βιώσιμη ανάπτυξη και την ποιότητα ζωής στις πόλεις.

Στο πρώτο μέρος προτείνει διάφορες διεξόδους στην απασχόληση (κυρίως στον χρηματιστικό και εν γένει τριτογενή τομέα) που προσπαθεί να τις εντάξει και σε τοπικό επίπεδο, και σε τομείς γενικά μη παραγωγικούς όπως τοπικό τουρισμό, εμπόριο, ασφάλεια, συγκοινωνίες και πολιτιστική κληρονομιά. Είναι προφανή δύο θέματα, το ένα ότι αποδέχεται την αποβιομηχάνιση δεδομένου ότι η βιομηχανία έχει μεταφερθεί στον τρίτο κόσμο όπου το κόστος εργασίας είναι δραματικά φθινό, και το άλλο ότι δημιουργεί την ψευδαίσθηση ότι μπορούν να υπάρξουν σημειακές λύσεις στην ανεργία, μέσα σε ένα σύστημα που παράγει ακριβώς αυτό το φαινόμενο.

Στο δεύτερο μέρος αναφέρει την διάθεση κονδυλίων που έγινε σε διάφορες πόλεις (Δουβλίνο, Αμβέρσα, Νάπολη, Λισσαβώνα, Πόρτο κ.ά.) με στόχο την αναβάθμιση περιοχών μειονοτήτων, παλιών εγκαταλειμμένων βιομηχανικών περιοχών κ.α. (είναι χαρακτηριστικό ότι από τα προγράμματα αυτά απουσιάζουν οι οικοδομήσεις στέγης !) για αναπλάσεις και βελτίωση των συγκοινωνιακών μέσων μαζικής μεταφοράς, ανάπτυξη καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων κ.α. Όπως καταλαβαίνει κανείς, οι παρεμβάσεις αυτές είναι και σημειακές, και βραχυχρόνιας εμβέλειας αλλά και περιορισμένης αποτελεσματικότητας, και ακόμη σε πολλές περιπτώσεις συνήθως έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα. Τρανταχτό παράδειγμα είναι οι αναπλάσεις ιστορικών κέντρων όπου με την ανάπτυξη ανεβαίνουν οι τιμές και μετατρέπεται η περιοχή σε περιοχή πολυτελείας με παράλληλη απομάκρυνση των κατοίκων (εθελούσια των ιδιοκτητών και ακούσια των ενοικιαστών), όπως συμβαίνει στην Αθήνα (Πλάκα, Θησείο, Μεταξουργείο, Ψυρρή), και εδώ βλέπει κανείς την συνήθη διγλωσσία της ΕΕ ή αλλιώς την λήψη μέτρων που φέρνουν το αντίθετο από το προβαλλόμενο αποτέλεσμα.

Στο τελικό κεφάλαιο της “Ανακοίνωσης” περιγράφονται μια σειρά κατευθύνσεων, όπου γίνεται εμφανές σε κρίσιμα σημεία το πώς εννοεί η ΕΕ όλες τις πιο πάνω πολιτικές της. Για παράδειγμα αφού επαναλάβει τους κινδύνους που επικρέμανται “...η αστική κοινωνία θα καταβάλει υψηλό τίμημα από απόψεως εγκληματικότητας και αντικοινωνικής συμπεριφοράς εάν η ανάπτυξη συνοδεύεται από σημαντικές ανισότητες όσο αφορά την πρόσβαση στους καρπούς της οικονομικής προόδου. Η Ευρώπη στο σύνολό της θα πληρώσει το τίμημα λόγω της αποξένωσης των πολιτών της και της απόρριψης του ευρωπαϊκού προτύπου της κοινωνίας, ...” (σελ. 17), προτείνει μια σειρά μέτρων που ήδη αναφέρθηκαν, όμως εξειδικεύοντας τα μέτρα αυτά φαίνεται επιτέλους και ο πραγματικός χαρακτήρας τους.

Χαρακτηριστικά σταχυολογούμε την φράση “..μεταξύ των τομέων που απαιτούν περαιτέρω μελέτη περιλαμβάνονταιτα θέματα της μετανάστευσης, της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας και της καταστολής

του εγκλήματος” και ακόμη την φράση “...η ανάγκη ανάπτυξης σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ των διαφόρων τοπικών συντελεστών με στόχο την προώθηση των εξουσιών της ευθύνηςκαι των πολιτικών απασχόλησης που αποτελεί και σκοπό των τοπικών συμφωνιών απασχόλησης της Επιτροπής...” (σελ. 19)

Τα λεγόμενα “τοπικά σύμφωνα απασχόλησης” είναι σύμφωνα τοπικής (αναγκαστικής) συναίνεσης χωρίς την δυνατότητα στήριξης από το πλατύτερο εργατικό κίνημα υπό το φάσμα της ανεργίας έξω από τις εθνικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας, το θέμα είναι καθαρά πολιτικό και γνωστό.

Το θέμα της “ανάπτυξης σχέσεων εμπιστοσύνης....” και την προώθηση των εξουσιών σε τοπικούς συντελεστές, είναι γνωστό πώς εξειδικεύεται, με την δημιουργία των τοπικών αυτών εξουσιών, με απλά λόγια μιάς δημοτικής αστυνομίας η οποία δεν περιορίζεται στα δημοτικά της καθήκοντα (καθαριότητα, στάθμευση, πολεοδομικός έλεγχος κλπ) αλλά επεκτείνεται σύμφωνα με τα νέα νομοθετήματα σε όλο το φάσμα της αστυνομικής δραστηριότητας και φυσικά της “παράπλευρης” δραστηριότητας πολιτικών ενεργειών.

Τέλος, για το κυριώτερο σημείο, “μετανάστευσης, αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας και καταστολής του εγκλήματος”, έχουν ήδη (και πριν, και βέβαια και μετά την 11^η Σεπτέμβρη) ψηφιστεί σειρά “αντιτρομοκρατικών” νόμων.

3. Οι σημερινές εξελίξεις στο ιστορικό κέντρο των Αθηνών

Σήμερα, η διαδικασία που έγινε στην Πλάκα και τα Εξάρχεια, επαναλαμβάνεται για τους ίδιους λόγους και με την ίδια μεθοδολογία και σε άλλες παρόμοιες γειτονικές περιοχές, όπως του Θησείου, του Μεταξουργείου, του Γκαζιού και του Ψυρρή.

Αν εξαιρέσουμε το Θησείο το οποίο γενικά αποτελούσε μια μεσοαστική περιοχή κατοικίας στο μεγαλύτερο μέρος του και του οποίου η αναβάθμιση είχε ως αποτέλεσμα τις μετακινήσεις κατοίκων (νέων ανώτερου οικονομικού επιπέδου στο αναβαθμισμένο Θησείο με παράλληλη –αλλά σε μικρότερο βαθμό από την περίπτωση της Πλάκας- μετακίνηση παλιών του κατοίκων σε φθηνότερες περιοχές) και εμπλουτισμό του με μάλλον πολυτελή κέντρα διασκέδασης, οι άλλες περιοχές όμως (Μεταξουργείο, Γκάζι και Ψυρρή) αποτελούν διαφορετική περίπτωση, που εμπίπτει στα γενικότερα θέματα “κάθαρσης” που αναλύθηκαν.

Συγκεκριμένα, στις περιοχές αυτές, υπήρχαν από τον 19^ο αιώνα βιομηχανίες, βιοτεχνίες και αποθηκευτικοί βιομηχανικοί χώροι και παράλληλα ήταν περιοχές κατοικίας εργατικών στρωμάτων γενικότερα, ειδικά στο Γκάζι υπήρχε το γνωστό “Γκαζοχώρι”, κλασικό παράδειγμα εξαθλιωμένου

εργατικού βιομηχανικού οικισμού του 19^{ου} αιώνα,³⁰ ένα ελληνικό slum. Οι περιοχές αυτές, λόγω ακριβώς της εγκατάστασης τέτοιων χρήσεων (εικ.11,12) (και έχει αναλυθεί το γιατί υπάρχει αυτή η διαχωριστική γραμμή πλούσιων Ανατολικών συνοικιών – ανατολική Πλάκα, Ανάκτορα, Κολωνάκι, Ψυχικό, Φιλοθέη, Κηφισιά, Εκάλη – και εργατικών Δυτικών συνοικιών – δυτική Πλάκα, Μεταξουργείο, Ψυρρή, Πειραιώς, Μοσχάτο, Κολωνός, Σεπόλια, Αιγάλεω, Περιστερί, Πετρούπολη, Μενίδι κ.λπ.³¹) προσέλκυσαν πέρα από τα παλιά εργατικά στρώματα και νεώτερα, τα οποία μετά το 1970 αποτελούν είτε εσωτερικοί μετανάστες, (μετανάστες από την ελληνική επαρχία, έλληνες μουσουλμάνοι θράκης, τσιγγάνοι κ.ά.), είτε ξένοι οικονομικοί μετανάστες (από τις αφροασιατικές χώρες, αλλά και από τις ευρωπαϊκές της νοτιοανατολικής Ευρώπης) οι οποίοι βρίσκουν εργασία στις βιομηχανίες, βιοτεχνίες και καταστήματα της περιοχής³² (εικ. 13)

Έτσι, εδώ έχομε περιοχές οι οποίες είναι δίπλα στο κέντρο των Αθηνών, με χαμηλή δόμηση σε όμορφα νεοκλασικά κτήρια και σε άμεση γειτνίαση με τις τουριστικές περιοχές του αρχαιολογικού χώρου της Αθήνας, συμπίπτουν δηλαδή όλες οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξή τους, η οποία θα έχει δύο αποτελέσματα: αφ' ενός την ανάκτηση από τους επενδυτές δυναμικών αναπτυξιακά περιοχών, αλλά και αφ' ετέρου την απομάκρυνση από περιοχές που είναι πολύ κοντά στο κέντρο της πόλης πληθυσμιακών μαζών οι οποίες δεν είναι αρεστές στους "επενδυτές" αλλά και ενέχουν και κινδύνους κοινωνικής "ανάφλεξης" σε μεσοπρόθεσμη ή άλλη βάση, πράγμα το οποίο αποτρέπει κατ' αρχήν ο διασκορπισμός και η απομάκρυνσή τους από το κέντρο.

Το σχέδιο έχει ήδη τεθεί σε εφαρμογή, και σήμερα πολλά τμήματα των περιοχών αυτών, έχουν αναπλαστεί, και νέες πολυτελείς χρήσεις (κέντρα διασκέδασης, θέατρα τέχνης, χώροι εκθέσεων και πολιτιστικά κέντρα εθνικής εμβέλειας και επιπέδου κ.α.) έχουν εισβάλει,³³ ενώ παράλληλα πάζονται τα κοινωνικά στρώματα χαμηλών οικονομικών επιπέδων εσωτερικών και εξωτερικών οικονομικών μεταναστών που αναφέραμε.³⁴ Θα πρέπει για λόγους ιστορικούς να υπενθυμίσουμε ότι το έναυσμα αυτής της "πολιτιστικής εισβολής" είχε δώσει ο τότε Υπουργός Χωροταξίας Αντώνης Τρίτσης, λέγοντας ότι με τον "εμπλουτισμό" των περιοχών αυτών από πολυτελείς χρήσεις θα καταργούσε τον ταξικό διαχωρισμό της Αθήνας – με το σκεπτικό αυτό, ξεκίνησε τότε (αρχές δεκαετίας του '80) η ανάπτυξη του Γκαζιού, και ήξεραν πολύ καλά τι έκαναν...³⁵

Στα σχέδια αυτά λοιπόν, υπάρχουν οι βραχυπρόθεσμοι στρατηγικοί και τακτικοί στόχοι που είδαμε, αλλά και μακροπρόθεσμοι οι οποίοι χωρίς να αμβλύνουν τις καταστάσεις που δημιουργούν τις αναταραχές στον αστικό χώρο, προσπαθούν βραχυπρόθεσμα μεν να αντιμετωπίσουν μια αναταραχή, μακροπρόθεσμα όμως να αποδυναμώσουν τον αντίπαλο από όσα στρατηγικά πλεονεκτήματα έχει αυτός στην πόλη. Επειδή ένα από τα βασικά

πλεονεκτήματα είναι η συγκέντρωσή του σε συμπαγείς περιοχές, όπου και ιδεολογικά ενδυναμώνεται αλλά και τακτικά οργανώνεται στην φάση της αναταραχής, κύριος στόχος της Εξουσίας είναι πρακτικά να εκδιώξει από τον πυρήνα των πόλεων τέτοιου είδους συγκεντρώσεις. Έτσι, περιοχές που μένουν κατά πλειοψηφία οικονομικοί μετανάστες, μειονότητες και άλλα στρώματα χαμηλών οικονομικών επιπέδων, αντιμετωπίζονται ως χώροι που πρέπει μακροπρόθεσμα να υποστούν “εξυγίανση” και οι κάτοικοί τους να μεταφερθούν σε περιοχές εκτός του κέντρου των πόλεων και ει δυνατόν και να διασκορπιστούν σπάζοντας την κοινωνική συνοχή τους. Αν τώρα οι χώροι της σημερινής κατοικίας και συγκέντρωσής τους έχουν και εν δυνάμει πολεοδομικά και οικονομικά πλεονεκτήματα όπως αυτά που αναλύσαμε για την Πλάκα, του Ψυρρή, το Θησείο, το Μεταξουργείο, τότε η “κάθαρση” αυτή πραγματοποιείται ακόμη πιο γρήγορα μέσω και της σύμπτωσης αυτών των συμφερόντων.

Και εδώ έχουμε τον συνδυασμό όλων των στόχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με όσα αναλύθηκαν για την “κοινωνική συνοχή”, την “ένταξη των μειονοτικών και άλλων ομάδων στο υφιστάμενο σύστημα αξιών”, την πάταξη της εγκληματικότητας, κ.α. που είδαμε.

4. Πολεοδομία για συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες

α. Συγκέντρωση ή και οχυρωμένοι οικισμοί για την Εξουσία

Εδώ και πολλές δεκαετίες υπάρχουν για συγκεκριμένες ομάδες του ανωτάτου επιπέδου του κοινωνικού μας συστήματος οικισμοί με εσωτερικό σύστημα ασφάλειας. Παλνότερα αυτό αφορούσε μόνο την κατοικία των ανωτάτων αρχόντων στα ανάκτορα ή τα προεδρικά μέγαρα, και είναι τόσο αρχαίο φαινόμενο όσο και η ύπαρξη κοινωνικών τάξεων (εικ. 14). Ξεχωριστό παράδειγμα αποτελεί ο οικισμός του Παπάγου στην Αθήνα, που κατασκευάστηκε από τον ΑΟΟΑ (Αυτόνομος Οικοδομικός Οργανισμός Αξιωματικών) του Υπουργείου Εθνικής Αμυνας για οικογένειες των αξιωματικών των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, και η θέση του στο Λεκανοπέδιο δεν ήταν τυχαία, επάνω στον “άξονα εξουσίας” (Β.Σοφίας-Μεσογείων)³⁶ (εικ.15). Ομως ιδίως από τον μεσοπόλεμο στις ΗΠΑ για ομάδες όπως ηθοποιών, επιχειρηματιών κ.ά. υποκείμενες σε κινδύνους από το οργανωμένο έγκλημα αρχίζουν και εμφανίζονται πέρα από τις μεμονωμένες οχυρωμένες κατοικίες, και ολόκληροι οικισμοί με ειδικά συστήματα ασφαλείας. Το φαινόμενο αυτό έχει έλθει και στην Ευρώπη, αρχικά ως “σύστημα ασφαλείας” μεμονωμένων κατοικιών (οι οποίες όμως είναι –όπως και στο εξωτερικό– σε προνομιακές εξοχικές περιοχές αλλά προωθείται και η περίπτωση ολό-

κληρων οχυρωμένων οικισμών.³⁷ Στην Ελλάδα έχομε παραδείγματα στην Κηφισιά, την Εκάλη, το Π.Ψυχικό και την παραλιακή ζώνη Γλυφάδας-Λαγονησιού) αλλά τελευταία εμφανίζονται διαφημίσεις στον τύπο για ολόκληρους οικισμούς με τέτοια συστήματα ασφαλείας, όπως περιτοίχιση με ελεγχόμενη είσοδο, ηλεκτρονικά συστήματα παρακολούθησης, προσωπικό ασφαλείας του οικισμού κ.ά³⁸ (εικ. 16).

Β . Διάλυση συμπαγών κοινωνικά περιοχών για τους αντιπάλους

Τόσο στην Κατοχή, την Αντίσταση και στον Δεκέμβρη του 1944, όσο και στην μετεμφυλιοπολεμική περίοδο υπήρξαν περιοχές οι οποίες είχαν για ιστορικούς λόγους συγκεντρωμένο σχεδόν ομογενή οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά πληθυσμό, για παράδειγμα οι περιοχές των προσφυγικών συνοικισμών, (αυθαίρετων παραγκών ή οργανωμένης δόμησης), όπως η Κοκκινιά, η Καισαριανή, η Δραπετσώνα, του Χαροκόπου, το Πολύγωνο, το Δουργούτι, ο Απόλλωνας και του Σταματάκη (στον Ρέντη). Ο ρόλος των κατοίκων των περιοχών αυτών ήταν τότε ιδιαίτερα καθοριστικός σε κάθε είδους εξέγερση ή εκλογικές μάχες, απεργίες κ.α. κοινωνικές συγκρούσεις, και ακόμη ιδεολογικά κατείχαν ένα συμβολικό πλέον όνομα και γόητρο. Οι αναπλάσεις οι οποίες έγιναν κυρίως μετά το 1960, είχαν δύο κοινά χαρακτηριστικά: το πρώτο, ότι ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων διασκορπιζόταν σε άλλες περιοχές αρχικά προσωρινά μέχρι να ολοκληρωθεί η ανάπλαση, αλλά συνήθως και μόνιμα.³⁹ Δεύτερο, εμπλουτιζόταν η περιοχή και με ξένους κατοίκους, και τρίτο μετέτρεπαν την περιοχή από χαμηλής δόμησης γειτονιά η οποία ως τότε, αν και σε άθλιες βιοτικές συνθήκες, είχε μια ισχυρή κοινωνική συνοχή, σε περιοχές πολυορόφων πολυκατοικιών συνήθως σε “κατά στοίχους” δόμηση με τους γύρω ελεύθερους χώρους αδιάφορους, απωθητικούς και εγκαταλειμμένους. Το σύνολο των καταστάσεων αυτών, έφερνε τελικά την διάλυση της συνοχής των κατοίκων και της περιοχής τους. Η κοινωνική μεταβολή που επακολούθησε, φαίνεται και στα μετά το 1980 εκλογικά αποτελέσματα, αν και στις πολιτικές ανακατατάξεις των περιοχών αυτών παίζει τον πρώτο ρόλο η οικονομική θέση τους στην παραγωγή (αστικοποίηση των προλεταριακών στρωμάτων, όπου π.χ. οι παραδοσιακοί οικοδόμοι της Καισαριανής μετατρέπονται σε υπεργολάβους και αποδέκτες ενός ποσοστού της υπεραξίας⁴⁰).

Και έχομε έτσι το φαινόμενο του πρώην αγωνιστή Μίκη Θεοδωράκη, δημιουργού της γνωστής “Δραπετσώνας” να επισκέπτεται τον χώρο το 2002 μαζί με τον τότε Υπουργό Περιβάλλοντος και τον τότε Δήμαρχό της να χαίρονται για την εξαφάνισή της.⁴¹ Κανείς βέβαια δεν θέλει την ύπαρξη παραγκών και εξαθλίωσης, αλλά οι αναπλάσεις μπορούσαν να γίνουν έτσι ώστε να διαφυλαχθεί η συνοχή των περιοχών και παράλληλα και ο ανθρώ-

πινος χαρακτήρας τους αντί να μεταβληθούν σε “γκέττο οργανωμένης δόμησης πολυκατοικιών” και αφορμή διασκορπισμού των κατοίκων της: “...οι πρώτες φαμίλιες πήραν διαμερίσματα σε λαϊκές πολυκατοικίες στον Ταύρο, εμείς ήμασταν πιο τυχεροί, μας έπεσε οικόπεδο στην Ανω Νέα Σμύρνη....ο συνοικισμός μας σαν ένα τεράστιο δέντρο, μέρα με την μέρα χάνει τα κλαριά του και λιγνεύει.οι γείτονες χάνονται, οι φίλοι χάνονται, τα παιδιά αραιώνουν, το βουητό αργοσκεπάζει η θλίψη...”, όπως σημειώνει ο Β.Λιόγκαρης για την ανάλογη περίπτωση του Χαροκόπου.⁴²

5. Η καταστολή σε κατάσταση συγκρούσεων

Το θέμα εκφεύγει από τα πλαίσια αυτού του άρθρου, απλά σημειώνεται ότι η Εξουσία, εκμεταλλεύεται κάθε πλεονέκτημα που οικοδόμησε προληπτικά (στρατό και αστυνομία, νομοθεσία, τεχνολογικά δεδομένα παρακολούθησης κ.α αλλά και πολεοδομικά όπως σύστημα οδικών αξόνων, διάταξη κρίσιμων κτηρίων στην πόλη, θέση κατοικίας εξεγερμένων κλπ) και έχει οικοδομηθεί ήδη από τον 19^ο αιώνα ολόκληρος κλάδος στρατιωτικής επιστήμης για την καταστολή εξεγερμένων πόλεων, που έχει εφαρμοστεί άλλοτε με επιτυχία (Παρίσι 1830, Βερολίνο, Μόναχο, Βιέννη κ.α. το 1848, Αθήνα το 1944 και το 1973 κ.α.) (εικ.17,18,19,20,21) και άλλοτε με αποτυχία, ολική (Πετρούπολη 1917, Αβάνα 1951) ή πρόσκαιρη (Παρισινή Κομμούνια το 1871), (εικ.22,23) ανάλογα με τον συσχετισμό των δυνάμεων αλλά και την στρατιωτική επιτελική ικανότητα των αντιπάλων⁴³ (εικ. 24,25,26).

Για τις σημερινές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες έχουμε τα παραδείγματα αντιμετώπισης των διαδηλωτών τόσο στις επετείους του Πολυτεχνείου, όσο και στα γεγονότα της Γένοβας, της Φλωρεντίας, του Ναυπλίου, ακόμη και στην Αθήνα και όχι μόνο σε περίπτωση πολιτικών αλλά και ...ποδοσφαιρικών αναταραχών. Ο κοινός παρανομαστής είναι – ανεξάρτητα των ιδιαιτεροτήτων κάθε περίπτωσης- ότι η επικίνδυνη περιοχή (Πολυτεχνείο, χώρος συνεδρίασης του G8 ή υπουργών της ΕΕ κ.α.) απομονώνεται από τους πολίτες, (εικ. 27,28,29,30) και όλη η πόλη χωρίζεται σε “ζώνες ασφαλείας” πρώτου, δευτέρου τρίτου κλπ βαθμού με αστυνομικά μπλόκα, ενώ παράλληλα κυκλώνονται και οι διαδηλωτές, ώστε σε περίπτωση εντάσεων να κτυπηθούν από δύο μέτωπα και να διαλυθούν (εικ. 31,32,33,34). Το θεωρητικό αυτό σχέδιο, εφαρμόζεται σε κάθε πόλη ανάλογα με το ρυμοτομικό σχέδιό της και τις χρήσεις εδάφους της (επικίνδυνα σημεία-πιθανοί στόχοι που αναφέρθηκαν), στενοί ή πλατείς δρόμοι, κέντρο, πολυτελείς ή λαϊκές συνοικίες κ.λπ.⁴⁴ και φυσικά ανάλογα με την μορφή και τους στόχους της αναταραχής (εικ. 35,36,37).

Έτσι, η πόλη αντιμετωπίζεται ως πιθανό πεδίο πολεμικών μαχών, και μάλιστα ανορθόδοξου πολέμου ανάμεσα στο επίσημο κράτος και σε ομάδες ολιγομελείς ή πολυπληθείς, (ολιγομελείς ακτιβιστών διαφόρων οργανώσεων και αυθόρμητων συνενώσεων σε στιγμές έντασης, ή πολυπληθείς μάζες οργανωμένων διαδηλωτών). Υπάρχουν (και εκπονούνται διαρκώς) σχέδια στρατιωτικής δράσης από τις αρμόδιες αρχές, τόσο για συγκεκριμένες περιπτώσεις όσο και για γενική χρήση. Σχέδια που αποκλείουν δρόμους και συνοικίες με την κατάλληλη διάταξη αστυνομικών ή και στρατιωτικών ή “ειδικών” δυνάμεων, που περιέχουν οδηγίες και σε πολεοδομικό επίπεδο για δράση σε έκτακτες περιπτώσεις τόσο “πρόληψης” όσο και “επιθετικής καταστολής”. Στα σχέδια αυτά επισημαίνονται οι προφανείς ή κατά τεκμήριο στόχοι του αντιπάλου (δημόσια κτήρια, εμπορικά κέντρα, Τράπεζες, γραφεία πολυεθνικών) οι περιοχές προέλευσης και η πορεία του αντιπάλου προς τους στόχους του, η πιθανή διάταξή του και η αριθμητική κατανομή του κ.α. παρόμοια στοιχεία, (εικ.38,39) και ανάλογα, η αντίστοιχη διάταξη των δυνάμεων καταστολής, το επιχειρησιακό σχέδιο δράσης τους και οι κινήσεις τους σε σχέση με το σχέδιο της πόλης και την διάταξη των κρίσιμων σημείων του. Για την εφαρμογή αυτών των σχεδίων, χρησιμοποιούνται ευρύτατα κάμερες σε υψηλά και απρόσιτα σημεία που πληροφορούν το “Κέντρο Επιχειρήσεων” για την επικρατούσα κατάσταση σε κάθε στιγμή σε επιχειρησιακά κρίσιμους χώρους, και φυσικά υπάρχουν και οι παραδοσιακοί τρόποι διαπροσωπικής πληροφόρησης, οι οποίοι σήμερα με την τεχνολογία π.χ. των κινητών τηλεφώνων είναι αρκετά αποδοτικοί, και αυτό βέβαια είναι ένα μέσον που μπορούν να το χρησιμοποιήσουν και οι δύο αντίπαλοι.

Αντί για συμπεράσματα

“Οι μεγάλες μάχες που άλλαξαν τον ρούν της Ιστορίας”, όπως λεν οι ιστορικοί μας, είναι γεγονός ότι έλαβαν χώρα στην ύπαιθρο, όμως στις πόλεις έγιναν όλες οι κοινωνικές διεργασίες που οδήγησαν στις συγκρούσεις αυτές, χωρίς να παραγνωρίζουμε και το γεγονός ότι πολλές από τις τελικές συγκρούσεις έγιναν και στον χώρο της πόλης, και αυτό αφορά κυρίως τις κοινωνικές συγκρούσεις και όχι εκείνες των φατριών της εκάστοτε άρχουσας τάξης.

Με δεδομένη αυτή την γνωστή και αυτονόητη διαπίστωση, σε κάθε εποχή, από την αρχαιότητα ως σήμερα, ο χώρος της πόλης είναι πάντα υπό επιτήρηση, υπό κατάληψη, υπό κατάκτηση, και ακόμη περισσότερο σήμερα που οι μεγάλες συγκρούσεις στα πεδία των μαχών μάλλον δεν έχουν την πιθανότητα να συμβούν ενώ αντίθετα η κοινωνική αναταραχή σοβεί όλο και περισσότερο μέσα στην πόλη, η κάθε άρχουσα τάξη αλλά και οι κάθε αντίπαλοί της, παίρνουν τα μέτρα τους για τον έλεγχο της πόλης και του αστι-

κού χώρου γενικότερα. Ειδικά σήμερα και μάλιστα στον 21^ο αιώνα που μόλις άρχισε, οι προοπτικές είναι μάλλον ζοφερές, τα όσα συμβαίνουν δεν μπορεί να συμβαίνουν επ' άπειρον και κάπου η σύγκρουση θα είναι αναπόφευκτη, και με το σκεπτικό αυτό, η Καταστολή και ειδικά η Καταστολή στην Πόλη, αποτελεί πεδίο έντονης δράσης και συσσώρευσης προληπτικών μέτρων, μερικά από τα οποία αναλύθηκαν στην παρούσα μελέτη. Το τι θα επακολουθήσει, θα το δείξει η ίδια η Ιστορία.⁴⁵

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

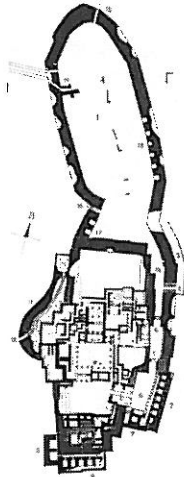
- 1 Γ. Σαρηγιάννης-Ν. Τριάντης : "Πολεοδομία και Άμυνα στην πόλη" *Τεχνικά Χρονικά* 3/1988.
- 2 Fr. Engels Για το ζήτημα της κατοικίας, εφημ. Volksstaat, 1872-3, ελλ. μτφρ. στο "Διαλεκτά Έργα" τ. 1^{ος}, χ.χ., σελ. 671 και 731, Leonardo Benevolo, Origini de l' Urbanística Moderna, ελλ. μτφρ. Αθήνα 1977, σελ 287 κ.εφ. Werner Hegemann, Staedtebau Berlin 1911 τ. 2^{ος}, σελ.182 κ.εφ.
- 3 Fr. Engels, *οπ.παρ.*
- 4 το 1994 , το 2001, το 2003 και συνεχώς προστίθενται νέες διατάξεις σε άλλα νομοσχέδια ή και με Προεδρικά Διατάγματα που δεν περνάν από την Βουλή, όπως π.χ. για την Ολυμπιάδα (Ριζοσπάστης 23.2.2001), ή για τις διαδηλώσεις, Ελευθεροτυπία 4.11.1997 και 6.11.1997, Ριζοσπάστης, 5.11.1997, 9.3.2001, 6.4.2001 κ.ά.
- 5 Συνέδριο στο Γαλλικό Ινστιτούτο, Ελευθεροτυπία, 31.5.2002 με τίτλο "θεσμοποιήθηκε η έννοια του γενικώς υπόπτου", Ριζοσπάστης 9.3.2001, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία 25.2.2001 και για τον επόμενο "τρομονόμο" Ριζοσπάστης 19.1.2003 με τον τίτλο "στον γύψο τα δημοκρατικά δικαιώματα και ελευθερίες, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία 30.9.2001, Καθημερινή, 30.9.2001 κ.ά.
- 6 Ριζοσπάστης 7.6.2001.
- 7 "σοβαρότατες αντιδράσεις από την επιστημονική κοινότητα" Ριζοσπάστης 19.12.2000.
- 8 Ριζοσπάστης 22.3.2002 για την κύρωση της συνθήκης.
- 9 Χ. Μπικάτζικ "ιδού ποιοί μας παρακολουθούν" 26.8.2001, Γ.Ελαφρός "ουδέν κρυπτόν κάτω από το ...Εσελον" Καθημερινή 8.4.2001.
- 10 "Σένγκεν, ευρωχειροπέδες στα δικαιώματά μας", ένθετο Αφιέρωμα της Ελευθεροτυπίας 3.4.1999.
- 11 "Η Ευρώπη της καταστολής", Ελευθεροτυπία 6.8.2001, "Διεθνοποίηση του αστυνομικού κράτους" Ριζοσπάστης 12.12.2000, "περισσότερη αστυνόμευση αποφάσισε το Συμβούλιο Υπουργών της ΕΕ", Ριζοσπάστης 2.12.2000, "καταστολή made in Europe", Ελευθεροτυπία, 10.3.2002, "διακρατική καταστολή

- της κοινωνικοπολιτικής δράσης” Ριζοσπάστης 25.11.2001, “ΕΕ : ιδρύεται σώμα πραιτωριανών αστυνομικών για την διαχείριση κρίσεων” Ριζοσπάστης 20.11.2001, “Οι Βρυξέλλες χτίζουν το φρούριο Ευρώπη”, Καθημερινή 2.6.2002.
- 12 Γ. Δάμα “όλα έγιναν με την συγκατάθεση της Αθήνας” Ελευθεροτυπία 21.7.2001, Α.Φρακασέλης “Με κατάλογο των ελληνικών αρχών η απαγόρευση” Ελευθεροτυπία 21.7.2001 (και τα δύο δημοσιεύματα αναφέρονται στις “προληπτικές” συλλήψεις ελλήνων διαδηλωτών στο λιμάνι της Ανκόνα).
- 13 Ελευθεροτυπία 23.2.2002.
- 14 Ριζοσπάστης 8 και 11.9.2002.
- 15 Γ. Τσακίρης “οι ειδικοί του ΓΕΣ εξηγούν πώς παρακολουθούνται σταθερά τηλέφωνα, κινητά, κλειστοί χώροι...” Ελευθεροτυπία 14.8.2002.
- 16 Γ. Ελαφρός “ηλεκτρονικές χωρίς απόρρητο στην Ευρώπη”, Καθημερινή 15.9.2002, Κ. Κυριακόπουλου “το FBI θα βλέπει και τα e-mail μας” Ελευθεροτυπία 3.1.2002, Γ. Καφέλης “για ποιόν κτυπάη καμπάνα” (σχετικά με την παρακολούθηση των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων) Τα Νέα, 10.9.2002 και για το ίδιο θέμα, Ι. Νιαώτη “μάτι και αυτί σε κάθε σπίτι”, Ελευθεροτυπία 4.12.2000.
- 17 Γ. Ελαφρός, “αμφίδρομη TV, ένας χαφίης στο σπίτι μας” Καθημερινή 16 Ιουνίου 2002, Γ. Δελαστικ, “από την CIA στην DIA - ο αιώνας του Οργουελ” Καθημερινή 29.12.2002.
- 18 “Δυναμώνουν συνεχώς οι κατασταλτικοί μηχανισμοί” Ριζοσπάστης, 11.5.2001.
- 19 Μπ. Ζιώγας, Δημοτική Αστυνομία, για μια αποκέντρωση της καταστολής, Ριζοσπάστης 19.5.2002, “ΚΕΔΚΕ, κουμπουροφόροι δημοτικοί αστυνομικοί για καταστολή” Ριζοσπάστης 8.3.2001.
- 20 Κ. Μακρή “οι κάμερες κάνουν καλό στην ασφάλεια” Ελευθεροτυπία 2.6.2002, “με γοργούς ρυθμούς ο μεγάλος αδελφός”, Ριζοσπάστης 27.11.2002, Τ. Γκόρνυ, Π. Μπουγάνης, “Μια πόλη Big Brother-κάμερες στην Αθήνα...” Ελευθεροτυπία, 17.3.2002, Μ. Μανή “Αθήνα έτοιμη για όλα” (για τα μέτρα ασφαλείας στην Ολυμπιάδα) Ελευθεροτυπία 8.9.2002.
- 21 “Συγκροτείται στρατιωτικός μηχανισμός εσωτερικής ασφαλείας”, Ριζοσπάστης 5.7.2002 και “(πραγματοποιήθηκε) Στρατιωτική άσκηση καταστολής διαδηλωτών!”, Ριζοσπάστης 14.3.2002, Οι ένοπλες δυνάμεις σε ρόλο κατασταλτικού μηχανισμού” Ριζοσπάστης 2.2.2003, “ένοπλες δυνάμεις, προσανατολισμός στον εσωτερικό εχθρό” Ριζοσπάστης 29.1.2003.
- 22 “Μεγαλύτερη αστυνομοκρατία για την ασφάλεια του πολίτη”, Ριζοσπάστης 11.10.2002, Α. Μπουμπούκα, “οι σερίφηδες της γειτονιάς σας” Ελευθεροτυπία 20.10.2002, και “οι γειτονιές αποκτούν τον χωροφύλακά τους”, Ριζοσπάστης 13.12.2002 κ.ά.
- 23 Θ. Βλαστός-Π. Τουρνικιώτης Αθήνα, οχυρωμένη πόλη. διάλεξη στο 5ο έτος της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, 1977, αναδημοσιεύτηκε στο περιοδικό Text, Ιούνιος 2002, Σ. Σταυρίδης, “πώς οικοδομούνται τείχη μέσα στην πόλη” και Δ. Αναστασόπουλος “ένας μπάτσος που τον έλεγαν ...πολεοδομία” Αφιέρωμα Ελευθεροτυπίας “ο επιτάκτης του μεγάλου αδελφού” 8.5.2001, βλ. ακόμη Γ. Σα-

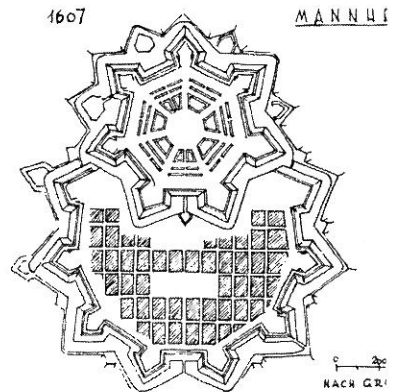
- ρηγιάννη-Ν. Τριάντη *οπ.παρ.* Γ. Σαρηγιάννη “η ιστορική διάσταση της αντίθεσης δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, και του ίδιου “η διαχείριση του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου από τις δυνάμεις καταστολής της εξουσίας, *Αρχιτέκτονες* 34/2002.
- 24 Ν. Τσιφόρος, *Τα παιδιά της πιάτσας*, Αθήνα 1965, του ίδιου, *παραμύθια πίσω από τα κάγκελα*, Αθήνα 1973.
- 25 Γιάννης Θεοδωράκης, *Υπέρ Βωμών και Αστειών*, Αθήνα 1988.
- 26 Αναφέρονται στον τύπο ονόματα όπως των εφοπλιστών Καρρά, Χανδρή, Βερνίκου, των επιχειρηματιών Πετζετάκι, Σάλλα, Κοπελούζου, Mac Calb, των ηθοποιών και ανθρώπων της τηλεόρασης Βάνας Μπάρμπα, Έλλης Στάη, Μαλβίνας Κάραλη κ.ά.
- 27 Βρυξέλλες, 06.05.1997, COM (97) 197 τελικό.
- 28 Απαντα Λένιν τ. 23 σελ. 342 στην ελλ. έκδ.
- 29 Αριστοτέλη Πολιτικά, Β 8-34 κ.ά.
- 30 Κ. Μπίρη Αι Αθήναι από τον 19^ο εις τον 20ο αιώνα, Αθήναι 1960, Γ.Σαρηγιάννης Αθήνα 1830-2000, Αθήνα 2000.
- 31 Γ. Σαρηγιάννης, *Τάσεις πολεοδομικής εξέλιξης του Λεκανοπεδίου Αθηνών, Τεχνικά Χρονικά 4/1973*, του ίδιου *Αθήνα 1831-2000 –εξέλιξη, πολεοδομία, μεταφορές*. Αθήνα 2000. Λ.Λεοντίδου λήμμα “Αθήνα” στην Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (ελλ.μετάφραση) Αθήνα 1978, βλ. ακόμη και την έρευνα του ΕΚΚΕ (υπεύθυνος Θ.Μαλούτας) Κοινωνικές παράμετροι για την αιεφόρο ανάπτυξη της Αθήνας, παρουσίαση στην Ελευθεροτυπία 20.2.2003.
- 32 Α. Κάκαρη-Π. Υφαντής “τα γκέτο των Αθηνών, Ελευθεροτυπία 9.10.1998, Α. Αθανασιάδου, Β. Θεοδωροπούλου “Των ξένων οι κοινότητες” Καθημερινή 2.5.1999Σ.Κάραλης,Δ.Αντωνίου “οι διαφορετικοί λαοί της Αθήνας” Καθημερινή 25.5.1997, Κ. Κυριακόπουλος “υπόγειες διαδρομέςστις Ομόνοιες του κόσμου” Ελευθεροτυπία 14.9.1997 Σ. Γιαννάτος “οι μικρές πόλεις μέσα στην πόλη” metrorama 27.8.2001, κ.ά.
- 33 Δ. Ρηγόπουλος, “η ανάπλαση του Ψυρρή” Καθημερινή 28.1.1996, Γ. Αντύπας “χρυσάφι το Μεταξουργείο” Ελευθεροτυπία 9.11.1997, Σ.Γουλάτης “Διατηρητέο χρυσάφι” Ελευθεροτυπία 19.5.1996, Δ. Νανούρης “τραπεζάκια από χρυσάφι” Ελευθεροτυπία 4.4.1999, Π. Δίπλας, “Ανακτά την χαμένη τιμή του το κέντρο της Αθήνας, Καθημερινή 16.6.1991, Δ. Νανούρη “τα ελληνάδικα εκτίναξαν τις τιμές στις αποθήκες” Ελευθεροτυπία 18.5.1997, Α.Κάκαρη-Δ. Βασιλοπούλου “μέρες και νύχτες στου Ψυρρή” Ελευθεροτυπία Μ.Κουστένη-Ν.Χατζηαντωνίου “από τενεκέ μαχαλάς περιβόλι των τεχνών” Ελευθεροτυπία 4.11.1996, Β. Αγγελικόπουλος “στου ...Ψυρρή το ελληνικό Μπρόντγουαί” Καθημερινή 7.12.1997,Π. Κουνενάκη “το νέο στέκι της σύγχρονης τέχνης” Καθημερινή 3.10.1999, Σ. Κάραλης “ διασκέδαση σε ξεχασμένες γειτονιές” Καθημερινή 22.12.1996, Ξ. Κουναλάκη “Ομόνοια-Γκάζι-Ψυρρή το αθηναϊκό Σόχο” Καθημερινή 15.4.2001, Ν. Κωτσικόπουλος “τα παλατάκια της τερατούπολης” Τα Νέα 26.5.1998. κ.ά.

- 34 Α. Σπυροπούλου “τους πλάκωσε η ανάπλαση” (αναφέρεται στον Ψυρρή) Ελευθεροτυπία 8.11.1999, Θ. Μπαλοδήμας “Ψυρρή, η νέα Πλάκα είναι έτοιμη” Ριζοσπάστης 9.8.1996.
- 35 Γ. Σαρηγιάννης “Η κατάλυση της ταξικής διάρθρωσης της Αθήνας μέσα από τον Νόμο για το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών” Προβλήματα Τοπικής Αυτοδιοίκησης 7/1985.
- 36 Γ. Σαρηγιάννης, Ν. Τριάντης, Πολεοδομία και άμυνα στην πόλη... *οπ.παρ.*
- 37 Η. Belmessous “Ιδιωτικές πόλεις γαλλικού τύπου” *Le Monde diplomatique* – Ελευθεροτυπία 17.11.2002, Π.Παπακωνσταντίνου “Γκέτο πλουσιών στις πολιτείες του φόβου” Καθημερινή 15.12.2002.
- 38 βλ. διαφήμιση στην Καθημερινή 11.11.2001 και 3.2.2002.
- 39 Β. Λιόγκαρης, Συνοικισμός Χαροκόπου, Αθήνα 1996, σελ. 282.
- 40 Γ. Σαρηγιάννης (συνέντευξη για την Αθήνα) Οδηγητής, Γενάρης 2003.
- 41 Ελευθεροτυπία 29 Σεπτ. 2001.
- 42 Β. Λιόγκαρης, *οπ. παρ.*
- 43 Για το θέμα αυτό εκτός από καθαρά ιστορικά έργα, όπως ο τόμος με ανατυπώσεις άρθρων από την *Illustration* του 1871 “*La Commune*”, Paris 1987, *Historisches Museum der Stadt Wien*, 1848 *das tolle Jahr*, *Chronologie einer Revolution*. Wien 1998. Ο Μακρή, Ο ΕΛΑΣ της Αθήνας, Αθήνα 1985, Ν. Κεπέσης Ο Δεκέμβρης του 1944, Αθήνα 1994, Σ.Κωτσάκης Εισφορά στο χρονικό της Κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης στην Αθήνα, Αθήνα 1986. βλ. για ειδικότερες πολεοδομικές αναλύσεις, Μ.Παπαδολαμπάκης, αγώνες: το δικαίωμα στη γη, στη δτέγη και στον τρόπο ζωής. Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, Οκτώβριος 1973, Θ.Βλαστός-Π.Τουρνικιώτης, Αθήνα, Οχυρωμένη Πόλη, *οπ.παρ.*, Τ.Κωστόπουλος, Δ.Τρίμης, Δ. Ψαρράς, Πολεοδομία και Επανάσταση. Ελευθεροτυπία 1.Δεκεμβρίου 1991 (Ιός της Κυριακής), Γ. Κανετάκης, Ελ. Μπενέκη, Γ. Σαρηγιάννης, Άγιος Ιωάννης Ρέντης, Αθήνα 2002.
- 44 Γ. Μαρνέλλος “οι τρεις εντολές του σχεδίου βεντάλια” (σχετικά με το Πολυτεχνείο) Ελευθεροτυπία 17.11.1997, “μάχες στα Πατήσια” (πρόκειται για τον διαγωνισμό του ΑΣΕΠ) Ελευθεροτυπία 15.6.1998, Κ.Μακρή “σχέδιο 2004 αποκλεισμών” Ελευθεροτυπία 5.5.2002, Χ. Μιχαηλίδης “αιχμάλωτος στην πόλη μου” (σχετικά με ποδοσφαιρικό αγώνα) Ελευθεροτυπία 15.11.02, Β.Καραγεώργος “Ίδου πώς θα γίνει η Γένοβα” Ελευθεροτυπία 8.6.2001, του ίδιου, “(Φλωρεντία) η πρωτεύουσα της αντίστασης” Ελευθεροτυπία 3.11.2002, “(Ναύπλιο) Τείχος της ΕΛ.ΑΣ σε 100 πούλμαν διαδηλωτών”, Ελευθεροτυπία 19.1.2003.
- 45 Τα στοιχεία του άρθρου αυτού αναφέρονται μέχρι την παράδοση του στην Συντακτική Επιτροπή του τόμου. Στο διάστημα που διέρρευσε υπάρχουν πολλά νεώτερα δημοσιεύματα τα οποία απλά συνεχίζουν και επιβαβαιώνουν τις καταστάσεις που περιγράφονται στο άρθρο.

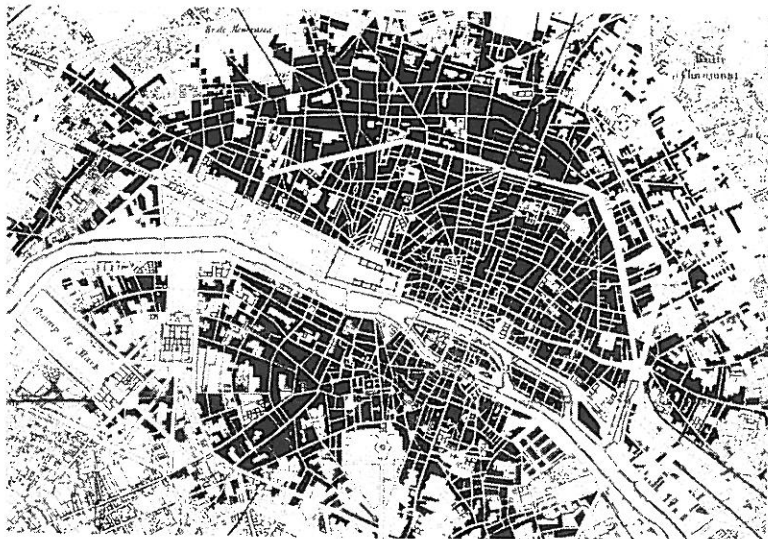
Σ Χ Η Μ Α Τ Α



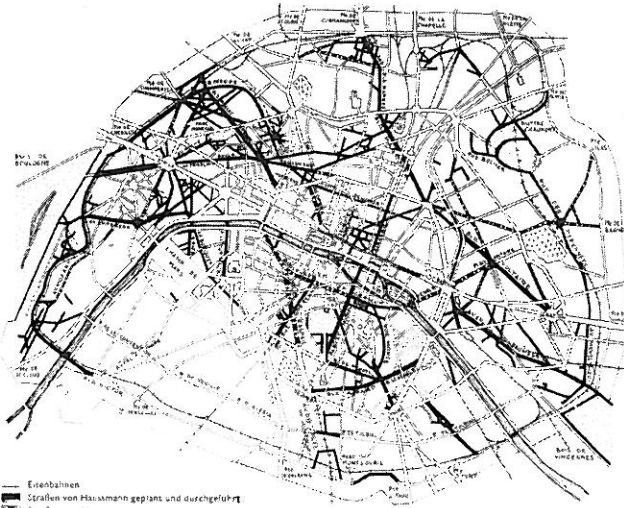
1. Τύρινς. Οχυρωμένη ακρόπολη με το ανακτορικό κέντρο και η "κάτω πόλη" επίσης οχυρωμένη.
Πηγή: Σ.Ιακωβίδης, Αι μυκηναϊκά ακροπόλεις. Αθήναι 1973.



2. Μάντεια, 1607. Οχυρωμένη ακρόπολη και οχυρωμένη κάτω πόλη. Ο Φεουδάρχης και ο στρατός του σε διπλή ασφάλεια στην Ακρόπολη.
Πηγή: W.Ortmann Staedtebau frueher und heute. Duesseldorf 1956.

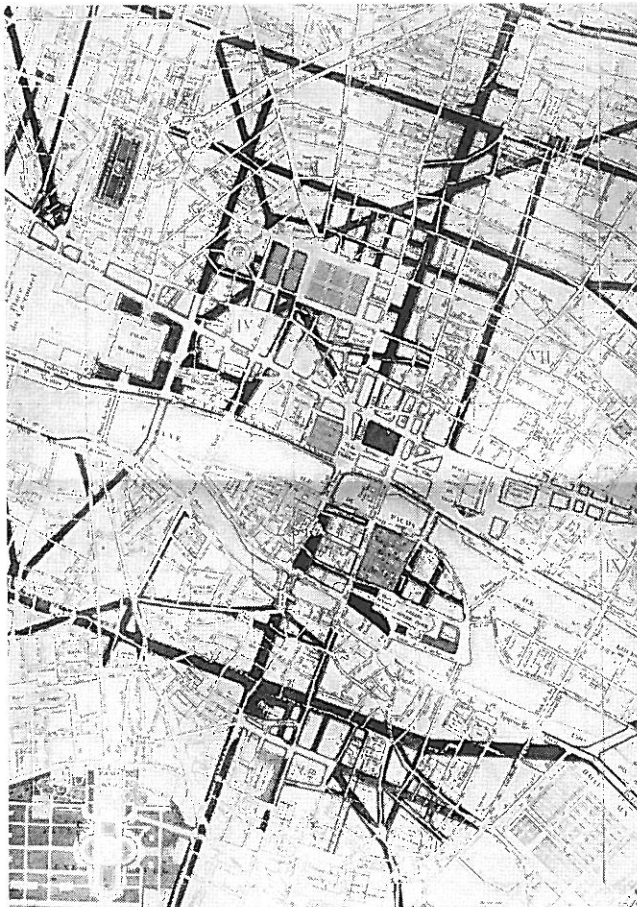


3. Το δίκτυο δρόμων στο Παρίσι στις εξεγέρσεις του 1848
Πηγή: R. Wurzer, Anlass, Ziele, Durchführung und Verwicklichung von staedtebaulichen Planungen. Berichte zur Raumforschung und Raumlanung 6/1976 σελ. 10.



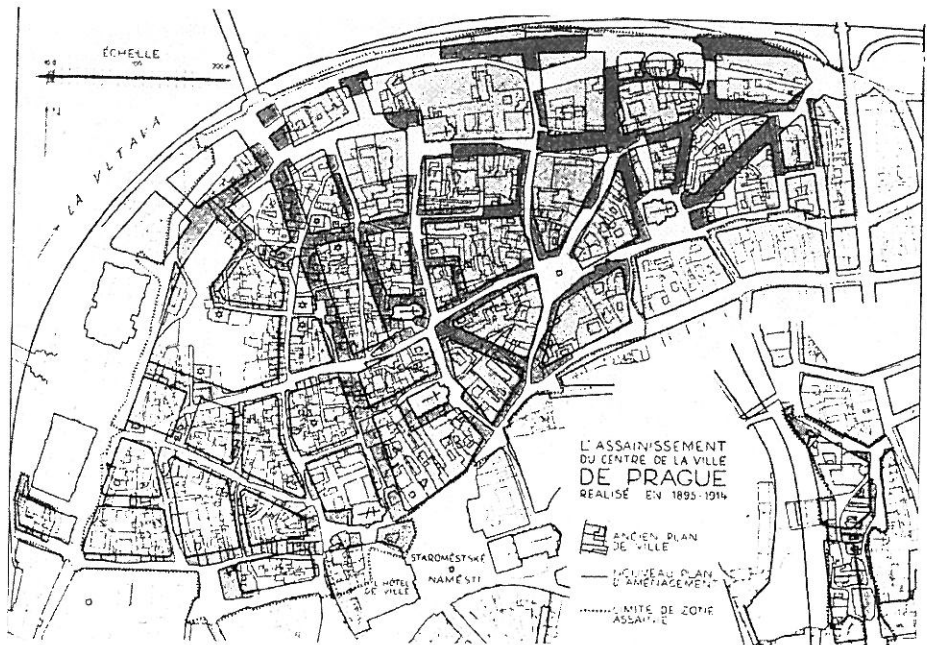
4. Διανοίξεις Hausmann στο Παρίσι. Η συνολική εικόνα όπως ήταν το 1871

Πηγή: R. Wurzer, Anlass, Ziele, Durchführung und Verwickelung von staedtebaulichen Planungen. Berichte zur Raumforschung und Raumplanung 6/1976 σελ. 16.

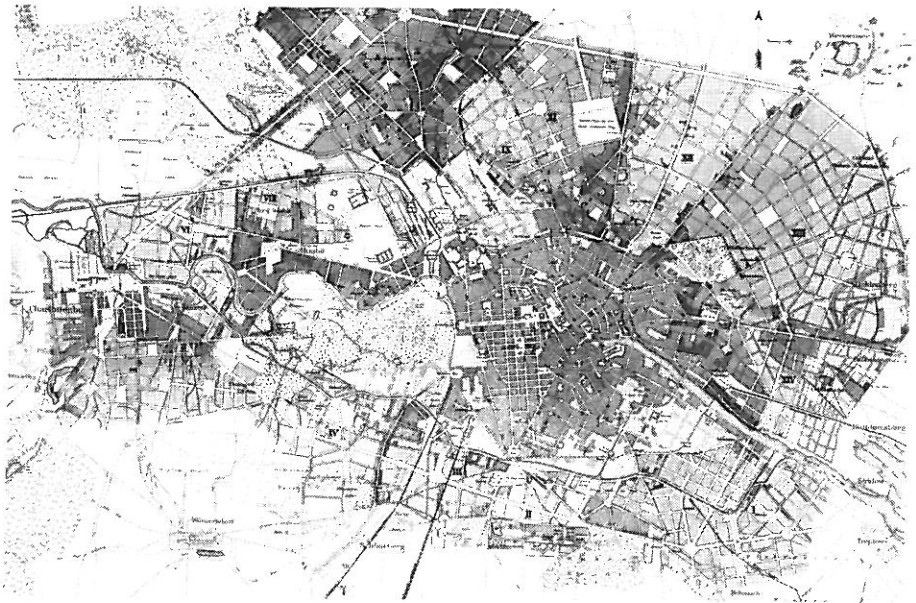


5. Διανοίξεις Hausmann στο Παρίσι. Λεωφόροι διασχίζουν εγκάρσια και το ιστορικό κέντρο της Ile de France

συνδέοντας κέντρο, ανάκτορα του Λούβρου, τον Κήπο του Λουξεμβούργου με το Μέγαρο της Συγκλήτου κ.ά. Πηγή: W.Heggemann, Der Staedtebau. τόμος 1ος, σελ. 224-225. Berlin 1911).



6. Πράγα, διανοίξεις 1895-1914. Πηγή: R.Wurzer, Anlass, Ziele, Durchführung und Verwicklung von staedtebaulichen Planungen. Berichte zur Raumforschung und Raumlanung 6/1976 σελ. 9.



7. Το Βερολίνο στο τέλος του 19ου αιώνα. Το ιστορικό κέντρο και οι επεκτάσεις του μετά τον 18ο αιώνα σε συνθέσεις από μεγάλες λεωφόρους και πλατείες
Πηγή: Berlin. Historische Stadtgestalt und Stadterneuerung. Berlin 1975.



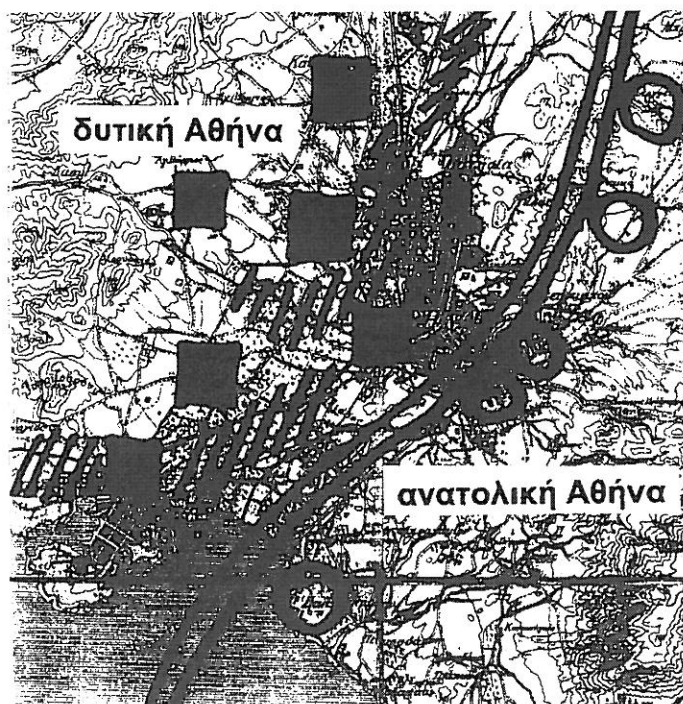
8. Δυνάμεις καταστολής διαφόρων τύπων στην Αθήνα. Εξοπλισμός ακόμη και με βαρύ οπλισμό και υψηλή τεχνολογία καταστολής, επικοινωνίας κλπ.
Πηγή: Ελευθεροτυπία 8.12.2002.



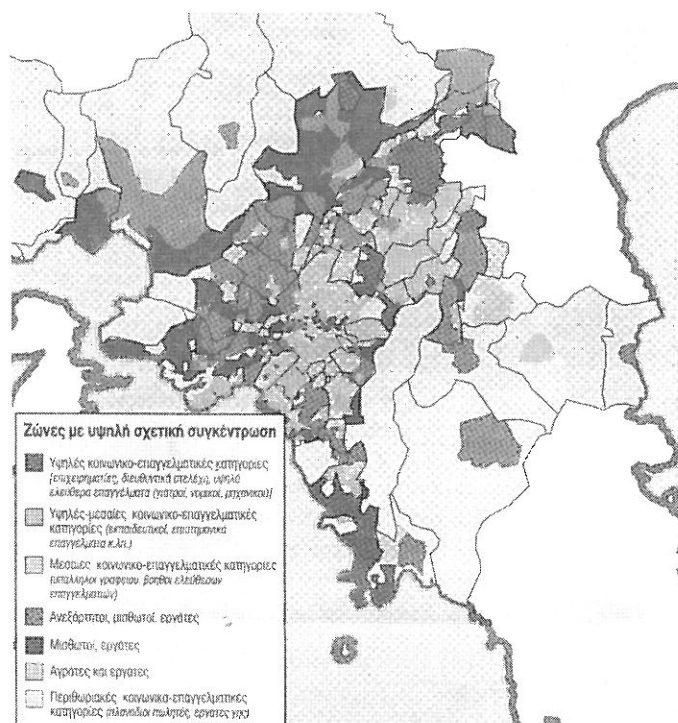
9. Κάμερες υπό το βλέμμα της Παλλάδος. Ιδιωτική ασφάλεια τραπεζών, κτηρίων γραφείων και άλλων ιδιωτικών χώρων. Η κατάχρηση της «κάμερας» οδηγεί σε χρήση της και για την παρακολούθηση εργαζομένων στον χώρο και την ώρα εργασίας, φυσικά στην πόλη πέρα από την μεμονωμένη ιδιωτική χρήση, χρησιμοποιείται και από το κράτος σε δίκτυο, για συνολική παρακολούθηση της δημόσιας ζωής και όχι μόνο σε στιγμές έντασης.
Πηγή: Ελευθεροτυπία 2.6.2002.



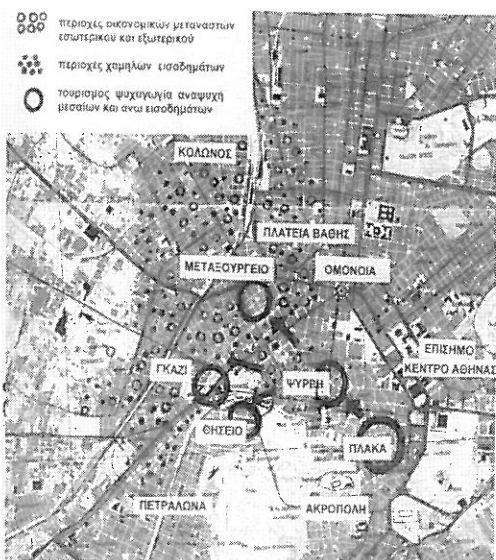
10. «Ο αστυνομικός της γειτονιάς». Το πανταχού παρών μάτι της έννομης τάξης, πεζή ή εποχούμενο, απαραίτητο για την καταστολή του κοινού ποινικού εγκλήματος αλλά που εν δυνάμει χρησιμοποιείται για τις διάφορες μορφές καταστολής.
Πηγή: Ελευθεροτυπία 20.10.2002.



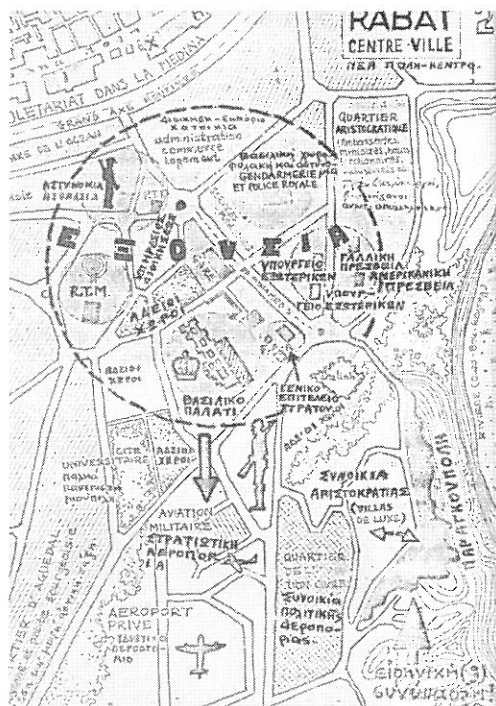
11. Ανατολική και Δυτική Αθήνα. Η γνωστή κοινωνική διαίρεση στο Λεκανοπέδιο, με κύκλους οι συνοικίες ανωτέρων οικονομικά στρωμάτων, με τετράγωνα των χαμηλών οικονομικά στρωμάτων. Με διαγράμμιση βιομηχανικές περιοχές. Σχέδιο του συγγραφέα.



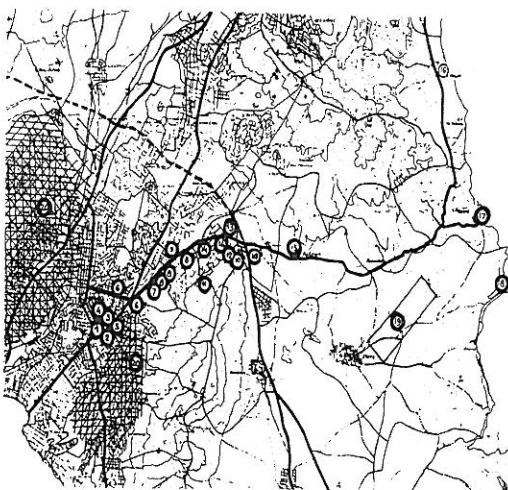
12. Η κοινωνική διάρθρωση της Αθήνας. Δυτικό και ανατολικό Λεκανοπέδιο. Πηγή Έρευνα ΕΚΚΕ και Πανεπιστήμιου Θεσσαλίας, επιστημονικός υπεύθυνος Θ.Μαλούτας, παρουσίαση Ελευθεροτυπία 20.2.2003.



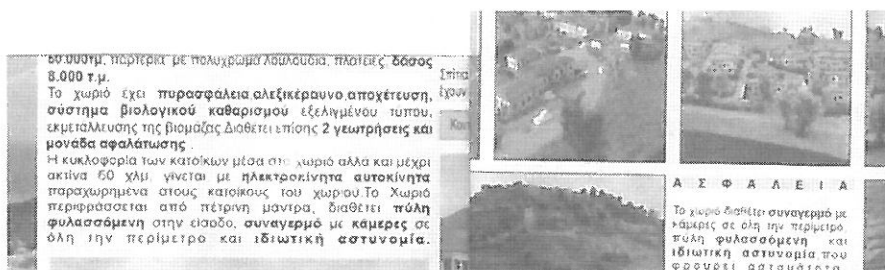
13. Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας. Κοινωνική δομή, κρίσιμες βασικές χρήσεις και η μεταβολή τους. Η επέκταση του τουρισμού από την Πλάκα στου Ψυρρή, το Μεταξουργείο και το Γκάζι, μέσα στην καρδιά των περιοχών κατοικίας και εργασίας χαμηλών οικονομικών στρωμάτων, οικονομικών μεταναστών και άλλων. Η επέκταση αυτή αναβαθμίζεται και από επέκταση πολιτιστικών δραστηριοτήτων υψηλής κλάσεως, και προηγείται (όπως στην περίπτωση της Πλάκας) ή έπεται (όπως στις σύγχρονες περιπτώσεις Μεταξουργείο κλπ) και η «κοινωνική κάθαρση» και η καταστολή. Πηγή: Γ.Σαρηγιάννης, η διαχείριση του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου από τις δυνάμεις καταστολής της Εξουσίας. Αρχιτέκτονες, 34/2002 σελ. 69.



14. Ο χώρος Εξουσίας στην Ραμπιάτ του Μαρούσι. Είναι σαφής η συγκέντρωση των κρίσιμων σημείων (ανάκτορα, πρεσβείες, αριστοκρατικές συνοικίες κ.α. από την μια, και λαϊκών συνοικιών από την άλλη. Πηγή: Μ.Παπαδολαμπακίης, αγώνες: το δικαίωμα στη γη, στη στέγη και στον τρόπο ζωής. Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, τ. 3, Οκτώβριος 1973.



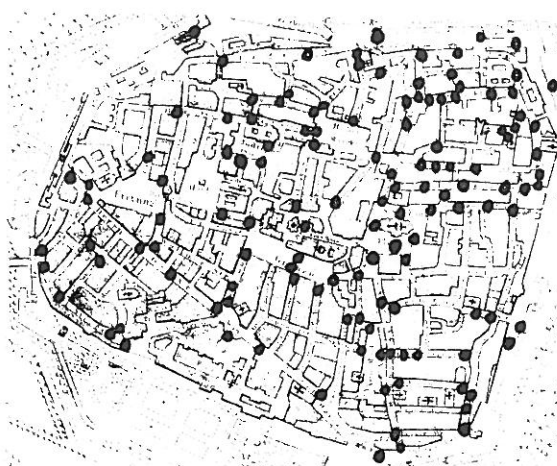
15. Ο «άξονας εξουσίας» στην Αθήνα. Πλατεία Συντάγματος, Β. Σοφίας, Μεσογείων. 1. Κοινοβούλιο, 2. Προεδρικό Μέγαρο, 3. Πρεσβείες ΗΠΑ, Μ. Βρετανίας κ.α, 4. Κολωνάκι, 5. Χίλτον, 6. Γενική Ασφάλεια, 7. Γουδί, 8. Στρατιωτικά Νοσοκομεία, 9. Γενικό Επιτελείο 10. στρατιωτικές εγκαταστάσεις του ΝΑΤΟ για όλη την Μέση Ανατολή, 11. οικισμός αξιωματικών «Παπάγου», 12. Αμερικανικό Κολλέγιο Θηλέων, 13. Σχολείο αμερικανικής κοινότητας, 14. Ραδιοφωνία- τηλεόραση, 15. Ασύρματος Χαρβατίου, 16. (πρώην) αμερικανική Βάση Νέας Μακρης, 17. Λιμάνι Ραφήνας, 18. Βελανιδέζα, 19. Αεροδρόμιο Σπάτων, 20 εργατικές συνοικίες, 21 Κέντρο Αθήνας. Ο άξονας περιλαμβάνει όλες τις λειτουργίες άσκησης εξουσίας, τις έχει συγκεντρωμένες επάνω σε πλατείες δρόμους που δεν κινδυνεύουν από οδοφράγματα, μακριά από λαϊκές συνοικίες και με διεξόδους (λιμάνι-αεροδρόμιο) ανεφοδιασμού ή διαφυγής. Πηγή: Γ. Σαρηγιάννης, Ν. Τριάντης, Πολεοδομία και άμυνα στην πόλη. Τεχνικά Χρονικά 3/1988, Βλ. ακόμη, Γ. Σαρηγιάννη, το αεροδρόμιο των Σπάτων και η Αθήνα. Αρχιτέκτονες, 26/2001.



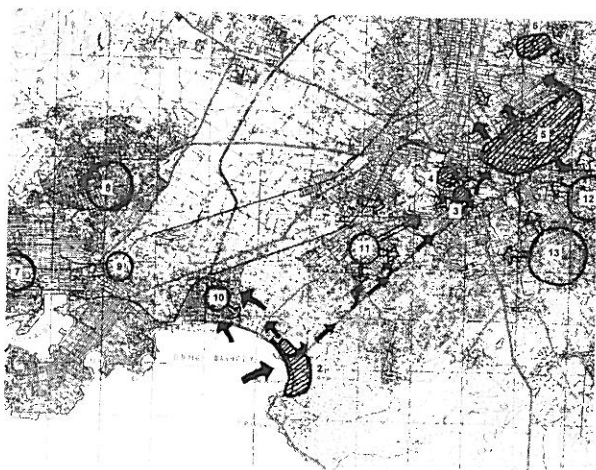
16. Πολυτελής οχυρωμένος οικισμός στην Χαλκιδική. Διαφήμιση στις εφημερίδες. Πηγή: Καθημερινή, 11.11.2001 και 3.2.2002).



17. «Ενθύμιον από την Βιέννη με τα οδοφράγματα της». (26-28 Μαΐου 1848). Στο κέντρο χάρτης της πόλης με τα 190 οδοφράγματα, και γύρω εικόνες από διάφορα οδοφράγματα. Πηγή: Historisches Museum der Stadt Wien.



18. Οδοφράγματα στην Βιέννη το 1848. Είναι χαρακτηριστική η πυκνότητα στο βορειοανατολικό μέρος σε αντίθεση με το νοτιοδυτικό, όπου τα μεγάλα δημόσια κτήρια. Συνήθως διατάσσονται στις γωνίες των δρόμων και αν το μήκος του οικοδομικού τετραγώνου είναι μεγάλο προτιθενται και στην μέση του. Πηγή: Historisches Museum der Stadt Wien.



19. Αθήνα, Δεκέμβρης 1944. Η στρατιωτική διάταξη των αντιπάλων μέσα στον αστικό ιστό. Με διαγράμμιση οι βρετανικές δυνάμεις με λευκούς κύκλους οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Βασική πύλη ανεφοδιασμού και αποβάσεων των Βρετανών, ο αερολιμένας στο Φάληρο και μέσω της Λεωφόρου Συγγρού έφταναν στην «Σκομπία» (περιοχή Κολωνακίου και πλατείας Συντάγματος) Η αποτυχία του ΕΛΑΣ να ελέγξει αυτόν τον άξονα, ήταν καθοριστική στην τελική ήττα του. 3. Μακρυγιάννη, 4. Θησείο, 5. «Σκομπία», 6. Σχολή Ευελπίδων, 7. εργατικές συνοικίες Πειραιά, 8. Κοκκινιά, 9. Καμίνια, 10. Μοσχάτο. 11. Καλλιθέα, 12. Καισαριανή, 13. Βύρωνας. Πηγή: Γ. Κανετάκης, Ε. Μπενέκη, Γ. Σαρηγιάννης, Άγιος Ιωάννης Ρέντη. Η ιστορική και η πολεοδομική του εξέλιξη. Δήμος Αγίου Ιωάννη Ρέντη 2002. σελ. 87.



20. Βρετανικά οδοφράγματα στο κέντρο της Αθήνας. Αθήνα, Δεκέμβρης του 1944. Οι ελαφρά οπλισμένοι αντίπαλοι μπορούν να αναχαιτιστούν με απλό συρματοπλέγμα, ακόμη και σε πλατύ δρόμο. Πηγή: Dmitri Kessel, Ελλάδα του 1944, Αθήνα 1994, σελ.132.



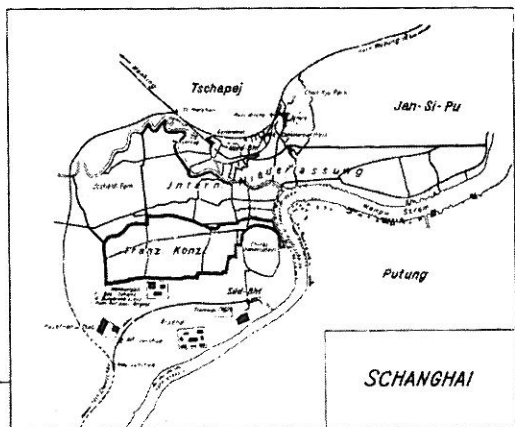
21. Οδόφραγμα του ΕΛΑΣ. Αθήνα, Δεκέμβρης του 1944. Το κλασικό οδόφραγμα από πέτρες και άλλα υλικά, το οποίο όμως στην επέλαση των τανκς είναι ανίσχυρο, πολύ περισσότερο σε πλατύ δρόμο που επιτρέπει τον από μακριά κανονιοβολισμό του αλλά και την επίθεση εναντίον του με τεθωρακισμένες δυνάμεις. Πηγή: Dmitri Kessel, Ελλάδα του 1944, Αθήνα 1994, σελ.125.



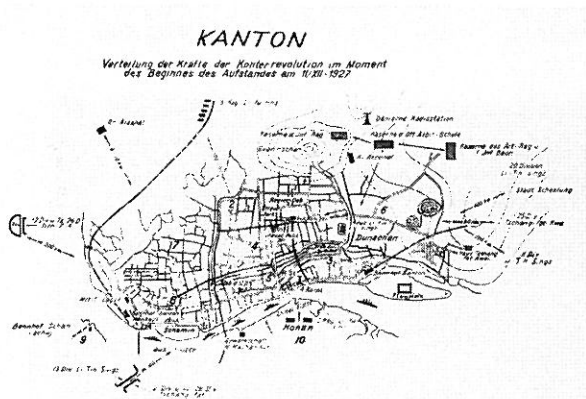
22. Οδόφραγμα στο Παρίσι το 1871. Τα οδοφράγματα της Γαλλικής Κομμούνιας στην εξέγερση του 1871. Η περίπτωση όπου τα πολεοδομικά μέτρα του Hausmann δεν απέδωσαν αρχικά λόγω του συσχετισμού των δυνάμεων, όμως στην συνέχεια η επανάσταση καταστάληκε με την βοήθεια ξένων (γερμανικών) στρατευμάτων. Αντίθετα στην Αγία Πετρούπολη το 1917 η επανάσταση επικράτησε. Ο χώρος και η διαμόρφωσή του, βοηθάν ή εμποδίζουν, αλλά δεν έχουν τον καθοριστικό ρόλο στην τύχη μιάς εξέγερσης. Πηγή: La Commune. Les grands Dossiers de l'Illustration. Παρίσι 1871, ανατύπωση 1987 σελ. 76.



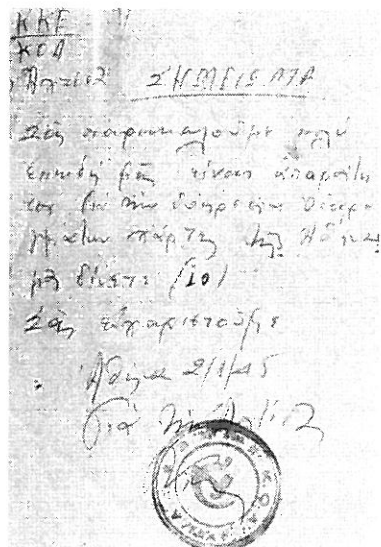
23. Οδόφραγμα στο Παρίσι το 1871. Η ζωή πίσω από το οδόφραγμα, η εικόνα μας φέρνει στο νού τα κείμενα του Βίκτωρος Ουγκώ στους "Αθλίους" για τις εξεγέρσεις του 1830. Πηγή: La Commune . Les grands Dossiers de l'Illustration. Παρίσι 1871, ανατύπωση 1987 σελ. 91.



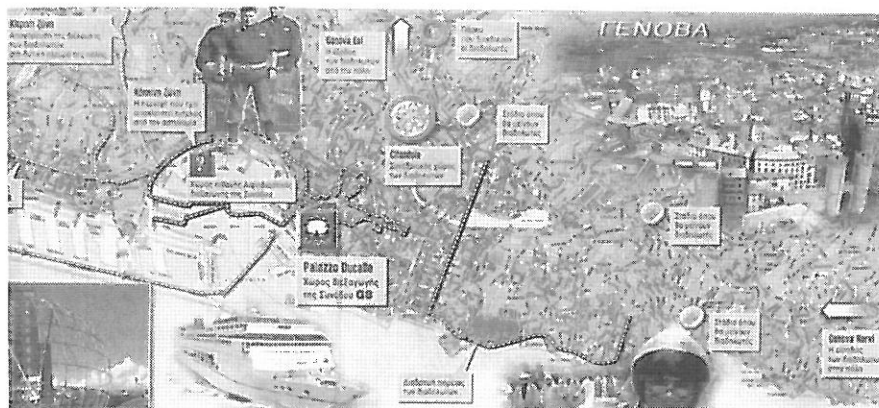
24. Μελέτη της εξέγερσης στην Σαγκάο το 1927 από τον Χο-Τσι-Μινχ. Από το βιβλίο του A. Neuberg «η ένοπλη εξέγερση» της 3ης Διεθνούς του 1928. Πηγή: αναφορά στο άρθρο των Κωστόπουλου-Τρίμη-Ψαρρά «Πολεοδομία και Επανάσταση», Ιός της Κυριακής, Ελευθεροτυπία 1 Δεκεμβρίου 1991.



25. Μελέτη της εξέγερσης στην Καντώνα το 1927 από τον Χο-Τσι-Μινχ. Από το βιβλίο του A. Neuberg «η ένοπλη εξέγερση» της 3ης Διεθνούς του 1928. Πηγή: αναφορά στο άρθρο των Κωστόπουλου-Τρίμη-Ψαρρά «Πολεοδομία και Επανάσταση», Ιός της Κυριακής, Ελευθεροτυπία 1 Δεκεμβρίου 1991.



26. Σημείωμα της Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας του ΚΚΕ της 2ας Ιανουαρίου 1945. Ένα αδημοσίευτο στοιχείο, της Υπηρεσίας Οδοφραγμάτων της ΚΟΑ (Κομματική Οργάνωση Αθήνας του ΚΚΕ) που ζητούσε από τον Διευθυντή Πολεοδομίας του Δήμου Αθηναίων Κ. Μπίρη χάρτες της Αθήνας, τον Γενάρη του 1945, όταν πιά η Μάχη της Αθήνας είχε χαθεί. Πηγή: αρχείο ΚΚΕ (δωρεά Μ. Μπίρη).

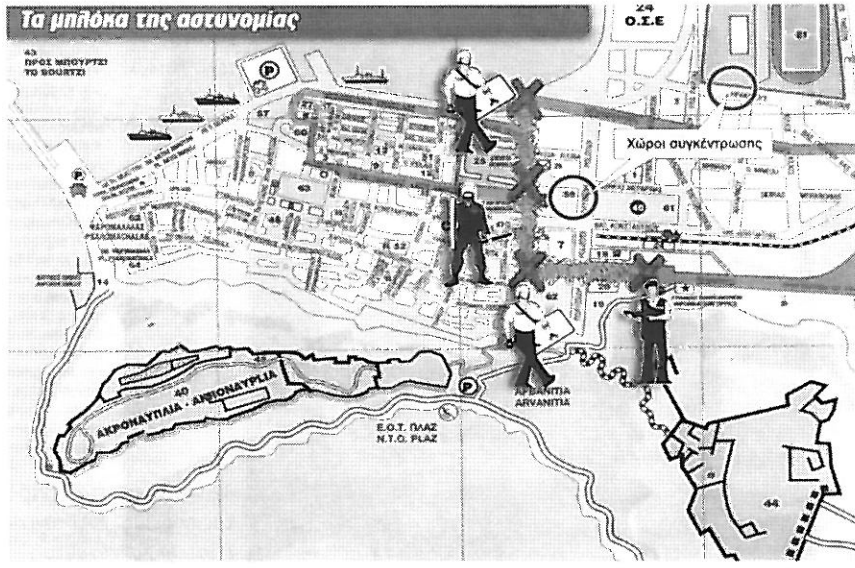


27. Γένοβα 2001. Η προστασία του χώρου της Συνόδου από δύο ζώνες ασφαλείας, και η υποχρεωτική κατά τις δυνάμεις ασφαλείας πορεία των διαδηλωτών. Η κίνηση και παραμονή των διαδηλωτών ορίζεται σαφώς από την αστυνομία. Πηγή: Ελευθεροτυπία 8.7.2001.

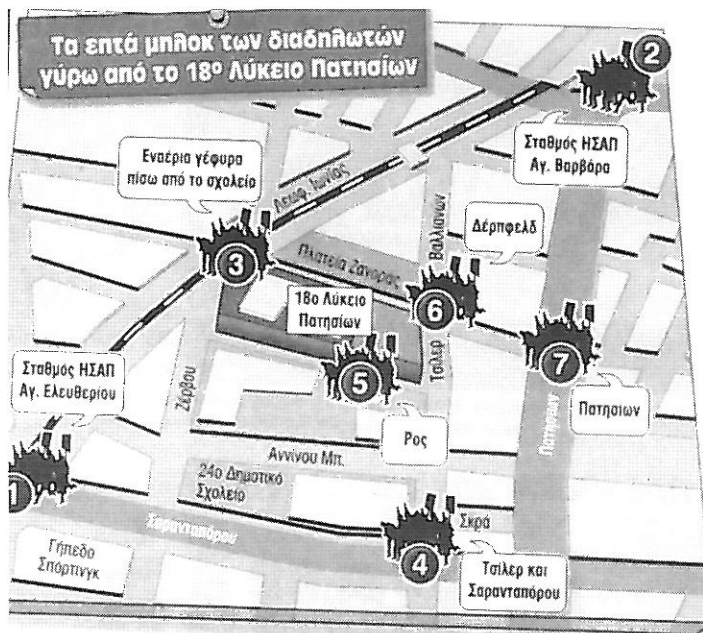


28. Η Σύνοδος της Φλωρεντίας, Νοέμβριος 2002. Η πόλη, χωρίζεται από τις δυνάμεις ασφαλείας σε πέντε επιχειρησιακές ζώνες οι οποίες ελέγχονται και ταυτόχρονα απαγορεύεται παντελώς η προσέλευση διαδηλωτών στο ιστορικό κέντρο της πόλης.

Πηγή: Ελευθεροτυπία 3.11.2002).



29. Η Σύνοδος των Υπουργών Εργασίας της ΕΕ, Ναύπλιο 2003. Αποκλεισμός από την αστυνομία σχεδόν όλου του ιστορικού κέντρου για να εμποδίσουν τους διαδηλωτές να πλησιάσουν στους χώρους της Συνόδου. Πηγή: Ελευθεροτυπία, 19.1.2003.



30. Η διάταξη των μπλόκ των διαδηλωτών στις εξετάσεις του ΑΣΕΠ. Οι διαδηλωτές αντιδρώντας στις εξετάσεις του ΑΣΕΠ, απέκλεισαν το εξεταστικό κέντρο και τους δρόμους που οδηγούσαν σ' αυτό από τους σταθμούς των μαζικών μέσων μεταφοράς. Πηγή: Ελευθεροτυπία 15.6.1998.



31. Η γραμμή επαφής αστυνομίας και διαδηλωτών. Μπλόκο της Β.Σοφίας στην επίσκεψη Κλίντον. Πηγή: Ριζοσπάστης 23.6.2002.



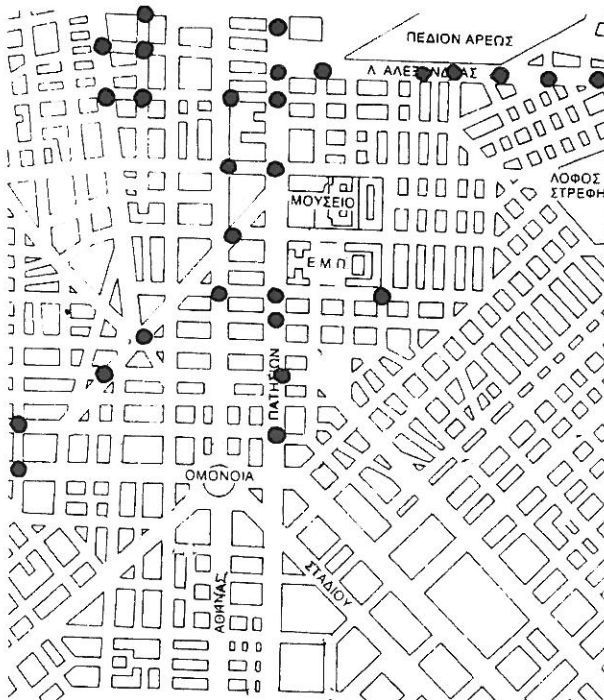
32. Χτύπημα στο κέντρο της πορείας. ΜΑΤ στην Πλατεία Συντάγματος. Πηγή: Ριζοσπάστης, 20.11.1999.



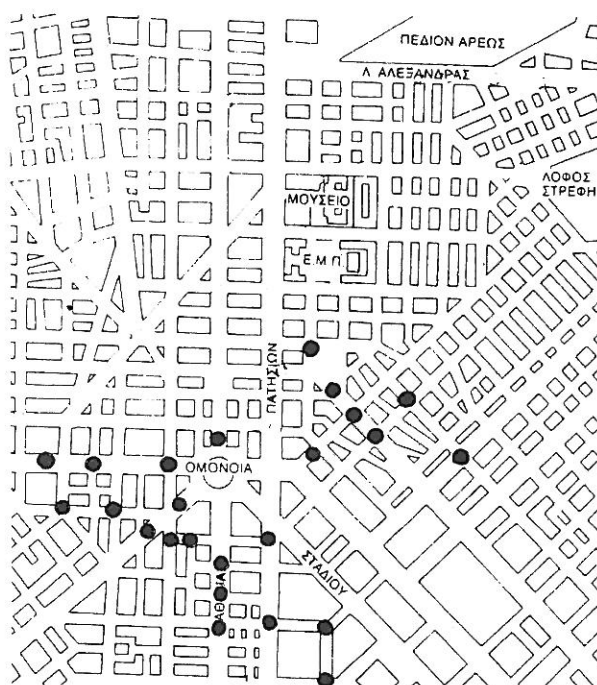
33. Μπλόκο στην Β.Σοφίας. Όταν απαγορεύτηκε η πορεία στην πρεσβεία των ΗΠΑ στην επίσκεψη Κλίντον. Λόγω του μεγάλου πλάτους της λεωφόρου χρησιμοποιήθηκε ασυνήθιστα βία και χημικά δακρυγόνα για να μην υποχωρήσει το μπλόκο της αστυνομίας. Πηγή: Ριζοσπάστης, 21.10.2001.



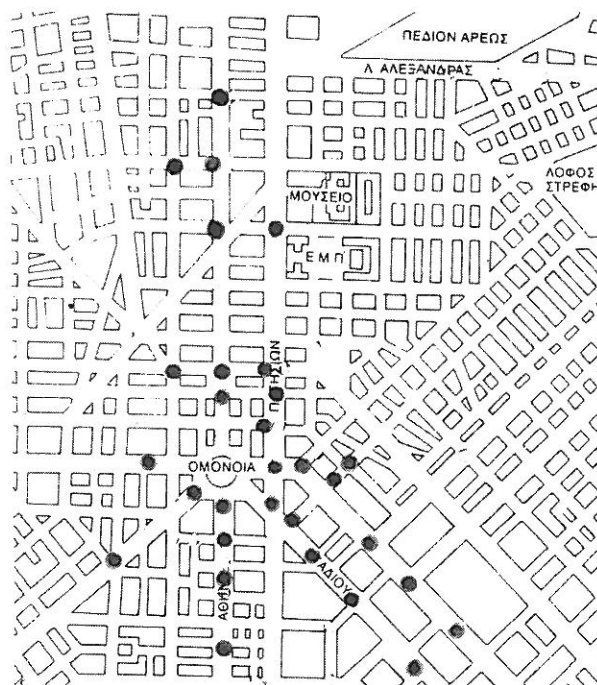
34. Η πάνοπλη μορφή της καταστολής. Αθήνα, Φλωρεντία, Γένοβα, οπουδήποτε η κρατική βία ως μέσο αντιμετώπισης οποιασδήποτε διαμαρτυρίας με την λογική ότι «ο ισχυρότερος θα κυριαρχήσει», αν και το μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα δεν ακολουθεί πάντοτε την λογική αυτή. Πηγή: Ελευθεροτυπία 10.3.2002.



35. Σημεία σύγκρουσης στις 16-17 Νοεμβρίου 1973. Η διάταξη των οδοφραγμάτων, και γενικά συγκρούσεων προκύπτει από το σημείο συγκέντρωσης της εξέγερσης (Πολυτεχνείο) και την πρόθεση των δυνάμεων καταστολής να μην επεκταθεί η αναταραχή στο Κέντρο της πόλης. Πηγή: ανασχεδίαση από εικόνα και στοιχεία του άρθρου των Κωστόπουλου-Τρίμψαρρά στον Ιό της Κυριακής με τίτλο Πολεοδομία και Επανάσταση. Ελευθεροτυπία 1η Δεκεμβρίου 1991.

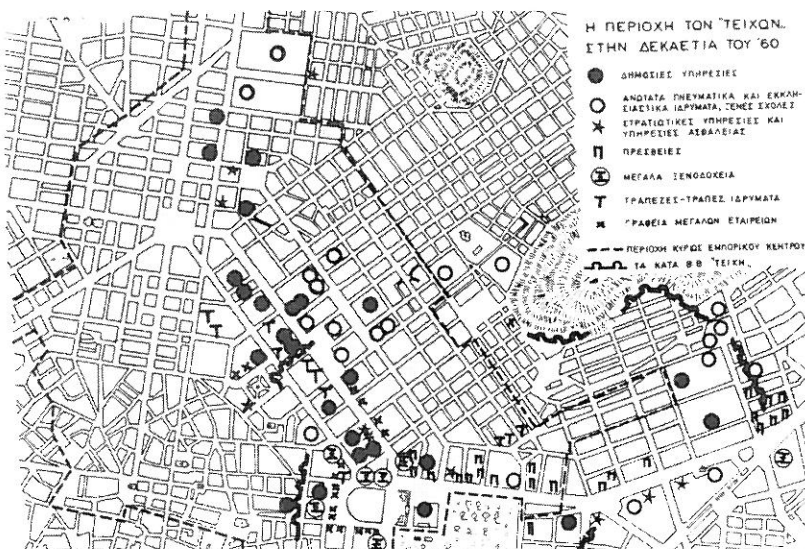


36. Σημεία σύγκρουσης στην 25η Μαΐου 1976. Στην περίπτωση αυτή που αφορούσε την εργατική αντίδραση στον Νόμο 330 το κεντρικό σημείο της συγκέντρωσης και των διαδηλώσεων ήταν η Ομόνοια και οι εργατικές περιοχές της οδού Αθηνάς και Μεταξουργείου, με προσπάθεια επέκτασης προς το Πολυτεχνείο. Πηγή: ανασχεδίαση από εικόνα και στοιχεία του άρθρου των Κωστόπουλου-Τρίμη-Ψαρρά στον Ιό της Κυριακής με τίτλο Πολεοδομία και Επανάσταση. Ελευθεροτυπία 1η Δεκεμβρίου 1991.



37. Σημεία σύγκρουσης στην 10η Ιανουαρίου 1991. Ήταν το αποκορύφωμα πολύμηνων καταλήψεων σε πανελλαδική κλίμακα στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης, και η διαδήλωση ξέσπασε μετά την δολοφονία στην Πάτρα του καθηγητή Τεμπονέρα. Το κύριο σημείο συγκέντρωσης ήταν η Ομόνοια, ο στόχος των δυνάμεων καταστολής ήταν να εμποδιστεί η κατάληψη και η συγκέντρωση στον χώρο του Πολυτεχνείου, εξού και η συγκεκριμένη κατανομή των συγκρούσεων. Πηγή: ανασχεδίαση από εικόνα και στοιχεία του άρθρου των Κωστόπουλου-Τρίμη-Ψαρρά στον Ιό της Κυριακής με τίτλο Πολεοδομία και Επανάσταση. Ελευθεροτυπία 1η Δεκεμβρίου 1991.

38. Η εντός των τειχών Αθήνα, όπως την περιγράφει ο Β.Βασιλικός. Ο χώρος της Εξουσίας στην Αθήνα, χώρος λήψης αποφάσεων κατά τον Βασιλικό. Χάρτης σχεδιασμένος με βάση το διήγημα του Β.Βασιλικού, «Εκτός των τειχών», Αθήνα 1966. Πηγή: Γ.Σαρηγιάννης, Η Αστικοποίηση μέσα από την λογοτεχνική βιβλιογραφία. Τεχνικά Χρονικά 3/1978.



39. Οι θέσεις των αντάρτων και τα μέτρα. Χώροι συγκέντρωσης και εκκίνησης πορειών: 1. Πολυτεχνείο, 2. Ομόνοια, 3. Προπύλαια, 4. Αγαλμα Κολοκοτρώνη, Πλατεία Συντάγματος, χώροι φρουρούμενοι : α. Βουλή, β. Προεδρικό και Πρωθυπουργικό Μέγαρο, γ. Υπουργείο Εξωτερικών, δ. βρετανική πρεσβεία, ε. γαλλική πρεσβεία, ζ. πρεσβεία ΗΠΑ, η. ξενοδοχείο «Χίλτον», θ. ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία». Οι πορείες συνήθως οδεύουν προς την Βουλή, ή την πρεσβεία των ΗΠΑ και διέρχονται μέσω οδών Πατισίων ή 3ης Σεπτεμβρίου, Σταδίου ή Πανεπιστημίου, Β.Σοφίας. Τα φράγματα της αστυνομίας είναι στις παρόδους της Β.Σοφίας και ενισχυμένα στην οδό Ηρώδου Αττικού (Προεδρικό Μέγαρο) και Λουκιανού (βρετανική πρεσβεία) και σε άλλες περιπτώσεις και στην Β.Σοφίας όταν απαγορεύεται η πρόσβαση στην πρεσβεία των ΗΠΑ (επίσκεψη Κλίντον) ή την Μητροπόλεως (πορείες προς το Υπουργείο Παιδείας).

